cogito

JÜRGEN HABERMAS

bölünmüş batı

Çeviren: Dilman Muradoğlu

YKY

BÖLÜNMÜŞ BATI

Jürgen Habermas 18 Haziran 1929'da doğdu. 1961 yılında Marburg'da doçent oldu. 1961-1964 yılları arasında Heidelberg'de felsefe dersleri verdi. 1964 yılında Frankfurt am Main Üniversitesi'nde felsefe ve sosyoloji profesörü oldu. 1971-1981 yıllarında Starnberg'deki, bilim-teknik dünyasının yaşam koşullarını araştıran Max Planck Enstitüsü'nün müdürlüğünü yaptı. 1981'de Berkeley Üniversitesi'nde konuk profesör olarak bulundu. 1982 yılında Frankfurt am Main Üniversitesi'ne profesör olarak geri döndü. 1994 yılında buradan emekli oldu ve Northwestern Üniversitesi'nde konuk profesör olarak seminerler verdi.
Başlıca Yapıtları: *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (1962, "Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü"); *Erkenntnis und Interesse* (1968, "Bilgi ve İlgi"); *Technik und Wissenschaft als 'Ideologie'* (1968, *"İdeoloji" Olarak Teknik ve Bilim*); *Zur Logik der Sozialwissenschaften* (1970, "Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine"); *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie. Was leistet die Systemforschung?* (Niklas Luhmann'la birlikte, 1971, "Toplum Kuramı ya da Sosyal Teknoloji. Sistem Araştırması Neye Yarar?"); *Zur Rekonstruktion des historischen Materialismus* (1976, "Tarihsel Materyalizmin Yeniden İnşası Üzerine"); *Theorie des kommunikativen Handelns* (1981, "İletişimsel Eylem Kuramı"); *Der philosophische Diskurs der Moderne* (1985, "Modernin Felsefî Söylemi"); *Die nachholende Revolution* (1990, "Arkadan Yetişen Devrim"); *Faktizität und Geltung* (1992, "Olgular ve Normlar").

Dilman Muradoğlu 1958 yılında Hopa'da doğdu. Sankt Georg Avusturya Kız Lisesi'ni bitirdi. Viyana Üniversitesi'nde İletişim Bilimleri eğitimi gördü. Avusturya'da ve Türkiye'de özel sektörde ve çeşitli kurumlarda çevirmen ve Almanca öğretmeni olarak çalıştı. Halen Goethe Enstitüsü'nde ve Kadir Has Üniversitesi'nde Almanca öğretmenliği ve serbest çevirmenlik yapıyor.

Jürgen Habermas'ın
YKY'deki kitapları:

"İdeoloji" Olarak Teknik ve Bilim *(1993)*
"Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak *(2002)*
Bölünmüş Batı *(2007)*

JÜRGEN HABERMAS

Bölünmüş Batı

ÇEVİREN:
DİLMAN MURADOĞLU

YKY
İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları - 2486
Cogito - 150

Bölünmüş Batı / Jürgen Habermas
Çeviren: Dilman Muradoğlu

Editör: Şeyda Öztürk
Düzelti: Korkut Tanküter

Kapak Tasarımı: Nahide Dikel - Elif Rifat

Baskı: Üç-Er Ofset
Yüzyıl Mah. Massit 5. Cad. No: 15 Bağcılar / İstanbul

Çeviriye temel alınan baskı: Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main 2004
1. Baskı: İstanbul, Nisan 2007
ISNB 978-975-08-1215-6

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2006
Sertifika No: 1206-34-003513
© Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main 2004
Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.yapikrediyayinlari.com
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://yky.estore.com.tr
http://alisveris.yapikredi.com.tr
http: //www.yapikredi.com.tr

İÇİNDEKİLER

Önsöz • 7

I. 11 EYLÜL'ÜN ARDINDAN
1. Köktendincilik ve Terör • 9
2. Heykelin Yıkılışı Ne İfade Ediyor? • 29

II. ULUSLARININ ÇOKSESLİLİĞİ İÇİNDE AVRUPA'NIN SESİ
3. 15 Şubat ya da Avrupalıları Birleştiren Unsur • 41
4. Bir Karşı Güç Olarak Çekirdek Avrupa? İncelemeler • 50
5. Almanya-Polonya İlişkilerinin Mevcut Durumu • 57
6. Bir Avrupa Kimliğinin Oluşması Gerekli mi ve Mümkün mü? • 65

III. KAOTİK BİR DÜNYAYA BAKIŞ
7. Savaş ve Barış Üzerine Bir Söyleşi • 81

IV. KANTÇI PROJE VE BÖLÜNMÜŞ BATI
8. Uluslararası Hukukun Anayasalaştırılması İçin Bir Şans Daha Var mı? • 107

Önsöz

Batı dünyasını bölen, uluslararası terörizm tehlikesi değil, bugünkü ABD hükümetinin uluslararası hukuku görmezden gelen, Birleşmiş Milletler'i kenara iten ve Avrupa'yla ipleri koparmayı göze alan politikalarıdır.

Bu durumda Kant'ın devletler arasındaki doğa durumunun ortadan kaldırılması projesi tehlikededir. Tartışılan tarafların ayrıştığı nokta, görünürdeki siyasi hedefler değil, insanoğlunun en büyük uygarlaşma çabalarından biridir. Kitabın son bölümünün başlığı da buna dikkat çekmektedir.

Söz konusu ayrışma elbette Avrupa ve Amerika için de geçerli ve Avrupa'da özellikle yaşamları boyunca en iyi Amerikan geleneklerini –1800'lerdeki siyasi Aydınlanma'nın temelleriyle, zengin pragmatizm akımıyla ve 1945'ten sonra geri dönen enternasyonalizmle– benimsemiş olanları tedirgin ediyor.

Almanya'nın bu geleneklere çok açık bir biçimde sırt çevirmiş olması ise adeta bir turnusol testi. Federal Almanya'nın Adenauer'den bu yana Batı'ya yönelişiyle oluşan kimyasal bileşim, bugün çözülerek içinde barındırdığı iki elemente ayrılıyor: Nihayetinde liberalleşen Almanya'nın normatif özkavrayışını borçlu olduğu Batı kültürünün ilkeleriyle ve temel inançlarıyla etik ve entelektüel anlamda özdeşleşme, Soğuk Savaş yıllarında Avrupa'yı atomal şemsiyesi altına alan hegemonyacı güce oportünist uyumdan kesin bir biçimde ayrılıyor.

Kitapta bu ayrımı da hatırlatmak istiyorum. Uluslararası hukukun anayasalaştırılması ile ilgili araştırmam, bu sorunu Avrupa'nın birleşmesi bağlamında ele alan yayımlanmış kimi yazılarımı da böylece bir araya getirmeme vesile oldu.

Jürgen Habermas
Starnberg, Ocak 2004

Köktendincilik ve Terör

Soru: Şimdi '11 Eylül' olarak adlandırdığımız olayı –kendimizi algılama biçimimizi radikal biçimde değiştiren– "benzeri olmayan bir olay" olarak mı görüyorsunuz siz de?[1]

J.H.: İzin verirseniz, başlamadan önce sorularınızı olaydan üç ay sonra yanıtladığımı söyleyeyim. Bu nedenle olayla ilgili kişisel tecrübelerimden bahsetsem iyi olacak. Ekim başından itibaren yaklaşık iki ay Manhattan'da kalmıştım. İtiraf etmeliyim ki, 30 yılı aşkın süredir beni büyüleyen "20. yüzyılın başkenti"nde daha önce hiç olmadığı kadar yabancı hissettim kendimi bu kez. Kentin havasını değiştiren sadece, her yerde bayrak dalgalandıran ve oldukça cüretkâr "United we stand"* yurtseverliği ya da alışılmadık bir dayanışma talebi ve buna bağlı olan sözde Amerikan karşıtlığına karşı duyulan hassasiyet değildi. Amerika'nın yabancılara karşı gösterdiği etkileyici açıklık, onları hevesle ve bazen yaptığının fazlasıyla farkında olarak kabul edişi ve kucaklayışındaki zarafet, bu olağanüstü içtenlikli zihniyet, yerini hafif bir güvensizliğe bırakmış gibiydi. Acaba olayı bizzat yaşamayan bizler de, hiç çekincesiz onların yanında yer alabilir miyiz şimdi? Amerikalı dostlarında en ufak bir *kuşku* uyandırmama lüksüne sahip olan ben ve benim gibilerin bile eleştiri konusunda ölçülü

1 Söyleşi 2001 yılının aralık ayında Vassar College'de felsefe dersleri veren Giovanna Borradori tarafından yapıldı.

* United we stand: Birlikte ayaktayız. (ç.n.)

ve dikkatli olmaları gerekiyordu. Afganistan müdahalesinden bu yana, Avrupalıların siyasi tartışmaları sadece kendi aralarında (ya da sadece İsraillilerle birlikteyken) yaptıklarını fark ettik.

Öte yandan, olayın ne kadar büyük çaplı olduğunu bizzat oraya gittiğimde algıladım. Kelimenin tam anlamıyla ansızın gökten inen bu felaketin yarattığı dehşet –bu sinsi saldırının arkasındaki korkunç zihniyet– ve kentin üzerine çöken boğucu depresif hava, insanın kendi ülkesinde algıladığından çok farklı algılanıyordu burada. Her dost, her meslektaş o gün sabah saat dokuzdan kısa bir süre sonra nerede olduğunu, ne yaptığını çok iyi hatırlıyordu. Yani kısacası sizin sorunuzda da hissedilen o kötü şeylere gebe atmosferi olayın olduğu yerde daha iyi algıladım. Sol kesimde de tarihi bir dönüm noktasının başlangıcında olduğumuz düşüncesi çok yaygın şimdi. ABD hükümeti paranoyak mıydı, yoksa sorumluluk almaktan mı çekindi, doğrusu ben de bilmiyorum. Öyle ya da böyle, yeni terör saldırıları olacağına dair tekrarlanan, ne olduğu belirsiz söylentiler ve *"be alert"* [tetikte olun] gibi anlamsız çağrılar muğlak bir korkuyu ve belirsiz bir tetikte olma halini –yani tam da teröristlerin hedeflediği şeyi– daha da besledi. New Yorklular olabilecek en kötü şeye hazır gibiydiler. Şarbon saldırılarının (ya da Queens'te düşen uçağın) Usame Bin Ladin'in şeytani entrikalarından biri olarak değerlendirilmesi gayet doğaldı.

Bütün bunların ışığında, belli bir şüphecilik eğilimini anlamak mümkün. Uzun vadeli bir öngörü için bu dönemi yaşayan bizlerin ne hissettiğinin önemi var mı? 11 Eylül çoğu kimsenin düşündüğü gibi, dünya tarihinde bir dönüm noktası olacaksa, diğer önemli tarihi olaylarla karşılaştırılabilmeli. Böyle bir karşılaştırmaya Pearl Harbour'dan ziyade, 1914 yılının ağustosu uygun. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla barışçıl; ve geriye dönüp baktığımızda, bir ölçüde olacaklardan bihaber bir dönemin sona erdiğini görüyoruz. Birinci Dünya Savaşı, sürekli savaş durumu, totaliter baskı, mekanikleşmiş barbalık ve bürokratik toplu kıyımlar dönemini başlattı. O dönemde bir nevi felaket öngörüsü yaygındı. Manhattan'ın güneyindeki kapitalizm kalelerinin sembolik anlamlarla yüklü yıkılışının böylesi bir dönüm noktası mı olduğunu, yoksa bu felaketin sadece, insanlık dışı ve

trajik bir biçimde, karmaşık medeniyetimizin zaten bildiğimiz zayıf noktalarını mı ortaya koyduğunu ancak gelecekte geriye dönüp bakarak anlayabileceğiz. Söz konusu olayın ne kadar önemli olduğu, Fransız Devrimi gibi aşikâr değilse –Kant hemen "insanoğlunun etik eğilimlerine" işaret eden "tarihi bir sembol" olarak adlandırmıştı Fransız Devrimini - tarihi bir olayın önemini ancak ileride yaratacağı etkiler belirler.

Belki ileride birtakım önemli gelişmeleri 11 Eylül'e bağlayabileceğiz. Ama bugün yazılan sayısız senaryodan hangisinin gelecekte gerçekten hayata geçeceğini bilmiyoruz. ABD hükümetinin terörizme karşı ustaca oluşturduğu pek de sağlam olmayan koalisyon, en iyi ihtimalle klasik uluslararası hukuktan kozmopolit hukuka geçişi sağlayabilir. Petersberg'de toplanan ve Birleşmiş Milletler'in katkılarıyla doğru bir rota çizen Afganistan Konferansı en azından umut verici bir işaretti. Ancak, Avrupa hükümetleri tamamen başarısız oldular. Görünen o ki, bu hükümetler en azından Powell'i sertlik taraftarlarına karşı desteklemek için ulusal çıkarlarından ötesini görmeye muktedir değil. Bush hükümeti ilkesiz süper güç politikasının bencil rotasını kayıtsızca devam ettirmek ister gibi. Her zamanki gibi, uluslararası bir ceza mahkemesinin devreye girmesine karşı ve hâlâ uluslararası hukuka aykırı olan kendi askeri mahkemelerine güveniyor. Biyolojik Silahlar Antlaşması'nı imzalamayı reddediyor. Anti-Balistik Füze Antlaşmasını tek taraflı feshetti ve anlaşılmaz bir biçimde, 11 Eylül'ün bir füzesavar sistemi kurma planını haklı çıkardığını düşünüyor. Ancak dünyamız artık bir sır olmayan bu tek taraflılık için fazlasıyla karmaşıklaştı. Avrupa bugün üstüne düşen uygarlaştırma rolünü ifa etmek üzere harekete geçmese de, bir süper güç olma yolundaki Çin ya da düşüşe geçen Rusya, *pax Americana** şablonuna koşulsuz olarak eklemlenmeye razı olmayacak. Artık Kosova savaşında bel bağladığımız uluslararası polisiye girişimlerin yerini savaşlar aldı – son teknolojiyle, ama eski usul yürütülen savaşlar.

Yerle bir edilen Afganistan'daki yoksulluk ve sefalet 30 Yıl Savaşları'nın görüntülerini getiriyor akla. Tabii ki sadece kadınları değil, halkın tümünü vahşice baskı altında tutan Taliban

* Pax Americana: Amerikan barışı (ç.n.)

rejimini silahla yok etmek için haklı, normatif anlamda haklı nedenler vardı; bu rejim, Bin Ladin'i teslim etmek gibi meşru bir talebi geri çevirmişti. Ancak göklerde zarifçe süzülerek uçan elektronik kumandalı füzelerin tahrip gücüyle, karadaki kalaşnikofla donanmış sakallı savaşçılar güruhunun arkaik vahşiliği arasındaki orantısızlık, etik açıdan ahlaksız bir görüntü sergiliyor. Ülkenin vahşet dolu sömürgecilik tarihi, keyfi coğrafi bölünmeleri ve büyük güçlerin iktidar oyununda sürekli araçsallaştırılması anımsandığında, bunu çok daha iyi hissedebiliyor insan. Ancak Taliban artık tarihe karıştı.

Soru: Evet, konumuz 11 Eylül'le birlikte yeni bir nitelik kazanan terörizm...

J.H.: Yeni olan, bu korkunç olayın bizzat kendisiydi. Yani, sadece yakıt dolu uçakları rehinelerle birlikte canlı silahlara dönüştüren intihar saldırılarının yöntemi, hatta kurbanların sayısının çok fazla olması ve yıkımın trajik boyutları değil yeni olan. Yeni olan, vurulan hedeflerin sembolik gücüydü. Saldırganlar Manhattan'ın en yüksek kulelerini yerle bir etmekle kalmayıp, Amerikan ulusunun imgelemindeki bir ikonu da yok ettiler. Bu kulelerin, Manhattan semalarındaki siluetleriyle ve ekonomik iktidarı ve geleceğe yönelik iradeyi çok güçlü biçimde vücuda getirmeleriyle halkın imgeleminde ne kadar önemli bir yere sahip olduğu, ancak olaydan sonra yükselen vatanseverlik dalgası sayesinde ortaya çıktı. Bu yerel olayı küresel bir olaya ve dünya kamuoyunun tamamını donup kalmış izleyicilere dönüştüren kameralar ve medya da yeniydi. 11 Eylül'den kelimenin tam anlamıyla bütün dünyayı ilgilendiren ilk olay diye söz etmek mümkün: çarpma, patlama, binaların yavaş yavaş çökmesi – bunların hepsi normalde olduğu gibi Hollywood değil, korkunç gerçekliğin ta kendisiydi ve kelimenin gerçek anlamıyla dünya kamuoyunun gözleri önünde cereyan etti. Dünya Ticaret Örgütü'nden birkaç metre uzakta, Duanestreet'teki evinin terasında ikinci uçağın üst katlarda infilak ettiğini gören arkadaşım farklı şeyler *deneyimlemişti* belki, ama gördüğü, benim Almanya'da televizyon ekranında *gördüğümden* farklı değildi.

Tek bir olaya dair izlenimler, terörizmin niçin nitelik de-

ğiştirdiğini anlatmaya yetmez elbette. Bu bağlamda en önemli husus şu bence: İnsan düşmanının kim olduğunu hiçbir zaman gerçekten bilemez. Usame Bin Ladin'in daha çok temsili bir işlevi var. Ladin'i örneğin İsrail'deki gerillalarla ya da alışıldık teröristlerle karşılaştırdığımızda ortaya çıkıyor bu. Bu insanlar da genelde bir merkeze bağlı olmaksızın, küçük ve özerk birlikler halinde savaşıyor. Bunlarda da askeri birliklerin bütünlüğü ya da küçük saldırı hedeflerini tayin eden örgüt merkezleri mevcut değil. Ama gerillalar, iktidarı ele geçirmek için tanıdık bir bölgede deklare edilmiş siyasi hedeflerle savaşırlar. İşte gerillaları, bütün dünyaya yayılmış, gizli servis prensiplerine göre örgütlenmiş, köktendinci niyetlerini beyan etseler de, yıkım ve güvensizlik yaratmanın ötesinde belli bir programı olmayan teröristlerden ayıran bu. "El Kaide" adıyla özdeşleştirilen terörizm, artık düşmanın belirlenmesine ve riskin ne olduğu üzerine gerçekçi bir tahmin yapılabilmesine imkân vermiyor. Bu kavranamazlık da terörizme yeni bir nitelik kazandırıyor.

Riskin belirsizliği terörizmin doğasında var elbette. Ama Amerikan medyasında en küçük ayrıntısına kadar ele alınan biyolojik ya da kimyasal savaş senaryoları, nükleer terörizmin yöntemleri üzerine yapılan spekülasyonlar, hükümetin en azından riskin boyutlarını tahmin etmekte ne kadar yetersiz kaldığını ortaya koymaya yarıyor sadece. İnsanlar neyle karşılaşacaklarını bilmiyor. Oysa İsrail'de bir otobüse binildiğinde, bir büyük mağazaya girildiğinde, diskoteklerde ya da kamuya ait mekânlarda başlarına *ne* gelebileceğini –ve bunun *sıklıkla* olduğunu– biliyor. ABD ve Avrupa'da ise riski belirlemek mümkün değil; riskin biçimi, boyutları ve gerçekleşme ihtimaliyle ilgili gerçekçi tahminler yapılamıyor; yüksek riskli bölgeleri belirlemek de imkânsız.

Bu da, bu tür belirsiz risklere ancak devletin örgütlü gücüyle tepki verebilen tehdit altındaki bir ulusu, gerçekten aşırı tepki vermek gibi utandırıcı bir duruma sokuyor – elbette, gizli servisin sağladığı bilgiler yetersiz olduğu için, tepkilerinin gerçekten aşırı olup olmadığını bilmeden. Böylece devlet, yöntemlerinin uygunsuzluğu ortaya çıktığında küçük düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalıyor – bir taraftan ülke içinde güvenlik önlemlerinin

hukuk devletine zarar verecek biçimde askerileşmesi, ülke dışında ise hem ölçüsüz, hem etkisiz askeri-teknolojik süper gücün devreye sokulması. Savunma Bakanı Rumsfeld aralık ayının ortalarında Brüksel'deki NATO Konferansı'nda *tanımlanamayan* terör saldırılarına karşı, niyeti açıkça görülebilen bir uyarıda bulundu: "ABD'de gerçekleştirdikleri yıkıma bakarak, New York'ta veya Londra'da veya Paris'te ya da Berlin'de, nükleer, kimyasal ya da biyolojik silahlarla neler yapabileceklerini bir düşünün" (*Süddeutsche Zeitung*, 19 Aralık 2001). ABD hükümetinin saldırının hemen ardından başlattığı gerekli, ama ancak uzun vadede etkisini gösterecek önlemler ise tümüyle farklı: Ülkeler arasında dünya çapında terörizme karşı bir koalisyon kurulması, şüpheli finans akışlarının ve uluslararası banka bağlantılarının etkin kontrolü, ulusal istihbarat örgütlerinin önemli bilgi akışlarının bir şebekeyle birleştirilmesi ve ilgili polisiye istihbarat bilgilerinin dünya çapında koordine edilmesi.

Soru: Aydınların tarihsel anlamda kendilerine has özellikleri olduğu doğruysa şayet, içinde bulunduğumuz bağlamda üstlerine düşen belirli bir rol var mı?

J.H.: Böyle düşünmüyorum. Normalde görüşlerini dile getiren yazarlar, düşünürler, dil ve sosyal bilimciler ve sanatçıların hepsi şimdi de tepki gösterdiler. Her zamanki lehte ve aleyhte görüşler, stilleri ve kamuoyundaki yankıları itibariyle ulusal düzeyde farklılıklar gösteren görüşler curcunası, Kosova Savaşı ve Körfez Savaşı'nda olduğundan pek de farklı değil. Belki Amerikalıların sesleri her zamankinden daha çabuk ve yüksek çıktı; bu sesler giderek hükümete daha bağlı, daha vatansever bir tona büründü. Bu arada, liberal solcular dahi Bush'un politikalarını onaylıyor gibi görünüyorlar. Richard Rotry'nin beyan ettiği duruşu da, eğer doğru yorumluyorsam, çok beklenmedik değil. Öte yandan, Afganistan operasyonunu eleştirenler, operasyonun ne kadar başarılı olacağı yönündeki pragmatik tahminlerinde yanlış öngörülerden yola çıktılar. Çünkü bu kez, antropolojik-tarihsel bilgilerin ötesinde, askeri ve jeopolitik bilgiler de gerekliydi. Aydınların gerekli uzmanlık bilgilerinden giderek yoksun kaldıklarını iddia eden aydın karşıtı önyargıyı benimse-

miş değilim. İnsan ekonomist değilse , karmaşık ekonomik ilişkileri değerlendirmekten kaçınır doğal olarak. Ancak görünen o ki, askeri konular söz konusu olduğunda aydınlar da diğer içki masası stratejistlerinden pek farklı davranmıyor.

Soru: Paulskirche konuşmanızda köktendinciliği neden modern bir olgu olarak tanımladınız?

J.H.: Elbette bu, bu terimin nasıl kullanıldığına bağlı. "Köktendinci" sözcüğünün aşağılayıcı bir tınısı var. Bu ifadeyi, genelde kendi inanç ve gerekçelerini, rasyonel olarak kabul edilmeleri imkânsız olsa dahi, siyaseten hayata geçirmekte direnen bir zihniyeti nitelendirmek için kullanıyoruz. Bu özellikle de dini inançlar için geçerli. Köktendinciliği dogmatizmle ve ortodokslukla karıştırmamak gerekir elbette. Her dinsel öğreti dogmatik bir inanç özüne dayanır. Bazen de Papa ya da Roma Katolik Kilisesi gibi, hangi görüşlerin bu dogmadan ya da fanatizmden saptığını belirleyen bir otorite söz konusu. Hakiki inancın hamileri ve temsilcileri, epistemik bir durum olan çoğulcu toplumu görmezden gelir ve hatta öğretilerinin evrensel bağlayıcılığı ve siyaseten kabulü konusunda –şiddete de başvurarak– direnirlerse şayet, bu tür bir fanatizm köktendinci olur.

"Aksiyal Çağ"da* ortaya çıkan peygamberli din öğretileri, moderniteye kadar, içeriden bakıldığında her şeyi kapsadığı düşünülen antik imparatorlukların bilişsel ufuklarında yayılabildikleri için, dünyevi din sayılıyorlardı. Merkezinden bakıldığında sınırlarının ötesindeki periferi silikleşen bu imparatorlukların "evrenselciliği", dünya dinlerinin dışlayıcı geçerlilik savı** için uygun zemini hazırlıyordu. Ancak modernitenin hızla artan karmaşıklığında tek bir dinin dışlayıcı gerçeklik savını naif bir biçimde devam ettirmek mümkün değil. Avrupa'da mezhep ayrılıkları ve toplumun sekülerleşmesi, dini inancı, sınırları bi-

* Karl Jaspers bu kavramla MÖ. 800-200 yılları arasındaki dönemi tanımlar. Bu dönemde 4 ayrı kültür dünyasında –Çin, Hindistan, Doğu, Batı– birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkan son derece önemli düşünsel ve teknolojik gelişmeler, insanoğlunun ve tüm uygarlıkların tinsel temellerini oluşturur. (ç.n.)

** *İletişimsel Eylem Kuramı*'nda konuşmacıların belli ifadeleri dile getirirken başvurdukları dört geçerlilik savı şunlardır: doğruluk savı, normatif doğruluk, içtenlik, dürüstlük (ç.n.)

limsel dünyevi bilgi tarafından çizilmiş ve diğer dinlerle paylaşılan evrensel söylem dünyası içinde artık çok özel olmayan konumu üzerine düşünmeye itti. Ancak, dinin konumunun çifte görelileştiğine dair farkındalık, dini inançların görelileşmesiyle sonuçlanmak zorunda değil elbette. Bir dinin kendine dışarıdan bakmasını sağlayan bu düşünüm başarısının önemli siyasi sonuçları da vardı. İnançlı insanlar artık dini taleplerini kabul ettirmek için şiddete başvurmaktan ve özellikle devlet erkinden vazgeçmek zorunda olduklarını gördüler. Dinsel tolerans ve din ve devlet işlerinin ayrılması, ancak bu bilişsel değişimle mümkün oldu.

İran'daki gibi çağdaş bir rejimin bu ayrıma gitmeyi reddetmesine ya da dinden esinlenen akımların yeniden İslami bir teokrasi kurma çabalarına köktendincilik diyoruz. Ben bu mantalitenin katılığını bilişsel uyumsuzluğun bastırılmasıyla açıklama taraftarıyım. Her şeyi kapsayan bir dünya görüşünün epistemolojik konumu masumiyetini kaybetmişken, yani bilimsel bilginin ve dini çoğulculuğun bilişsel koşullarında, modernite öncesi inanç tutumlarının dışlayıcılığına dönüşün propagandası yapıldığında böyle bir bastırma söz konusudur. Bu tutum bilişler uyumsuzluklara neden olur çünkü çoğulcu toplumların karmaşık yaşam koşullarına normatif olarak sadece –ister Katolik veya Protestan olsun, isterse Müslüman, Yahudi, Hindu, Budist, inançlı ya da inançsız– herkesin aynı ölçüde değerli olduğunu söyleyen katı bir evrenselcilik uyum gösterebilir.

Soru: Bugünkü biçimiyle İslami köktendinciliğin, Yeni Çağ'daki cadı avı gibi çok daha eski köktendinci akımlar ve pratiklerden farkı nedir?

J. H.: Belki de sizin sözünü ettiğiniz iki olguyu birleştiren bir motif var; geleneksel yaşam biçimlerinin şiddet yoluyla sökülüp atılması korkusu karşısında gösterilen savunmacı tepki bu. Politik ve ekonomik modernleşme başladığında Avrupa'nın kimi bölgelerinde bu türden korkular baş göstermiş olmalı. Elbette piyasaların, özellikle finans piyasalarının ve doğrudan yatırımların küreselleştiği günümüzde çok farklı bir noktada bulunuyoruz şimdi. Dünya toplumu, kazanan, çıkarları olan ve

kaybeden ülkelere *bölündüğü* için durum çok farklı bugün. ABD, Arap dünyası için kapitalist modernleşmenin itici gücünü oluşturuyor. Gelişmişlik açısından aşılması zor önceliğiyle ve teknoloji, bilim ve siyasi-askeri alanlardaki ezici üstünlüğüyle Arap dünyası için bir taraftan kendi özgüveninin sarsılması anlamına gelirken, diğer taraftan da gizlice hayran olunan bir örnek teşkil ediyor. Batı dünyasının tamamı, kültürel geleneklerinden kopartılmış bir toplumun radikal biçimde hızlandırılmış modernleşme süreçleri sırasında yitirilenler için günah keçisi görevini görüyor. Avrupa'da daha iyi koşullarda en azından *yaratıcı* bir yıkım olarak tecrübe edilebilen bir şey, diğer ülkelerde, alışılagelmiş yaşam biçimlerinin yok oluşunun yarattığı acının nesiller sonra da olsa telafi edilebileceği umudunu vermiyor.

Batı'nın dünya çapında sekülerleştirme gücüne karşı harekete geçen bu savunmacı tepkinin (Batı'nın artık sahip olmadığı bir potansiyel gibi görünen) manevi kaynaklardan besleniyor olmasını psikolojik düzeyde anlamak mümkün. Modernitenin, kendisinden ne kendi üstüne düşünen bir öğrenme süreci ne de din, seküler bilgi ve siyaset arasında bir farklılaştırma sağlamadığı bir inanç yaklaşımına hiddetle, köktendinci bir biçimde yeniden sarılışı makul kılan bu yaklaşımın Batı'da artık olmayan bir özden besleniyor olması. Materyalist Batı, profillerini büyük dünya dinlerinden birinin şekillendirmesine borçlu olan diğer kültürlerin karşısına, her şeyi eşitleyen bir tüketim kültürünün baştan çıkarıcı ve banalleştirici karşı koyulamazlığıyla çıkıyor. Kabul etmeliyiz ki Batı, insan haklarıyla piyasa serbestisinden başka bir şey kastetmediği ve kendi içinde köktendincilikle içi boşaltılan bir sekülerleşme arasında yeni-muhafazakâr bir iş bölümünü hâkim kıldığı sürece, herhangi bir normatif özden yoksun bir biçimde çıkıyor karşımıza.

Soru: Sizce terörizmi nihayetinde felsefi açıdan siyasi bir edim olarak görmek mümkün mü?

J.H.: Felakete yol açan uçaklardan ilkini kullanan Hamburg'da yaşayan Mısır doğumlu Atta'nın bu soruya vereceği siyasi bir yanıtı olması gibisinden öznel anlamda siyasi bir edim değil terörizm. Ama günümüzün köktendinciliği, siyasi gerekçeler de içe-

riyor belli ki. Her halükârda, bugün karşımıza dinsel fanatizmin farklı tezahürleri olarak çıkan siyasi motifleri göz ardı etmemeliyiz Bugün 'Cihad'a katılan kimi teröristlerin sadece birkaç yıl önce seküler milliyetçiler olduğu bilgisi de bunu doğruluyor. Bu insanların yaşam öykülerine baktığımızda, ciddi devamlılıklar görüyoruz. Milliyetçi cuntaların yarattığı hayal kırıklığı, bugün dinin, eski siyasi eğilimlere öznel anlamda daha ikna edici yeni bir dil sunuyor olmasına neden olmuş olmalı.

Soru: Terörizm ne anlama geliyor sizin için? Milliyetçi ve küresel terör arasında anlamlı bir ayrım yapmak mümkün mü?

J.H.: Filistin terörizminin bir ölçüde modası geçmiş bir tarafı var. Burada söz konusu olan cinayet ve adam öldürme; düşmanın, kadın çocuk ayırt etmeden yok edilmesi. Cana karşı can. Gerilla savaşlarının paramiliter kılığına bürünen terör ise bundan farklı. Gerilla savaşları 20. yüzyılın ikinci yarısında sayısız ulusal kurtuluş hareketinin kullandığı yöntemdi ve bugün Çeçen bağımsızlık savaşını da belirliyor bu yöntem. Buna karşın, 11 Eylül saldırısıyla doruğa ulaşan küresel terör, bu teleolojik eylem pragmatik açıdan mağlup edilmesi olanaksız bir düşmana yöneldiği için, aciz bir başkaldırının anarşist özelliklerini taşıyor. Bu terörün tek etkisi hükümeti ve halkı şoke etmek ve alarma geçirmektir. Ancak teknik açıdan bakıldığında, içinde yaşadığımız karmaşık toplumların huzur ortamlarının bozulmaya yatkınlığının yüksek olması, normal seyirlerin anında sekteye uğratılması için ideal bir olanak sunuyor; bu da küçücük bir çabayla son derece yıkıcı sonuçlara yol açılabileceği anlamına geliyor. Küresel terörizm hem gerçekçi hedeflerin olmamasını, hem de karmaşık sistemlerin zaaflarının sinik bir biçimde kötüye kullanımını en uç noktaya götürüyor.

Soru: Terörizmi sıradan suçlardan ve diğer şiddet uygulamalarından ayrı bir yere mi koymak gerekir?

J.H.: Hem evet, hem hayır. Etik açıdan, hangi gerekçeyle ve hangi durumda yapılmış olursa olsun, hiçbir terörist eylem mazur görülemez. Hiçbir şey bize kendi hedeflerimiz için başkalarının yaşamlarını ve acılarını 'gözden çıkarma' hakkını vermez.

Her ölüm, fazladan bir ölümdür. Ancak tarihsel açıdan bakıldığında terörizm farklı bağlamlarda ceza hâkiminin bakması gereken bir suç gibi görünür. Şahsi bir olaydan farklı olarak kamunun ilgisine mahzar olur ve bir kıskançlık cinayetinden farklı bir analiz gerektirir. Yoksa, bu söyleşiyi yapıyor olmazdık. Siyasi terör ve sıradan suçlar arasındaki fark, eski teröristlerin iktidara geldiği ve ülkelerinin saygın temsilcilerine dönüştükleri rejim değişikliklerinde açıkça ortaya çıkar. Doğaldır ki, bu türden bir siyasi dönüşümün gerçekleşmesini, ancak ve ancak gerçekçi bir biçimde siyasi hedefler takip eden ve işledikleri suçlar için belirgin bir haksızlığın giderilmesi anlamında en azından sonradan geriye dönüp bakıldığında belli ölçüde bir meşruiyet iddia edebilen teröristler umabilir. Ben bugün 11 Eylül'de işlenen bu muazzam suçun açık ve anlaşılabilir bir siyasi eyleme dönüşebileceği tek bir durum dahi hayal edemiyorum.

Soru: Bu edimi bir savaş ilanı olarak yorumlamak iyi oldu mu sizce?

J.H.: 'Savaş' kavramı, bir 'Haçlı Seferi'nden söz etmekten daha az yanlış anlaşılmaya müsait ve ahlaki açıdan daha az şüpheli olsa da, Bush'un 'terörizme savaş' ilan etme kararını hem normatif hem de pragmatik açıdan büyük bir hata olarak görüyorum. Bush normatif olarak bu suçluları savaştaki düşmanlar konumuna yükseltiyor; pragmatik olarak ise, "savaş" sözcüğünün bildiğimiz anlamı uyarınca, ele geçirilmesi çok zor olan bir şebekeye karşı savaş yürütmek imkânsız.

Soru: Eğer Batı'nın diğer kültürlerle ilişkilerinde daha duyarlı olması ve daha fazla özeleştiri geliştirmesi gerektiği doğruysa, bunu nasıl yapmalı Batı? Siz bu bağlamda, bir 'tercüme'den, 'ortak bir dil' arayışından söz ediyorsunuz. Ne anlama geliyor bu?

J.H.: 11 Eylül'den sonra sık sık, *İletişimsel Eylem Kuramı*'nda geliştirdiğim uzlaşım yönelimli eylem tasarımının bu şiddetli olgu nedeniyle bütünüyle iflas edip etmediği sorusuna maruz kaldım. Tabii ki bizler de OECD ülkelerinin barış ve refah toplumlarında, sosyal eşitsizliğin yarattığı incinme, aşağılayıcı ayrımcılık, yoksullaşma ve marjinalleşme gibi *yapısal* ve biraz

da alıştığımız bir şiddetle iç içe yaşıyoruz. Ancak tam da sosyal ilişkilerimiz de şiddet, stratejik eylem ve manipülasyonlarla kuşatılmış olduğu için, iki başka noktayı gözden kaçırmamakta da fayda var. Bir taraftan gündelik birlikte-yaşama pratiğimiz ortak temel inanışların, kültürel kabullerin ve karşılıklı beklentilerin sağlam temelleri üzerinde duruyor. Burada eylem koordinasyonu, alışılmış dil oyunları üzerinden, karşılıklı ortaya atılmış ve en azından içkin olarak kabul görmüş geçerlilik savları üzerinden yürür – *az ya da çok haklı nedenlerin hüküm sürdüğü bir kamusal alandır bu.* Diğer taraftan, *iletişim bozuklukları* nedeniyle, yanlış anlama ya da anlayışsızlık, samimiyetsizlik ve yanıltmacalar nedeniyle çatışmalar baş gösterir. Bu çatışmaların sonuçları başa çıkılamayacak kadar acı verici olduğunda, terapistin odasında veya mahkemede biter. Şiddet sarmalı, başlangıçta sorunlu bir iletişim sarmalıdır, bu sorunlu iletişim sarmalı kontrolsüz bir karşılıklı güvensizlik sarmalı üzerinden iletişimin tümüyle kopmasına kadar ilerler. Ancak şiddet, iletişim bozukluklarıyla başladıysa, sorunun ne olduğunu ve patlak verdikten sonra nasıl ortadan kaldırılacağını bilmek mümkündür.

Bu sıradan kavrayış, sizin söz ettiğiniz çatışmalara da uygulanabilir. Ancak bu bağlamda sorun daha da karmaşık, çünkü farklı uluslar, farklı yaşam biçimleri ve kültürler baştan itibaren birbirlerine mesafelidir, yani birbirlerine yabancıdır. 'Yoldaşlar' ya da 'akrabalar' gibi –aile içinde ya da gündelik hayatta– sistematik olarak çarpıtılan bir iletişim sonucunda birbirlerine *yabancılaşmaya* başlamazlar. Bunun ötesinde, *uluslararası* ilişkilerde hukukun şiddeti evcilleştirme gücü, nispeten önemsizdir. Ve *kültürlerarası* ilişkilerde –Birleşmiş Milletler'in Viyana İnsan Hakları Konferansı'nda olduğu gibi– en iyi ihtimalle formel uzlaşma çabaları için kurumsal bir çerçeve oluşturur. İnsan haklarının tartışmalı yorumu üzerine birçok düzlemde yürütülen kültürlerarası söylem ne kadar önemli olsa da, bu tür resmi yaklaşımların tek başlarına klişelerin oluşum sarmalını kırmaları mümkün değil. Yeni bir anlayışın gelişmesi, daha çok ilişkilerin liberalleşmesiyle, baskı ve korkuların hafiflemesiyle mümkün olur. İletişimsel günlük yaşam pratiklerine güven olgusunun yerleşmesi gerekir. Ancak bundan sonra medyada, okulda ve

ailede geniş ölçüde etkili bir aydınlanma mümkün olur. Bu aydınlanma kendi siyasi kültürü.ün öncülleri üzerinde de etkili olmalıdır.

Bu bağlamda kendimizi başka kültürler karşısında normatif olarak nasıl tanımladığımız da önemli. Batı kendi imajını bu şekilde yenilerken, uygarlaştırıcı bir güç olarak algılanmak için politikalarını nasıl değiştirmesi gerektiğini de öğrenebilir. Sınır tanımayan kapitalizmi siyasi anlamda frenlemeden dünya toplumunda yaşanan korkunç katmanlaşmaya çare bulmak olanaksız. Dünya ekonomisinin ayrımcı gelişme dinamiği en azından yıkıcı sonuçları –burada kastettiğim bir bölgenin ya da kıtanın bütünüyle yoksullaşması ve kötüleşmesi– açısından dengelenebilmeli. Burada söz konusu olan; başka kültürlerin ayrımcılığa maruz kalması, küçük düşürülmesi ya da aşağılanması değil sadece. 'Kültür Savaşları' teması çoğu zaman sadece Batı'nın (petrol yataklarına ulaşmak ve enerji temininin garantilenmesi gibi) elle tutulur maddi çıkarlarını gizleyen bir paravan görevini üstleniyor.

Soru: Tam da bu nedenle diyalog modelinin kültürlerarası alışverişe uygun olup olmadığını sormalıyız o halde. Kültürlerarası dayanışmayı hep kendi kavramlarımızla talep etmiyor muyuz?

J.H.: Avrupamerkezci önyargılarımıza sürekli yapısökümcü bir şüpheyle yaklaşılması, bir karşı soru sormaya kışkırtıyor bizi: Günlük konuşmalara nüfuz etmiş ve Humboldt'tan bu yana metinlerin yorumlanması pratiğinden metodolojik olarak geliştirilmiş olan yorumbilgisel anlama modeli niçin kendi kültürümüzün, kendi yaşam biçimlerimizin ve geleneğimizin sınırları ötesinde birdenbire iflas etsin ki? Bir yorum her iki tarafın yorumbilgisel ön kavrayışları arasındaki mesafeyi –kültürel ve zamansal/uzamsal mesafeler kısa ya da uzun, semantik farklılıklar büyük ya da küçük olsun– her durumda kapatabilmeli. Her yorum temelde bir tercümedir. Çok sayıda dünyadan bir tanesini kuran kavramsal bir şema düşüncesinin çelişki olmadan idrak edilemeyeceğini anlamak için Donald Davidson'a başvurmaya gerek bile yok. Başka evrenlerle karşılaştırılması mümkün olmayan, kendi içine kapalı bir anlamlar evreninin istikrarsız

bir kavram olduğunu Gadamer'in argümanlarıyla da gösterebiliriz.

Bunun sonucu mutlaka metodik bir etnik merkezcilik olmak zorunda değil. Rorty ve McIntyre, anlamakla ilgili bir asimilasyon modelini savunurlar. Bu modelde radikal yorum, ya kendi ussallık kriterlerine asimile etme ya da tamamen yabancı bir dünya anlayışının ussallığına tabi olma anlamındaki dönüştürme anlamına gelir. Biz sadece bütün dünyayı açımlayan bir dilin neleri dikte ettiğini anlayabilmeliyiz. Bu betimleme, en iyi, bir yorumun başlangıcına uyar – taraflara başlangıçtaki varsayımlarının tek taraflı doğasını ve sınırlarını fark ettirdiğinden yorumbilgisel bir çaba gerektiren can sıkıcı bir durum. Bir konuşmada karşı tarafı anlama zorluğuna karşı mücadele eden taraflar adım adım ilerleyerek orijinal perspektiflerini genişletmeli ve diğerininkiyle örtüşmesini sağlamalıdır; çünkü diyalog içinde 'konuşan' ve 'duyan' rollerini üstlenerek zaten her konuşma durumunun şart koştuğu temel bir simetriyi kabul etmiş olurlar. Anadilini konuşan kişi, kişi zamirlerini nasıl kullanması gerektiğini öğrenirken aynı zamanda konuşma esnasında birinci ve ikinci şahıs perspektifleri arasında geçiş yapma yetisini de kazanır. Bu karşılıklı perspektif değiştirme dinamiği içinde, iki tarafın da etnik- merkezci olmayan ya da dönüşme öngörmeyen, aksine *özneler arasında paylaşılan* bir yoruma ulaşmasının mümkün olduğu ortak bir anlamlandırma anlayışı tesis edilir.

Bu yorumbilgisel model diğer taraftan, anlaşma, uzlaşma çabalarının niçin sadece *karşılıklı* perspektif değiştirmenin simetrik koşullarında başarıya ulaşma şansı olduğunu da açıklar. İyi niyet ve açık bir şiddetin olmaması yararlıdır ama yeterli değildir. Çarpıtılmamış ve gizil güç ilişkilerinin etkisinde olmayan bir iletişim ortamı olmadıkça, her zaman sonuçlara zorla ulaşıldığından kuşkulanılacaktır. Doğaldır ki, elde edilen anlamlandırmanın seçiminde ve genişletilme ve düzeltilme gereksiniminde çoğunlukla ortaya çıkan, sınırlı insan zihninin kaçınılmaz yanılabilirliğidir. Ancak bu normal yanılgılar, çoğunlukla yorumların, daha güçlü tarafın zorla kabul ettirdiği asimilasyonun silinmemiş izlerine borçlu olduğu o körlük anından ayırt edilemez. Bu bağlamda iletişim her zaman iki anlamlıdır;

yani aynı zamanda gizli şiddetin de ifadesidir. Ancak iletişim bu tanımlamayla varlıkbilimsel anlamda açıklandığında, içinde şiddetten 'başka hiçbir şey' görmüyorsak, esas noktayı kaçırmış oluruz: Şiddeti, yeni bir biçimde yeniden üretmeden durdurabilmek için gerekli gücü sadece uzlaşmayı amaçlayarak ve bu amaca yönelerek elde edebiliriz.

Soru: Küreselleşme, bizi bir uluslararası hukuk kavramı olan egemenliği yeniden düşünme noktasına getirdi. Sizce bu konuda uluslararası kurumların rolü nedir? Aydınlanma'nın temel kavramlarından biri olan dünya vatandaşlığının günümüz koşullarında hâlâ önemli bir rolü var mı?

J.H.: Ben Carl Schmitt'in, siyasetin, farklı kolektif kimlikler karşısına kendi kolektif kimliğini koymaktan ibaret olduğunu ileri süren varoluşçu düşüncesini yanlış ve pratikteki sonuçları itibariyle tehlikeli buluyorum. Çünkü dost-düşman ilişkisine varlık-bilimsel yaklaşım, uluslararası hukukun savaşan özneleri arasındaki ilişkinin küresel hukuk bağlamında ele alınmaya çalışılması, her zaman belirli çıkarların evrensellik maskesi ardında gizlenmesine yaradığı izlenimini veriyor. 20. yüzyılın totaliter rejimlerinin siyasi kitle kıyımlarıyla yarattıkları vahşetle, klasik uluslararası hukukun masum olduğu savının salt bir yalan olduğunu ortaya koyduklarını görmezden gelemeyiz. İşte bu tarihsel nedenle klasik uluslararası hukuktan Kant'ın dünya vatandaşlığı olarak öngördüğü duruma geçiş dönemine girmiş bulunuyoruz uzun zamandır. Bu bir gerçek ve normatif açıdan bu gelişmenin anlamlı bir alternatifi olduğunu düşünmüyorum. Tabii madalyonun öbür yüzünü de görmek lazım. İkinci Dünya Savaşı sonunda Nürnberg'de ve Tokyo'da kurulan savaş suçları mahkemelerinden, BM'nin kuruluşundan ve BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin açıklanışından, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra etkinleşen insan hakları politikalarından, NATO'nun tartışmalı Kosova müdahalesinden ve son olarak uluslararası terörizme savaş açılmasından bu yana bu geçiş döneminin ikilemleri daha net bir biçimde ortaya çıktı.

Bir taraftan, devletler arasındaki doğa durumunu, taarruz savaşlarını etkili bir biçimde cezalandırarak yok eden, soykırım

ve insanlığa yönelik suçları bütünüyle suç olarak kabul eden ve insan hakları ihlallerini cezalandıran bir dünya ulusları topluluğu düşüncesi, Birleşmiş Milletler'de ve organlarında bir ölçüde kurumsal bir yapı kazandı. Lahey Adalet Divanı, Miloseviç'i, bir eski devlet başkanını yargılıyor. Büyük Britanya'nın en yüksek hâkimlerinin, Pinochet gibi cani bir eski diktatörün ülkesine iadesini engellemelerine ramak kalmıştı. Bugün uluslararası bir ceza mahkemesi kurulma aşamasında. Egemen bir devletin iç işlerine karışmama ilkesi delindi. Güvenlik Konseyi'nin kararıyla, Irak hükümetinin kendi hava sahasını serbestçe kullanma yetkisi elinden alındı. Mavi Bereliler Kâbil'de Taliban sonrası hükümetin güvenliğini sağlıyor. İç savaşın eşiğinden dönen Makedonya, AB'nin baskısıyla Arnavut azınlığın taleplerini kabul etti.

BM bir taraftan da bir kâğıttan kaplandan başka bir şey değil çoğu zaman. Büyük güçlerin işbirliği yapmaya gönüllü olmasına tabi. Güvenlik Konseyi uluslararası topluluğun beyan ettiği prensipleri, 1989 yılındaki olaylardan sonra bile, ancak oldukça seçici bir biçimde dikkate alabiliyor. Srebrenitsa'da yaşanan trajedinin de gösterdiği gibi, BM askeri birlikleri verilen teminatları yerine getiremiyor. Güvenlik Konseyi'nin karar verme yetkisi, Kosova Savaşı'nda olduğu gibi bloke edildiğinde ve yerine NATO gibi temsil yetkisi olmayan bölgesel bir birlik harekete geçtiğinde, uluslararası topluluğun meşru ama zayıf otoritesiyle, askeri gücü olan, ancak kendi çıkarlarını gözeten ulus devletlerin arasındaki o çok tehlikeli güç uçurumu ortaya çıkıyor.

Gereklilik ve yetkinlik, hukuk ve güç arasındaki tutarsızlık, hem BM'nin güvenilirliğine, hem de, -geçerli nedenlerle de olsa- iktidarı yasadışı yollarla ele geçiren ve böylece bir polis baskını olarak haklı görülebilecek bir eylemi bir savaş eylemine dönüştüren başına buyruk devletlerin müdahale pratiklerine kuşkuyla yaklaşılmasına neden oluyor. Çünkü o zaman bu sözde polis baskınını en sıradan savaştan ayırt etmek mümkün olmuyor. Tipik güç politikaları, bölgesel ittifakların dikkate alınması ve kozmopolit bir hukuk sistemi girişimlerinden oluşan bu belirsiz karışıklık durumu, sadece BM içindeki Güney ve Kuzey, Doğu ve Batı arasındaki çıkar karşıtlıklarını güçlen-

dirmekle kalmıyor; bir taraftan da süper gücün kendi hareket özgürlüğünü kısıtlayan her türlü normatif engele karşı duyduğu güvensizliği arttırıyor. Böylece Batı cephesinde Anglosakson ülkelerle Kıta Avrupası ülkeleri arasında fikir ayrılıkları oluşuyor. İlki uluslararası ilişkilerdeki 'gerçekçi okuldan' esinleniyor, diğerleri ise verdikleri kararları, uluslararası hukukun ulusötesi bir hukuk düzenine dönüşümünün desteklenmesi ve hızlandırılması gibi normatif bir açıdan da meşrulaştırıyor.

Kosova Savaşı'nda ve hatta Afganistan politikalarında koyulan hedefler açısından benzer farklılıklar belirginleşmişti. Nispeten daha gerçekçi ve daha normatif hedefler arasındaki bu gerilim, ancak AB, Nafta ve ASEAN* gibi kıtalararası sistemlerin, ulusötesi kararlar almak ve örgütlerin, konferansların ve pratikteki eylemlerin daha yoğun bir ulusötesi ağ içinde bulunmaları için sorumluluk almak üzere harekete geçme yetisine sahip aktörlere dönüşmesiyle son bulabilir. BM, ancak herhangi bir siyasi çerçevenin önüne geçen piyasalar karşısında siyasi bir karşı güç oluşturabilecek bu türden *küresel oyuncularla*, hoşgörülü ve soylu programların ve politikaların uygulanmasına zemin oluşturacak bir altyapıya kavuşabilir.

Soru: Siyaset ve etik üzerine yazılarınızda savunduğunuz evrenselcilik birçok kişiyi büyüledi, birçoğu tarafından da eleştirildi. Bu evrenselciliğin örneğin hoşgörüyle ne alakası var? Hoşgörü paternalist bir kavram değil mi, yerine"misafirperverlik' kavramını koymak daha iyi olmaz mı?

J.H.: Hoşgörü kavramı, tarihsel kullanımında bu türden bir yan anlama da sahip olmuştur. Örneğin, Nantes Fermanı'nı ele alalım. Fransız kralı bu fermanla Hügonotlara, yani bir dini azınlığa, kralın otoritesini ve Katolikliğin egemenliğini sorgulamamak koşuluyla, dini inançlarını açıkça ifade etme ve dini vecibelerini yerine getirme iznini vermişti. Hoşgörü yüzyıllarca bu paternalist anlamıyla uygulandı. Burada paternalist unsur, egemen hükümdarın ya da çoğunluğun kültürünün kendi rızalarıyla azınlığın norm dışı davranışlarına "hoşgörüyle yaklaşacağı" yolundaki tek taraflı beyan. Bu bağlamda hoşgörü bir yüke

* ASEAN: Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ç.n.)

tahammül etme eylemi, acıma veya iyilik yapma öğelerini içerir. Hoş görülen azınlığın "tolerans eşiğini" aşmaması koşuluyla, bir taraf diğer tarafın 'normal' olandan belli ölçüde sapmasına tek şartla izin verir. Bu "otoriter müsamaha anlayışı" (Rainer Forst) haklı olarak eleştirilmiştir. Çünkü varolan otoritenin hoşgörü eşiğini –yani 'kabul edilebilir' olanı olmayandan ayıran sınırı– keyfi olarak saptadığı aşikârdır. Bu durumda, hoşgörünün belli bir yerde sona erdiği ve sadece bu sınırlar içinde uygulanan hoşgörünün içinde bir hoşgörüsüzlük özü taşıdığı izlenimi doğar. Sanırım sorunuzun altında yatan düşünce bu.

Örneğin bugün bu paradoksa "militan demokrasi" anlayışında rastlıyoruz. Bu demokrasi anlayışına göre demokratik yurttaş hakları, demokrasi düşmanı eylemlerin başladığı noktada son bulur. Özgürlük düşmanlarına özgürlük olmaz. Elbette bu örnekte hoşgörü kavramının tümüyle yapısöküme uğratılmasının nasıl bir tuzağa düştüğü de açıkça görülebiliyor; çünkü demokratik hukuk devleti, tam da bu hoşgörü kavramının paternalist anlamının türetildiği öncülle çelişiyor. Yurttaşlarının eşit haklara sahip olduklarını karşılıklı olarak kabul ettikleri siyasi bir devletin sınırları içinde, hoşgörünün sınırlarını *tek taraflı* olarak saptayabilecek bir otoriteye yer yoktur. Yurttaşların eşit haklara sahip olduğu ve karşılıklı olarak birbirlerini tanıdıkları bir durumda, hiç kimse hoşgörüye kendi değer yargılarının perspektifinden sınır çizme ayrıcalığına sahip değildir. Doğaldır ki, farklı ve kabul edilmeyen düşüncelere karşılıklı olarak hoşgörü göstermek, insanın çok değer vermediği farklı yaşam biçimlerine hoşgörüyle yaklaşması, paylaşılan değerler çerçevesinde bir sınır çizmeyi gerektirir. Ancak demokratik bir devlet söz konusu olduğunda bütün bunlar adalet prensipleri olarak zaten anayasada yer alır. Anayasanın normları ve ilkeleri üzerinde görüş ayrılıklarının olması da son derece doğaldır. Burada benim için önemli olan, bu ilkelerin ve normların düşünümsellikleri; işte bu noktada evrenselcilik sorunu çıkıyor karşımıza.

Anayasanın kendi içinde, anayasanın yorumuyla ilgili tartışmalarda başvurulacak kurum ve prosedürler belirlenmiştir, münferit olaylarda (bugün İslami radikalizmde olduğu gibi) toplumun tahrik edilmesinin 'anayasal çerçeveyi' aştığını gös-

teren sınırın nereden geçtiği de açıkça belirtilmiştir. İlginç bir biçimde, bütün bu prosedürlerin, bu pratiklerin ve kurumların içinde normatif içeriği bağlayıcılık özelliği kazanan anayasa, tüm bu prosedürlerden, pratiklerden ve kurumlardan daha ileri düzeydedir. Anayasa sivil itaatsizliği tolere ederken, düşünümsel olarak kendi sınırlarının olası ihlallerinin koşullarını bile kapsayacak biçimde esneyebilir. Demokratik bir anayasa bütün yasal yollar tükendiğinde de, meşru olarak oluşmuş karar ve yargılara karşı mücadele veren muhaliflerin direnişlerini hoş görür. Ancak bunun koşulu, kuralları ihlal eden bu direnişin anayasa metnine ve anayasanın ruhuna uygun olarak savunulması ve bu mücadelenin, çoğunluğa kararlarını tekrar gözden geçirmek üzere, şiddet içermeyen bir çağrı özelliği veren araçlarla yapılmasıdır. Her yurttaşın eşit haklara sahip olması gerektiğini savunan demokrasi projesi bu yoldan, bugün çoğunluğun gözünde demokrasi düşmanı olan, ancak yarın demokrasinin gerçek dostu olarak görülmeleri mümkün olan bu azınlıkların direnişinden beslenir.

Sizin sorunuza dönecek olursak: "militan bir demokraside" hoşgörünün düşünsel anlamda kendi sınırlarını aşması, ancak liberal bir düzenin yasal ve etik temellerinin evrenselliğiyle mümkündür. Çünkü "evrenselci", kelimenin dar anlamıyla, eşit saygı ve birbirini karşılıklı dikkate alma anlamında karşılıklı bir tanımayı gerektiren mantıklı bir etiğin eşitlikçi bireyciliğiyle aynı şeydir. Kapsayıcı, yani herkese açık etik bir cemaate üyelik, sadece dayanışma ve ayrımcı olmayan bir kapsama vaat etmekle kalmaz, aynı zamanda herkesin birey olma ve farklı olma hakkını eşit biçimde koruma anlamına da gelir. Bu düşüncelerden esinlenen söylemler diğer bütün söylemlerden iki önemli özellikle ayrılır.

Bir yandan, hukukun ve etiğin evrenselci söylemlerinin, sinsi bir meşruiyet adına kötüye kullanılabilir olması. Çünkü makul evrenselciliğin ışıltılı yüzünün arkasında belirli çıkarların gizleniyor olması mümkündür. Carl Schmitt'in –eşitlikçi bireysellik standartlarında ısrar etme anlamındaki– "hümanizmi" "canavarlık"la aynı kaba koyan hınzı da, genç Marx'ın itham ettiği bu ideolojik işleve dayanır. Ancak Schmitt gibi faşistlerin

gözünden kaçan, ve Marx'ın hiçbir zaman yok saymadığı şey, bu söylemlerin diğer özelliği, yani onları kendi kendini düzelten öğrenme süreçlerinin aracına dönüştüren öz-imleme özelliğidir. Evrenselci kriterlerin tek taraflı ve seçici bir biçimde uygulanmasına yönelttiğimiz her eleştirinin bu kriterleri önceden varsayması zorunlu olduğu gibi, evrenselci söylemlerin ideolojik olarak gerçekleri örtbas eden kullanımının yapıbozumcu ifşası da bu söylemlerin kendilerinin ödünç verdiği eleştirel noktaları önceden varsayar. Etik ve hukuki evrenselcilik, kusurlu uygulamaları ancak bu evrenselciliğin kendi standartlarıyla eleştirilebildiği için özdüşünümlü bir biçimde kapalıdır.

Soru: Son bir soru: Kahramanlık kavramı sizin için bir şey ifade ediyor mu?

J.H.: 11 Eylül'de başkalarının kurtarılması için kendi yaşamlarını gözlerini kırpmadan tehlikeye atan New Yorklu itfaiyecilerin cesaretleri, disiplinleri ve özverileri karşısında ancak hayranlık duyulabilir. Ama niçin 'kahraman' adı verilmesi gerekiyor onlara? Belki bu sözcüğün Amerikan İngilizcesinde Almanca'dakinden farklı çağrışımları vardır. Bence 'kahramanların' onurlandırıldığı her herde, buna kimin niçin ihtiyaç duyduğu sorusunu sormak lazım. Brecht'in uyarısını bu zararsız anlamda da anlamak mümkün: " Kahramanlara ihtiyacı olan bir ülkenin vay haline!"

2. *Heykelin Yıkılışı Ne İfade Ediyor?*

9 Nisan 2003 tarihinde bütün dünya Bağdat'taki Amerikan askerlerinin, kalabalığın coşkulu sevinç gösterileri eşliğinde boynuna ilmik geçirdikleri diktatörü kaidesinden çekip yere devirdiği sembol yüklü sahneyi izledi. Yıkılması imkânsız görünen dev anıt önce sallandı, sonra devrildi. Yer çekiminin, dev heykelin devrilmeden önce, kurtuluşu sembolize edercesine, dehşet yüklü birkaç saniye boyunca ısrarla direndiği grotesk biçimde yapay ve yatay bir konumda hafifçe öne arkaya salınışını yenmesi gerekiyordu. Farklı iki görüntüyü içinde barındıran şaşırtmacalı resimlere uzun süre bakıldığında algının birdenbire değişmesi gibi, Irak Savaşı'nın kamuoyunda algılanışı da bu sahneyle birlikte ters yüz oldu. Acımasızca bombalanan zayıf ve savunmasız bir halkın yaşadığı şok ve korku, Bağdat'ın Şii mahallelerinde terör ve baskıdan kurtulan yurttaşların coşkusuna dönüştü. Tezat oluşturan ahlaki duygulara ve resmi duruşlara yol açmalarına rağmen, her iki algı da içinde bir gerçeklik öğesi barındırıyor. Duyguların çelişkisi, karşıt yargılara mı yol açmalı?

Durum ilk bakışta oldukça basit görünüyor. Yasal olmayan bir savaş, normatif olarak arzu edilen başarılara neden olsa da, uluslararası hukuka aykırı bir eylemdir. Peki her şey bundan mı ibaret? Kötü sonuçlar, iyi niyetin meşruiyetini geçersiz kılabilir. Peki, iyi sonuçlar daha sonra kendilerini haklı çıkaracak bir güç geliştiremezler mi? Toplu mezarlar, yeraltı sığınakları ve

işkence görenlerin ifadeleri, rejimin cani doğasını şüpheye yer bırakmayacak biçimde gözler önüne seriyor; zulüm gören bir halkın vahşi bir rejimden kurtarılması yüce bir eylemdir, siyasi hedeflerin en yücesidir. Bu bağlamda Iraklılar da, ister sevinç çığlıkları atsınlar ve etrafı yağmalasınlar, ister işgalcilere kayıtsız kalsınlar ya da direnşinler, savaşın ahlaki doğası üzerine bir hükme vardılar. Bizim siyasi kamuoyumuzda ise iki farklı tepki öne çıktı.

Pragmatistler, fiili durumun normatif gücüne ve ahlakın siyasi sınırları dahilinde, zaferin kazanımlarını takdir eden pratik bir yargıya inanıyorlar. Onların gözünde savaş artık tarihsel bir olgu olduğu için, savaşın haklılığı üzerine uzun uzun tartışmak *boşuna*. Fırsatçılıktan veya inandıkları için durumun gücüne *teslim olan* diğerleri ise uluslararası hukukun dogmatizmi olarak gördükleri durumu bu dogmatizmin, askeri şiddetin riskleri ve maliyetleri konusunda savaş ve askeri kahramanlıkları reddeden duyarlılığının, politik özgürlüğün gerçek değerinin görülmesini engellediği savıyla reddediyorlar. Her iki tepki de durumu açıklamak için yetersiz kalıyor, çünkü Washington'daki yeni muhafazakârların, devlet erkinin uluslararası hukukla ehlileştirilmesi yönünde sundukları alternatifi kavramadan, "kanı çekilmiş, ruhsuz bir ahlakçılığın" sözde soyutlamalarının yarattığı heyecanlara teslim oluyorlar. Oysa yeni muhafazakârlar, uluslararası hukuk etiğinin karşısına, gerçekçilik ya da coşkulu bir özgürlük söylemi değil, devrimci bir görüş koyuyorlar: Uluslararası hukuk rejiminin iflas ettiği noktada, liberal bir dünya düzeninin egemen güçler tarafından siyasi anlamda daha başarılı olarak dayatılması, uluslararası hukuka aykırı yöntemlerle yapılmış olsa da, etik açıdan geçerlidir.

Wolfowitz, Kissinger değil. O, saldırgan bir iktidar sahibinden ziyade, bir devrimci. Doğaldır ki, süper güç, olası rakipleri karşısında üstün gücünü sağlama almak için, tek taraflı harekete geçme ve gerektiğinde elindeki askeri gücün tümünü caydırıcı olarak kullanma hakkını saklı tutuyor. Ancak küresel iktidar ihtirası yeni ideologlar için bir amaç teşkil etmiyor. Yeni muhafazakârları "realist" ekolden ayıran, Birleşmiş Milletler'in insan hakları politikasının reformist çizgisinden ayrılan bir Amerikan

dünya düzeni vizyonudur. Bu vizyon, liberal hedeflere ihanet etmemekle birlikte, Birleşmiş Milletler anayasasının, haklı nedenlerle, hedeflerin gerçekleştirilmesi sürecinin bir parçası olarak dayattığı uygar engelleri yok etmektedir.

*

Birleşmiş Milletler henüz, yurttaşlarına demokratik ve hukuk devleti düzeni sağlamaktan kaçınan üyelerini buna zorlayacak durumda değil. Ve BM'nin son derece seçici bir biçimde yürüttüğü insan hakları politikası, mümkün olanın çekincelerine mahkûm durumda: Veto hakkı olan Rusya'nın Çeçenistan'a askeri müdahalede bulunmaktan korkmasına hiç gerek yok. Saddam Hüseyin'in kendi ülkesindeki Kürt halkına karşı sinir gazı kullanması, soykırımlar karşısında bile başını çeviren bir devletler örgütünün skandallarla dolu geçmişindeki başarısızlıklardan sadece biridir. Birleşmiş Milletler'in varoluş nedeni ve asli görevi olan saldırı savaşları yasağı – ki bu sayede II. Dünya Savaşı'ndan sonra, *jus ad bellum** bertaraf edilmiş ve tek devletlerin egemenliğine yeni sınırlar getirilmiştir – çok önemlidir. Klasik uluslararası hukuk böylece kozmopolit bir hukuk düzenine geçilmesi yolunda ciddi bir adım atmış oldu.

Yarım yüzyıl boyunca bu yolda öncülük yapabilmiş olan ABD, Irak savaşıyla sadece bu ününü ve uluslararası hukukun garantörü rolünü kaybetmekle kalmadı, uluslararası hukuku ihlal ederek, geleceğin süper güçleri için de korkunç bir örnek yaratmış oldu. Kendimizi kandırmayalım: Amerika'nın normatif otoritesi enkaz altındadır. Askeri müdahaleyi hukuki açıdan meşru kılacak iki koşul da karşılanmamıştır: ne fiili ve her an gerçekleşmesi muhtemel bir saldırı karşısında öz savunmaydı söz konusu olan; ne de Güvenlik Konseyi'nin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin VII. bölümü uyarınca yetki veren bir kararı vardı ortada. Ne 1441 sayılı kararın, ne de ondan önce Irak'la ilgili olarak verilen (ve "tüketilen") 17 kararın gerekli yetkiyi verdiğine hükmetmek mümkün. Bu arada, savaş taraftarları koalisyonu bu durumu, önce "ikinci" bir kararın çıkması için uğraştıklarını, ancak veto hakkı olmayan ülkeler arasında bile "ahlaki" bir çoğunluk sağlanamayacağı görüldüğünden, bu karar tasarısının

* Bir savaşın başlatılmasını meşru kılan sebepler. (ç.n.)

oylamaya sunulmadığını söyleyerek net bir şekilde tasdik etmiş oldular. Ve nihayetinde, ABD başkanının Güvenlik Konseyi'nin onayı olmadan da harekete geçeceğini defalarca söylemesiyle, sürecin tamamı tam bir komediye dönüştü. Bush doktrini, Körfez'deki askeri harekâtı salt bir gözdağı olarak görmeyi en başından itibaren imkânsızlaştırdı. Çünkü gözdağı, tehdit unsuru olarak kullanılan yaptırımların geri çekilmesinin mümkün olduğu anlamına gelecekti.

Kosova müdahalesiyle yapılacak bir karşılaştırma da bu durumu temize çıkarmaya yetmez. Gerçi bu müdahalede de Güvenlik Konseyi'nin onayı alınamamıştı. Ancak müdahaleden sonra sağlanan meşruiyetin üç dayanağı şunlardı: (o zaman bilinenler ışığında) başlamış olan bir etnik temizliği durdurmak, bu olayda uluslararası hukukun bütün toplumlar için öngördüğü acil yardımı sağlamak ve kısmi bir müdahalede bulunan bütün üyelerin tartışmasız olarak demokratik bir hukuk devleti özelliğine sahip olması.

Daha o zamanlar, 1999 yılının nisan ayında Kıta Avrupası ve Anglosakson güçler arasında müdahaleyi savunma stratejileri açısından büyük farklılıklar olduğu muhakkak. Taraflardan biri, (Avrupa) Srebrenica faciasından ders alarak, silahlı müdahaleyle önceki barış harekâtlarının etkililik ve meşruiyet arasında açtığı uçurumu kapatmaya, böylece, tamamen kurumsallaşmış bir dünya vatandaşlığı hukuku yolunda ilerlemeye çalışırken; diğer taraf, kendi liberal düzenini başka bölgelerde de ve gerektiğinde şiddet kullanarak yaymak gibi normatif bir hedefle yetiniyordu. O dönemde bu farklılığın, hukuktaki farklı düşünce geleneklerinden kaynaklandığını düşünüyordum: bir tarafta Kant'ın kozmopolitizmi, diğer tarafta John Stuart Mill'in liberal milliyetçiliği. Ancak, Bush doktrini ideologları tarafından 1991'den bu yana izlenen tek taraflı egemenlik politikalarının ışığında (krş. Stefan Fröhlich'in 10 Nisan 2003'te FAZ gazetesinde yayımladığı belgeler), Amerikan delegasyonunun Rambouillet görüşmelerini de bu bakış açısıyla yönettiğini düşünebiliriz. Her halükârda, George W. Bush'un Güvenlik Konseyi'ne danışmasının nedeni, uluslararası hukuka uzun zamandır gereksiz görülen meşruiyetini yeniden kazandırma isteği değildir. Bu

artçı eylem, sadece "savaş taraftarı koalisyonu"nu genişletmek ve Amerikan toplumunun bu konudaki tereddütlerini dağıtmak arzusuyla yapılmıştı.

Ancak yine de, bu yeni doktrini normatif bir sinizmin ifadesi olarak görmememiz gerekiyor. Bu türden bir politikanın yerine getirmek zorunda olduğu, güç alanlarının ve yaşamsal kaynakların stratejik olarak güvence altına alınması gibi görevler, ideoloji eleştirisi biçiminde yapılacak bir çözümlemeyi zorunlu kılabilir. Ancak bu türden basmakalıp açıklamalar, ABD'nin şimdiye kadar bağlı olduğu normları, daha bir buçuk yıl önce tasavvur edemeyeceğimiz biçimde çiğnemesini görmezden geliyor. Bu nedenle, birtakım motifleri neden olarak sıralamak yerine, yeni doktrinin adını koymakla iyi bir şey yapıyoruz. Aksi takdirde, geçen yüzyılın tarihsel deneyimlerinden beslenen bir siyasi dönüşümün devrimci karakterini gözden kaçıracağız.

Hobsbawm 20. yüzyılı haklı olarak "Amerikan yüzyılı" olarak tanımlamıştı. Yeni muhafazakârlar kendilerini "galip gelenler" olarak görüp, tartışma götürmeyen başarılarını – Almanya'nın ve Japonya'nın yenilgilerini takiben Avrupa'da ve Pasifik-Güney Doğu Asya'da başarıyla kurulan yeni düzeni ve Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra Doğu ve Doğu-Orta Avrupa toplumlarındaki dönüşümü– ABD'nin yönetimindeki yeni bir dünya düzeni için örnek alabilirler. Fukuyama'nın *tarihin sonu* tezinin ortaya koyduğu liberal görüşe göre, bu modelin avantajı, normatif hedeflerin zahmetli bir süreçte tartışılmasını gereksiz kılması: Liberal devletlerin tüm dünyaya yayılmasından ve serbest pazarların küreselleşmesinden daha iyi ne gelebilir ki insanlığın başına! Ve buraya giden yol da çok net ve açık: Almanya, Japonya ve Rusya savaş ve silahlanma yoluyla dize getirildi. Günümüzün asimetrik savaşlarında, askeri güç hiç olmadığı kadar cazip, çünkü galip taraf zaten *a priori* belirleniyor ve oldukça az sayıda kayıp vererek zafere ulaşıyor. Dünyayı daha iyi bir yer yapan savaşların *başka* gerekçelere ihtiyacı yok. Bu savaşlar, göz ardı edilebilir "yan hasarlar" pahasına, güçsüz bir devletler topluluğunun himayesinde devam edeceği kesin olan kötülükleri bertaraf ederler. Kaidesinden devrilen Saddam heykeli, savaşı savunmak için yeterli bir savdır.

Bu doktrin ikiz kulelere yapılan terör saldırısından çok önce geliştirildi. Ama 11 Eylül'ün yarattığı anlaşılır şokun senaryoya ustaca dahil edilerek bir kitle psikolojisine dönüştürülmesiyle, bu doktrinin geniş kitleler tarafından –bu kez "terörizme karşı savaş"la bilenmiş biraz farklı bir versiyonda– desteklenmesini sağlayacak ortamı yaratmış oldu. Bush doktrininin böyle bilenebilmesini sağlayan, geleneksel savaşların bilinen kavramları içine oldukça yeni bir olgunun girmesi olmuştur. Taliban rejimi örneğinde, ele geçirilemeyen bir terörizmle, saldırıyla ele geçirilebilecek bir "haydut devlet" arasında nedensel bir bağlantı vardı. Bu modele göre, devletler arasındaki savaşlarda uygulanan klasik operasyonlarla, dünya çapında faaliyet gösteren belirsiz şebekelerin yarattığı sinsi tehlikenin ipini çekmek mümkün.

Doktrinin başlangıçtaki versiyonun aksine, bu hegemonik tek taraflı gücün sinsi bir tehditten korunmayla ilintilendirilmesi, kendini savunma savını devreye sokuyor. Ancak bu savın kendisinin de kanıtlanmaya gereksinimi var. ABD hükümeti dünya kamuoyunu, Saddam Hüseyin'le El Kaide arasında bir bağlantı olduğuna inandırmayı denemek zorundaydı. Bu yanlış bilgilendirme kampanyası, en azından ABD'de öylesine başarılı oldu ki, son anketler Amerikalıların % 60'ının 11 Eylül'deki terör eyleminin "kefareti" olarak Irak'taki rejim değişimini desteklediğini gösteriyor. Ancak Bush doktrini *caydırıcı* askeri müdahale için gerçekten mantıklı bir açıklama getirmiyor. Teröristlerin resmi olmayan şiddeti, yani "barışta savaş", devlet savaşları kategorisine girmediğinden, devletlerin koruma amaçlı savunma savaşına girmelerini katı ilkelere bağlayan uluslararası hukuk kurallarını yumuşatma ihtiyacını da hiçbir biçimde haklı çıkaramıyor.

Küresel çapta örgütlenen, merkezi olmayan ve eylemlerini gizli yürüten düşmana karşı ancak *başka* bir düzlemde yürütülen caydırıcı eylemler etkili olur. Çare bombalar, füzeler, uçaklar ve tanklar değil, devlet istihbarat örgütlerinin ve adli mercilerin uluslararası işbirliği, para akışının kontrolü, yani lojistik bağlantıların ortaya çıkarılmasıdır. Burada devreye sokulan "güvenlik programları" uluslararası hukukla değil, devletin garantisi altında bulunan yurttaşlık haklarıyla ilgilidir. Devletlerin nük-

leer, biyolojik ve kimyasal silahların kullanımını önlemeye yönelik yanlış politikalarının iflasının yarattığı tehlikeler, Kuzey Kore'ye yönelik yetersiz tepkilerden de görüleceği gibi, silahsızlanma savaşlarıyla değil, görüşmelerle bertaraf edilebilir.

O halde, orijinal doktrine terörizmle savaşın eklenmesi, hegemonik bir dünya düzeni kurma hedefine meşruiyet kazandıramıyor. Kaidesinden devrilen Saddam heykeli, bütün bir bölgeyi kapsayan yeni liberal düzenin gerekçesi ve sembolü olmaya devam ediyor. Irak Savaşı, miadını doldurmuş bir Birleşmiş Milletler'in sonuç getirmeyen insan hakları politikalarının yerini aldığını iddia eden bir dünya düzeni politikasının bir bölümü. ABD aynı anda Birleşmiş Milletler'in başarısız olduğu bu rolü emaneten üstleniyor. Buna karşı ne yapılabilir? Ahlaki duygular yanıltıcı olabilir, çünkü tekil olaylardan, tekil fikirlerden yola çıkarlar. Savaşın nasıl haklı çıkarılabileceği sorusunu göz ardı etmek mümkün değil. Bu konuda temel fikir ayrılığı, savaşın gerekçesinin dayandırıldığı uluslararası hukukun yerini kendinden menkul bir egemen gücün geliştirdiği tek taraflı dünya düzeninin alıp alamayacağı.

Amerikan vizyonunun geçerliliğine yöneltilen ampirik itirazlar, dünya toplumunun, tek bir merkezden ve askeri güce dayalı bir politikayla yönlendirilebilmek için fazlasıyla karmaşık olduğu yönünde. Yüksek teknolojiye sahip süper gücün terör karşısındaki korkusunda, her şeyi kontrol altına almak için kendisini ve çevresindeki dünyayı nesneye dönüştürmeye çalışan öznenin kartezyen korkusu yoğunlaşmış gibi. Siyaset, Hobbescu bir hiyerarşik güvenlik sisteminin ilk haline geriledikçe, yatay örgütlenmiş olan medya pazarının ve kültürel ve toplumsal iletişimin gerisine düşüyor. Bütün seçenekleri budalaca bir savaş-barış ikilemine sıkıştıran bir devlet, çok kısa bir süre sonra kendi örgütlenme yetisinin ve kaynaklarının sınırlarına ulaşacak, rekabet eden güçler ve yabancı kültürler arasındaki diyaloğu yanlış kanallara yönlendirecek ve eşgüdüm giderlerinin inanılmaz ölçüde artmasına neden olacaktır.

Tek hegemonyacı güç olmak mümkün olsa dahi, bu durumun bizzat tek gücün kendi ölçüleri açısından normatif olarak arzulanmayan yan etkilere yol açacağı kesindir. Siyasi güç ken-

dini ordu, gizli servis ve polis üzerinden gerçekleştirdiği sürece, bütün dünyada bir modernleştirme aracı rolünü üstlenen politikaların oyuncağı olacak ve dünyayı liberal düşünceler temelinde iyileştirme vizyonunu tehlikeye atacaktır. Uzun vadeli bir "savaş başkanı" rejimi bugün ABD'de bile hukuk devletinin temellerini sarsmaya başlamıştır. Savaş rejimi, ülke sınırları dışında gerçekleştirilen ya da göz yumulan işkence yöntemlerinin ötesinde, Guantanamo'da tutukluların Cenevre Konvansiyonu'nun öngördüğü haklarını gasp etmekle kalmayıp, güvenlik güçlerine kendi vatandaşlarının anayasal haklarını kısıtlama yetkisi veriyor. Bush doktrini, Suriye, Ürdün ve Kuveyt gibi ülkelerin vatandaşlarının, Amerikan hükümetinin onlara bahşetmek istediği demokratik özgürlükleri kötüye kullanması halinde –hiçte ihtimal dışı olmayan böyle bir durumda– , bu özgürlükleri kısıtlamaya yönelik önlemler alınmasını istemeyecek mi acaba gerçekten? Amerikalılar 1991 yılında Kuveyt'i kurtardılar, ama demokratikleştirmediler.

Süper gücün kendine biçtiği emanetçi rolü, ABD'nin lider olma iddiasına normatif gerekçelerle ikna olmayan müttefiklerinin itirazına yol açıyor özellikle. Liberal milliyetçilik bir zamanlar, kendi liberal düzeninin evrensel değerlerini gerektiğinde askeri destekle bütün dünyaya yayma hakkına sahip olduğunu düşünüyordu. Bu başına buyruk tutumun ulus devletten hegemonyacı bir güce devredilmiş olması, durumu daha tahammül edilir kılmıyor. Demokrasinin ve insan haklarının evrensel özü, bu değerlerin ateş ve kılıçla tek bir güç tarafından dayatılmasını yasaklıyor. Batı dünyasını kendi "temel politik değerleriyle", yani kendi kaderini tayin hakkı gibi demokratik değerlerle ve insan hakları söylemiyle ilişkilendiren evrensel geçerlilik savını, belli bir demokrasinin (bu demokrasi dünya üzerindeki en eski demokrasi olsa da) yaşam biçimi ve kültürünün bütün toplumlar için geçerli olduğunu savunan emperyal iddiayla karıştırmamak gerekir.

Ufuklarının ötesinde belirsizleşen dünyayı kendi dünya imgelemlerinin temel perspektifinden bakarak algılayan eski imparatorlukların "evrenselliği" bu türden bir evrensellikti. Oysa modern öz-kavrayışa, kendi perspektifini merkeze oturtmayan

eşitlikçi bir evrensellik damgasını vurmuştur. Bu türden bir evrensellik, kendi bakış açısını kendisiyle eşit olan ötekinin yorumuna açarak görecelileştirmeye zorlar. Amerikan pragmatizmi, tüm taraflar için neyin iyi ve neyin adil olduğunu, karşılıklı perspektif değişimine bağlıyor. Modern ve ussal hukukun usu ise, mal gibi sahip olunması, küresel dağıtımı ve tüm dünyaya ihraç edilmesi mümkün olan evrensel "değerlerle" ifade etmez kendini. "Değerler" –küresel olarak kabul edilme şansı olanlar da dahil olmak üzere– boşlukta değildirler, bağlayıcılıklarını belli kültürel yaşam biçimlerinin normatif düzen ve pratikleriyle kazanırlar. Binlerce Şii'nin Nasıriye'de Saddam ve Amerikan işgaline karşı gösteri yaparken dile getirmek istedikleri, Batılı olmayan kültürlerin, insan haklarının evrensel içeriğini, kendi kaynakları ve yerel deneyimler ve çıkarlarla inandırıcı bir bağ kuran bir anlayış üzerinden benimsemek zorunda olduklarıdır.

Bu nedenle, devletler arası ilişkilerde de çok yönlü bir irade oluşumu, varolan opsiyonlardan herhangi biri olmaktan ibaret değildir. Kendine ortak çıkarların emanetçisi payesini veren iyi bir egemen bile, kendi seçimi olan izolasyon içinde, başkalarının çıkarı için yaptığını iddia ettiği şeyin gerçekten herkes için aynı ölçüde iyi olup olmadığını bilemez. Kendine tabi olan herkesin sesine aynı ölçüde ve karşılıklı olarak kulak verilmesini sağlayan uluslararası bir hukukun kozmopolitleşme yönünde ilerlemekten başka bir seçeneği yoktur. Birleşmiş Milletler şimdiye değin büyük bir zarar görmedi. Hatta Güvenlik Konseyi'nin "küçük" üyelerinin büyüklerin şantajlarına boyun eğmemesi sayesinde saygınlığı ve etkisi arttı. Birleşmiş Milletler'in itibarı ancak kendi yapacağı hatalar yüzünden, mesela "tedavisi" mümkün olmayan bir şeyi uzlaşarak "tedavi etmeye" kalkışması halinde zedelenebilir.

II.
ULUSLARININ ÇOK SESLİLİĞİ İÇİNDE AVRUPA'NIN SESİ

3. 15 Şubat ya da Avrupalıları Birleştiren Unsur[1]

Giriş: *Jacques Derrida ve Jürgen Habermas için, aynı zamanda bir çağrı niteliği taşıyan bu analizin altına birlikte imza atıyor olmak çok önemli. Bugün, Alman ve Fransız düşünürlerinin, geçmişte birbirinden kopmalarına neden olmuş fikir ayrılıklarını dikkate almadan birlikte seslerini yükseltmelerinin gerekli ve kaçınılmaz olduğunu düşünüyorlar. Bu metin –hemen anlaşılacağı üzere– Jürgen Habermas tarafından kaleme alındı. Jacques Derrida, çok istemesine rağmen özel sebeplerden ötürü ayrı bir metin yazamadı. Yine de Jürgen Habermas'a bu çağrıyı onunla birlikte imzalamayı önerdi ve metinde dile getirilen düşüncelere ve perspektiflere katıldığını belirtti: Avrupa için, her türden Avrupa-merkezciliğin ötesinde duran yeni siyasi sorumlulukların saptanması; uluslararası hukukun ve kurumların, Birleşmiş Milletler başta olmak üzere, varlığının öneminin bir kez daha vurgulanması ve verimli bir şekilde değiştirilmesi; devletin kuvvetler ayrılığı vb. ilkelerinin Kant geleneğine bağlı bir ruhla ya da en azından benzer düşüncelerle, yeniden tasarımı ve uygulanması. Ayrıca, Jürgen Habermas'ın düşünceleri birçok noktada Jacques Derrida'nın kısa bir süre önce* Voyous. Deux Essais sur la raison *(Galilée 2002) adlı kitabında geliştirdikleriyle örtüşüyor. Önümüzdeki günlerde Jürgen Habermas'ın ve Jacques Derrida'nın 11 Eylül 2001 ertesinde New York'ta ayrı ayrı yaptıkları iki söyleşinin de yer aldığı bir kitap Amerika Birleşik*

1 Jacques Derrida'yla birlikte kaleme alınan bu makale, Umberto Eco, Adolf Muschg, Richard Rorty, Fernando Savater ve Gianni Vattimo'nun eşzamanlı olarak çeşitli Avrupa gazetelerindeki yazılarıyla katıldıkları bir girişimin parçasıydı.

Devletleri'nde yayımlanacak. Yaklaşımlarındaki ve gerekçelendirmelerindeki bariz farklılıklara rağmen, uluslararası hukuk kurumlarının geleceği ve Avrupa'yı bekleyen yeni görevler konusundaki görüşlerinin ne kadar yakın olduğu bu kitapta da görülebilir. (J. Derrida)

İki tarihi unutmamamız gerekiyor: Gazetelerin okurlarını şaşkına çevirerek, İspanya Başbakanı'nın, savaş taraftarı Avrupa hükümetlerinin temsilcilerini –diğer AB'li meslektaşlarına bilgi vermeksizin– Bush'a sadakatlerini açıklamaya davet ettiğini yazdıkları günü ve bir de, Londra, Roma, Madrid, Barselona, Berlin ve Paris'te gösteri yapan kitlelerin, bu şaşırtıcı manevraya tepkilerini gösterdikleri 15 Şubat 2003 tarihini. Geriye dönüp bakıldığında, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana gerçekleşen en büyük eylemler olan görkemli gösterilerin eşzamanlılığı, belki de yeni bir Avrupa kamuoyunun doğuşunun işareti olarak tarih kitaplarında yerini alacaktır.

Irak Savaşı'nın başlamasından önceki kasvetli aylarda yürütülen ahlaksız bir iş bölümü, insanları altüst etti. Önüne geçilemeyen askeri konuşlanmayla paralel yürütülen muazzam lojistik operasyon ve insani yardım örgütlerinin hummalı eylemleri bir çarklının dişlileri gibi birbirine uyuyordu. Bu komedi, kurban konumundaki –ve her türlü inisiyatifi elinden alınmış olan– bir halkın gözü önünde hayasızca sahneleniyordu. Şüphesiz ki, Avrupa vatandaşlarının hep beraber ayaklanmasını sağlayan, duyguların gücüdür. Ancak savaş bir taraftan da Avrupalıların ortak dış politikalarının çoktandır yaklaşmakta olan iflasını idrak etmesini sağladı. Uluslararası hukukun keyfi ihlali tüm dünyada olduğu gibi Avrupa'da da uluslararası düzenin geleceği üzerine bir tartışma başlattı. Ama bizi derinden yaralayan, bu tartışmayı alevlendiren argümanların tarafları ikiye bölmesiydi.

Bu tartışma, zaten bilinen kırılma noktalarını daha da belirginleştirdi. Süper gücün rolüyle, gelecekteki dünya düzeniyle, uluslararası hukukun ve Birleşmiş Milletler'in önemiyle ilgili karşıt görüşler, gizli kalmış çelişkileri su yüzüne çıkardı. Bir taraftan Kıta Avrupası ve Anglosakson ülkeler, diğer taraftan da 'Eski Avrupa' ve Orta/ Doğu Avrupa'dan Avrupa Birliği'ne

aday ülkeler arasındaki uçurum derinleşti. Büyük Britanya'nın Amerika Birleşik Devletleri'yle *özel ilişkisi* tartışma götürmez; ama bu ilişki hâlâ Downing Street'in öncelik sıralamasında başı çekiyor. Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri de AB'ye girmeye çalışıyorlar, ama daha yeni kazandıkları bağımsızlıklarını yeniden sınırlandırmak da istemiyorlar. Irak krizi sadece bir katalizördü. Brüksel'deki Anayasa Komisyonu'nda da, AB'yle bütünleşmek isteyen uluslarla, hükümetlerarası yönetimi varolan biçimiyle muhafaza etmek ya da sadece yüzeysel olarak değiştirmek gibi *anlaşılır* bir beklentileri olan uluslar arasındaki karşıtlık belirginleşiyor. Bu karşıtlığı daha fazla gizlemek mümkün değil artık.

Gelecekteki anayasa sayesinde bir Avrupa dışişleri bakanımız olacak. Ama hükümetler ortak bir politika üzerinde hemfikir olmadıkça yeni bir koltuk neye yarar? Unvanı değiştirilmiş bir Fischer de tıpkı Solana gibi yetersiz kalacaktır. Şimdilik sadece çekirdek Avrupa'daki AB ülkeleri AB'ye devlete özgü bazı özellikler vermeye hazır görünüyor. Peki bu ülkeler sadece 'kendi çıkarları'nın tanımı konusunda uzlaşmaya varabilirse ne olacak? Avrupa'nın dağılmaması gerekiyorsa, bu ülkeler Nice'te kararlaştırılan 'işbirliğinin güçlendirilmesi'ne yönelik mekanizmaları hemen harekete geçirerek 'farklı hızlarda gelişen Avrupa'da ortak bir dış politika, güvenlik ve savunma politikasının hayata geçirilebilmesini sağlamalıdır. Bu mekanizma, ortak para birimini kullanan ülkeler başta olmak üzere, diğer üye ülkelerin de zaman içinde karşı koyamayacağı bir "çekim gücü" yaratacaktır. Hazırlanan Avrupa Anayasasında hiçbir şekilde ayrımcılık olamaz ve olmamalıdır. İlerlemek dışlamak değildir. Öncü çekirdek Avrupa küçük bir Avrupa'yı desteklememeli, daha önce de sıkça yaptığı gibi lokomotif görevini üstlenmelidir. Sıkı bir işbirliği içinde olan AB ülkeleri, zaten kendi çıkarları için kapılarını açık tutacaktır. Çekirdek Avrupa kendi dışında ne kadar erken harekete geçerse; karmaşık bir dünya toplumunda sadece bölünmelerin değil, müzakere gündemlerinin, toplumsal ilişkilerin ve ekonomik çıkarların gücünün de önemli olduğunu ne kadar erken kanıtlarsa, davet edilenler de bu kapılardan o kadar çabuk girecektir.

Dünyamızda, siyasetin, aptalca ve pahalı bir alternatif oluş-

turan savaş ve barış çerçevesinde tırmandırılmasının hiçbir faydası yoktur. Avrupa'nın yapması gereken, ABD'nin tek taraflı üstünlüğü karşısında bir denge unsuru oluşturabilmek için, uluslararası arenada ve Birleşmiş Milletler çerçevesinde ağırlığını koymaktır. Avrupa, dünya ekonomi zirvelerinde ve Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi kurumlar üzerinde etkisini kullanarak geleceğe dönük dünya çapında bir içişleri politikasının tasarlanmasını sağlamalıdır.

Ancak bugün AB'nin genişleme politikaları bürokratik düzenlemelerin sınırlarına dayanmış durumdadır. Şimdiye kadar ortak bir ekonomi ve para birliği oluşturmak için gerekli olan işlevsel gereklilikler reformları hızlandırıyordu. Bu itici güçler artık tükendi. Üye ülkelerden sadece rekabeti engelleyen faktörlerin ortadan kaldırılmasını değil, ortak bir irade de talep eden *kurucu bir politika, vatandaşları* harekete geçiren temel düşünceleri ve düşünce biçimlerini dikkate almak durumundadır. Çoğunluğun dış politikada ciddi gelişmelere yol açacak tedbir ve kararlar alabilmesi için güçsüz azınlıklarla dayanışma içinde olması şart koşulmalıdır. Ancak bunun önkoşulu da siyasi anlamda bir birliktelik duygusudur. Halklar ulusal kimliklerini belli ölçüde "güçlendirmeli" ve Avrupa boyutunu da katarak geliştirmelidirler. Bugün bile oldukça soyut olan ve sadece kendi uluslarımızla sınırladığımız vatandaşlar arasında dayanışma düşüncesi, gelecekte diğer uluslardan olan Avrupa vatandaşlarını da kapsamalıdır.

Bu noktada 'Avrupa kimliği' devreye girmektedir. Susturulmuş azınlıkları çoğunluk iradesinin engellemelerinden, sadece ortak bir siyasi kader bilinci ve ortak bir geleceğe dair inandırıcı bir perspektif koruyabilir. Temelde, bir ulusun vatandaşı diğer bir ulusun vatandaşına 'bizden biri' diyebilmelidir. Bunun hâlâ olmaması, konuya şüpheyle yaklaşanların şu soruyu gündeme getirmesine neden olur: Avrupa vatandaşları için, acılarına birlikte katlanılan, *ortaklaşa biçimlendirilecek* siyasi bir kader bilinci yaratan tarihsel olaylar, gelenekler ve başarılar var mı? Geleceğin Avrupa'sına dair büyüleyici, hatta bulaşıcı bir 'vizyon' gökten inmeyecek. Bugün bu vizyon ancak endişe verici bir çaresizlik duygusundan doğabilir. Ama bu vizyon yine biz Avrupalıların

kendimizle başbaşa kaldığımız sıkıntılı ortamdan da çıkabilir ve çok sesli bir kamuoyunun uyumsuz sesleri arasında kendini ifade etmek zorundadır. Bu konunun bugüne kadar gündeme gelmemiş olması biz entelektüellerin başarısızlığıdır.

Bir Avrupa kimliğinin gizli tehlikeleri

Bağlayıcı olmayan konularda anlaşmaya varmak kolaydır. Hepimiz barışçı, işbirlikçi, diğer kültürlere açık ve bu kültürlerle diyalog kurabilen bir Avrupa'nın hayalini kuruyoruz. 20. yüzyılın ikinci yarısında iki soruna örnek çözümler bulan Avrupa'yı saygıyla selamlıyoruz. Avrupa Birliği kendini daha şimdiden ulus-sonrası oluşumlara örnek olabilecek bir "ulus- devlet ötesi yönetim" biçimi olarak sunuyor. Avrupa'nın refah rejimleri de uzun zaman iyi birer örnek teşkil etti. Bugün bu devletler ulus-devlet düzeyinde savunmaya geçtiler. Ama sınırları kalkmış bir kapitalizmi ehlileştirmek için tasarlanmış hiçbir politika refah rejimlerinin koyduğu sosyal adalet ölçülerinin gerisine düşmemelidir. Bu boyutta iki sorunla baş edebilmiş bir Avrupa, niçin uluslararası hukuk temelinde kozmopolit bir düzeni rekabet halindeki tasarımlara karşı koruma ve geliştirme gibi başka bir zor görevi üstlenmesin?

Bütün Avrupa'yı kapsayan böylesi bir söylem, elbette Avrupalıların özkavrayışını sorgulayacak bir sürecin başlatılmasını bekleyen güçleri de kazanabilmelidir. İki gerçek, bu cesur varsayımla çelişiyor: Avrupa'nın en önemli tarihsel kazanımları, tam da dünya çapında sağladıkları başarı yüzünden kimlik oluşturucu güçlerini yitirmediler mi? Özgüveni yüksek uluslar arasında süregelen rekabetin başka hiçbir bölgede olmadığı düzeyde belirleyici olduğu bir bölgede birlikteliği sağlayacak olan nedir?

Hıristiyanlık ve kapitalizm, doğa bilimleri ve teknik, Roma Hukuku ve Fransız Medeni Kanunu, orta sınıf-kentli yaşam biçimi, devletin ve toplumun laikleşmesi diğer kıtalara da yayıldığı için, bu kazanımlar artık ortak bir kimliğin parçalarını oluşturmuyor. Kaynağını Yahudi-Hıristiyan geleneğinden alan

Batılı düşünce biçiminin kendine özgü özellikleri olduğu muhakkak. Ama Avrupa ulusları, bireyselciliğin, rasyonalizmin ve eylemciliğin damgasını vurduğu bu mantaliteyi ABD, Kanada ve Avustralya'yla paylaşıyor. Bir zihinsel profil olarak 'Batı' Avrupa'dan daha fazlasını kapsıyor.

Diğer yandan Avrupa, polemikler yoluyla diğerleriyle arasına sınırlar çeken ulus devletlerden oluşuyor. Ulusal dil, ulusal edebiyat ve ulusal tarihin belirlediği ulus bilinci, uzun süre patlamaya hazır bir bomba görevini üstlendi. Doğaldır ki, bu milliyetçiliğin yıkıcı gücüne karşı tepki olarak gelişen olgular ise, benzersiz ve geniş çaplı bir kültürel çeşitliliğe sahip olan günümüz Avrupasına, Avrupalı olmayanların gözünde kendine özgü bir çehre kazandırmıştır. Yüz yıllardır kırsal alan ve kent, kilise ve laik güçler arasındaki çatışmaların, inanç ve bilimin arasındaki rekabetin, siyasi iktidarlar ve antagonist sınıflar arasındaki kavganın ortasında bütün diğer kültürlerden daha fazla sıkışıp parçalanmış olan bu kültür, farklılıkların nasıl iletişim içinde olabileceğini, karşıtlıkların nasıl kurumsallaştırılabileceğini ve gerilimlerin nasıl dengelenebileceğini acılar çekerek öğrenmek zorunda kalmıştı. Farklılıkların kabulü de –ötekinin farklılığının karşılıklı olarak kabul edilmesi– ortak bir kimliğin göstergesi olabilir.

Bunun en iyi örnekleri, sınıfsal karşıtlıkların sosyal devlet kapsamında çözüme kavuşturulması ve Avrupa Birliği çerçevesinde devlet egemenliğinin kısıtlanmasıdır. Avrupa 20. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Demir Perde'nin bu tarafında, Eric Hobsbawn'ın ifadesiyle, 'altın çağ'ını yaşadı. O dönemden itibaren diğerlerinin –Hongkong'ta olduğu gibi Tel Aviv'de de– bizi Alman ya da Fransız değil de, Avrupalı olarak algılamalarına yol açan ortak bir siyasi anlayışın belirtileri görülmeye başladı. Evet, Avrupalı toplumlarda laikleşmenin göreli olarak daha ileri düzeyde olduğu doğrudur. Burada vatandaşlar siyaset ve din arasındaki sınırın aşılmasına daha kuşkulu yaklaşıyor. Avrupalılar pazarın gücüne kuşkuyla yaklaşırken, devletin yönetim kapasitesine nispeten büyük bir güven duyarlar. 'Aydınlanmanın Diyalektiği'ne son derece duyarlı yaklaşırken, teknik ilerlemeye karşı her zaman iyimser bir beklenti içinde değildirler. Refah

devletinin sunduğu güvenlik ve dayanışmayı gözeten düzenlemeler onlar için önceliklidir. Kişiye yönelik şiddet karşısında hoşgörü sınırları nispeten düşüktür. Yasalarla belirlenmiş çok taraflı uluslararası bir düzen dileklerine, reform geçirmiş bir Birleşmiş Milletler çerçevesinde etkin bir dünya politikası umudu eşlik eder.

Ayrıcalıklı Batı Avrupalılar'a Soğuk Savaş'ın gölgesinde böyle bir mantalite geliştirme olanağını sağlayan düzen 1989/90 yıllarından bu yana dağıldı. Ancak 15 Şubat, bu anlayışın, oluşma bağlamından daha uzun ömürlü olduğunu göstermiştir. Bu durum, "Eski Avrupa"nın *müttefiki* olduğu süper gücün hegemonyacı politikaları karşısında niçin kendisine meydan okunduğunu hissettiğini de açıklıyor. Açıkladığı bir başka şey de, Saddam'ın devrilmesini bir kurtuluş olarak olumlu karşılayan birçok Avrupalı'nın, uluslararası hukuka aykırı, tek taraflı, önleyici, aynı zamanda da şaşırtıcı ve yeterince gerekçelendirilemeyen askeri müdahaleyi özünde reddetmiş olmaları. Bu mantalite ne kadar istikrarlı? Kökeni, daha derinlere uzanan tarihsel deneyim ve geleneklerde mi?

Bugün, 'doğal' oldukları iddiasıyla otorite talep eden birçok siyasi geleneğin 'icat edilmiş' olduğunu biliyoruz. Buna karşın, kamuoyu denetiminde oluşturulacak bir Avrupa kimliğinin içinde başından itibaren "kurgulanmış" bir şeyler olacaktır. Ne var ki, ancak *keyfi* bir kurgunun 'gelişigüzellik' gibi bir kusuru olabilir. Kendini anlama süreçlerinin hermenötiği üzerinden işleyen bir siyasi-etik irade, rastlantısal bir irade olamaz. Devralmak istediğimiz mirasla, reddetmek istediğimiz mirası birbirinden ayırmak, mirasımızı okuma biçimimizi seçerkenki kadar özenli olmayı gerektirir. Tarihsel deneyimlerin kimlik oluşturucu bir güç kazanmaları için bilinçli bir biçimde kabul edilmiş olmaları gerekir. Son olarak, Avrupa'daki savaş sonrası zihniyetin daha net biçimde ortaya çıkmasına yardımcı olarak bu 'adaylar' üzerine birkaç saptamada bulunmak istiyorum.

Siyasi bir profilin tarihi kökenleri

Modern Avrupa'da devlet ve kilise ilişkisi, her iki tarafında, Alpler'in kuzeyinde ve güneyinde, Ren Nehri'nin batısında ve doğusunda farklı biçimlerde şekillendi. Devlet erkinin ideolojik tarafsızlığı, çeşitli Avrupa ülkelerinin her birinde farklı hukuksal biçimlere büründü. Ancak din, sivil toplumun her alanında siyasi olmayan bir konum edindi. İnancın toplumsal boyutta *özelleştirilmesi* belli açılardan bakıldığında üzüntüyle karşılansa da, siyasi kültür açısından arzu edilen sonuçlara da yol açar. İçinde yaşadığımız coğrafyada günlük resmi işlerine kamunun önünde dua ederek başlayan ve çeşitli sonuçlar doğuracak siyasi kararlarını ilahi bir misyonla birleştiren bir devlet başkanını hayal etmek çok zor.

Sivil toplumun mutlakıyetçi rejimlerin vesayetinden kurtulması, Avrupa'nın her yerinde, modern devlet idaresinin elde edilmesi ve demokratikleştirilmesiyle iç içe geçmiş değildi. Ama Fransız Devrimi'nin bütün Avrupa'ya yaydığı düşünsel etkisi, bir taraftan da, bu coğrafyada siyasetin niçin her iki biçimde de, yani hem özgürlüğü güvence altına alan bir araç, hem de örgütlenme gücü olarak, olumlu bir anlam taşıdığını açıklar. Kapitalizmin yerleşmesi bir taraftan da keskin sınıfsal karşıtlıklarla birleşir. Öte yandan bunu hafızalarda canlandırmak, pazarın da tarafsız bir şekilde değerlendirilmesini engeller. Siyaset ve pazarın farklı değerlere sahip olması, Avrupalılar'ın devletin düzenleyici sivil gücüne duyduğu güveni pekiştirebilir ve 'piyasanın iflası' durumunda bu devletten gerekli düzenlemeleri yapması beklenebilir.

Fransız Devrimi'yle doğan parti sistemi birçok kez kopyalanmıştır. Ancak bu sistem sadece Avrupa'da kapitalist modernleşmenin sosyal-patolojik sonuçlarını sürekli bir siyasi değerlendirmeye tabi tutan ideolojik rekabete hizmet eder. Bu, vatandaşların kalkınmanın paradokslarına karşı duyarlılığını arttırır. Muhafazakâr, liberal ve sosyalist kalkınma tanımlamalarının mücadelesinde, şu iki nokta karşılaştırılmaktadır: Tutucu, geleneksel yaşam biçimlerinin çözülmesiyle ortaya çıkan kayıplar, sahte bir ilerlemenin kazançlarına ağır mı basar? Yoksa bugünden uygulamaya koyulan ve yarını belirleyecek olan yaratıcı tahrip süreçlerinin kazançları, modernleşme mağluplarının acılarından daha mı önemlidir?

Avrupa'da uzun süre etkili olan sınıf farklılıkları bir kader olarak algılandı ve ancak kolektif bir tutumla bunun ötesine geçilebildi. Böylece, işçi sınıfı hareketleri ve Hıristiyan-sosyal miras çerçevesinde, keskin sosyal eşitsizlikleri göze alan performans adaletinin bireyci çalışma ahlakının yerini, dayanışmacı ve eşit dağılımı hedefleyen *'daha fazla sosyal adalet' mücadelesinin ethos'u* aldı.

20. yüzyılın totaliter rejimler deneyimi ve Holokost –Nasyonal Sosyalist rejimin fethettiği ülkeleri de bulaştırdığı, Avrupalı Yahudilerin takibi ve yok edilmesi süreci– bugünkü Avrupa'ya damgasını vurmuştur. Bu geçmişle ilgili özeleştiri, siyasetin ahlaki temellerini gündeme getirdi. *Kişisel ve bedensel dokunulmazlığın ihlali karşısında artan duyarlılık*, Avrupa Komisyonu ve Avrupa Birliği'nin, ölüm cezasının kaldırılmasını adaylık koşulu olarak öngörmesinde de belirginleşmektedir.

Bütün Avrupa ulusları savaş dolu geçmişlerinden kanlı çatışmalara girmiştir. Birbirleriyle askeri ve düşünsel anlamda karşı karşıya gelmiş olmalarının verdiği deneyimle, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, işbirliğine yönelik yeni uluslarüstü ilişki biçimleri geliştirdiler. Avrupa Birliği'nin başarı öyküsü, Avrupalıların, *devlet egemenliğinin kısıtlanmasının* küresel düzeyde de devletlerin egemenliklerinin karşılıklı olarak sınırlandırılmasının gerekliliğini doğrular.

Büyük Avrupa uluslarının her biri emperyalist yayılmanın doruk noktasına ulaştığı bir dönemden geçmiştir; bu bağlamda önemli olan, bu ulusların bir imparatorluğun kaybı deneyimiyle başa çıkmak zorunda kalmış olmasıdır. Bu *gerileme deneyimi* çoğu durumda sömürgelerin kaybında somutlaşmıştır. Avrupalı güçler, emperyal iktidarlardan ve sömürgecilik tarihinden uzaklaştıkça, kendilerine karşı daha mesafeli durarak, eleştirel bir gözle değerlendirme şansına sahip oldular. Böylece kendilerini, mağlup olanların perspektifinden bakarak, dayatmacı ve köksüz bir modernleşmenin sorumlusu olan kazananların konumunu kuşkulu bir yaklaşımla algılamayı öğrendiler. Bu durum, Avrupa-merkezcilikten vazgeçişi desteklemiş ve Kantçı dünya politikasına dair umudu canlandırmış olabilir.

4. Bir Karşı Güç Olarak Çekirdek Avrupa? İncelemeler[1]

Soru: "Heykelin Yıkılışı Ne İfade Ediyor?" (FAZ, 17. 04. 2003) başlıklı makalenizde yaptığınız çağrıyı okuyanlar, ABD'nin 20. yüzyılın normatif öncüsü olarak ömrünün tükenmesinden yola çıkarak Avrupa'yı başlayan 21. yüzyılın yeni bölgesel ve etik otoritesi olarak ilan ettiğiniz izlenimini ediniyorlar. Bu talep Avrupa'yı dünya sahnesinde belirleyici bir aktör olarak konumlandırmak hedefine yönelikse, –Avrupa'nın özel konumunun vurgulanması sonucu– genelde Batı dünyası açısından, özelde ise ABD - Avrupa ilişkileri bağlamında olumsuz sonuçlara yol açma tehlikesi yaratmıyor mu bu durum?

J.H.: Bugünkü Amerikan hükümetinin, sadece retoriğini değil, eylemlerini de belirleyen hegemonyacı vizyon, bugünkü başkanın babasının da dile getirdiği yeni dünya düzeninin liberal ilkeleriyle çelişiyor. İznizle kendi yaşamımdan bir örnek vereyim: Henüz öğrenciyken, siyasi görüşüm bütünüyle 18. yüzyıl Amerikan ve Fransız idealleriyle biçimlenmişti. Bugün, ABD'nin küresel insan hakları politikalarının avukatı rolünde üstlendiği etik otorite konumunun parçalandığını söylerken, itiraz ettiğim şey –tıpkı Vietnam Savaşı'nı protesto ederken olduğu gibi– bu otoritenin ilkeleri. Bizim eleştirimiz Birleşik Devletler'in daha iyi geleneklerini ölçü alıyor. Ama bunu melankolik bir şikâyetten daha ileri götürmek, ancak Avrupa'nın kendi güçlerini anımsamasıyla mümkün olabilir.

1 Söyleşi Albrecht von Lucke tarafından *Blaetter für deutsche und internationale Politik* için yapıldı.

Soru: Avrupa kimliğinin yedi kurucu ilkesini (sekülerleşme; devletin piyasaya önceliği; sosyal dayanışmanın başarıya ve icraata önceliği; teknolojiye duyulan kuşku; gelişmenin paradokslarının bilincinde olmak; daha güçlü olanın yasalarını reddetmek; tarihte yaşanan kayıplar nedeniyle barışa yönelmek) tanımlıyorsunuz. Bu Avrupa kimliği öncelikle ABD'ye karşıtlık olarak kurulmuş gibi. Bu karşıtlık, Avrupa ve ABD'nin evrenselci yönelimleri ve örneğin köktendinci devletler gibi siyasi imgelere karşı oluşları göz önüne alınınca, biraz abartılı biçimde vurgulanmıyor mu?

J.H.: İran ve Almanya arasında siyasi zihniyet açısından bir fark olduğunu açıklamaya gerek yok. AB, evrenselci uluslararası düzenin şekillendirilmesinde ABD'ye karşı rekabet gücü olan bir tasarımla etkin olmak istiyorsa, ya da en azından AB'nin içinden bu tek taraflı hegemonyaya karşı bir gücün oluşması gerekiyorsa, Avrupa'nın kendine güven duyması ve kendine özgü bir çehre kazanması gerekiyor; ancak bu karşı güç Avrupa'nın bizzat kendisi olan Batı'ya ya da kökleri zaten Avrupa'da olan eski demokrasinin liberal geleneklerine karşı olmamalı. Avrupa, oldukça sınırlı, hatta kuşku götürür koşullarda iktidara gelen ve umarım en kısa zamanda yine seçimle gidecek olanların dünya görüşlerinin karşısında durmalı. Bu tür tesadüfi gelişmelere büyük kuramlarla derin anlamlar vermeye çalışmak doğru değil.

Soru: ABD'deki güçlü savaş taraftarlığını öncelikle temel zihniyet farklılıklarına mı yoksa medyanın etkisine mi bağlamalıyız?

J.H.: Politik baştan çıkarma ve Büyük Birader'in propagandasına açık olma anlamında hepimiz sırça bir köşkte oturuyoruz. Halkın seferber edilmesinin ve 11 Eylül'ün yarattığı anlaşılır şokun medya tarafından tek bir boyuta indirgenerek sömürülmesinin bugüne kadar her şeyden mahfuz kalmış bir ulusun tarihsel deneyimleriyle bağlantılı olabilir ama zihniyet farklılıklarıyla doğrudan ilişkilendirilemez. Ben 1965 yılından bu yana düzenli olarak ABD'ye gidip bir yarıyıl boyunca orada kalıyorum. Benim izlenimim, farklı siyasi görüşlerin açıkça dile getirilebileceği alanın daha önce hiç böylesine daralmamış olduğu. Bu boyutlarda bir resmi propagandanın ve vatansever konformizmin imkânsız olduğunu, bunun liberal Amerika'da

imkânsız olduğunu düşünmüştüm. Ancak çok milliyetli bu kıtada merkezkaç güçler hiç bu kadar güçlü olmamıştı. 89'dan bu yana gizli işlevi iç çelişkileri örtbas etmek olan bir dış düşman da yok. Washington'daki kimi insanlar, terörizmin bu rolü yeniden üstlenmesini memnuniyetle karşılayacaklardır.

Soru: Avrupa'nın gelecekteki birleşme sürecinde en önemli rolü çekirdek Avrupa'nın üstleneceğini söylüyorsunuz. Kim dahil bu çekirdeğe? Nice Zirvesi ışığında, gelecekte motor rolünü kim üstlenecek?

J.H.: Sembolik anlamı olan, yeni bir zihniyet geliştiren, ama biraz da kurumsallaştırılmış ortak bir dış politikayla işin ciddiyetini ortaya koymaya yönelik yürürlükteki projeyi Fransa, Almanya ve Benelüks ülkeleri üstlenmeli. Daha sonra İtalya ve İspanya bu projeye kazandırılmalı. Artık sorun olan, halklar değil, hükümetler. Yunan hükümeti ortak bir yol izlenmesine açık sanırım.

Soru: Doğu Avrupa gelecekte nasıl bir rol üstlenecek? Avrupa ve son 50 yılda farklı bir tarihsel deneyim yaşayan 'geri kalanlar' arasındaki sınır çizgisi buradan mı geçiyor? Doğu Avrupa'daki aday ülkeler uzun vadede dışlanmayacaklar mı?

J.H.: Bu, şu an en öncelikli itiraz konusu. Üye olmak isteyenlere kapılar sonuna kadar açıkken bir 'dışlanma'dan söz etmek nasıl mümkün olabilir ki? Yeniden egemenliklerine kavuşmanın mutluluğunu yaşayan ulusların ruh hallerini anlayabiliyorum. Adam Michnik gibi bir dostun Irak Savaşı'nda Sovyetlerin kurduğu yabancı iktidardan kurtulmak gibi olağanüstü bir tarihsel deneyimden çıkardığı sonuçları da anlayabilirim. Bu 'dışlamakla' aynı anlama gelmiyor ki! Burada üç gerçeği dikkate almak gerekiyor. Birincisi, Avrupa'nın birleşme hızındaki değişikliklerin her zaman lokomotif görevi üstlenen Fransa ve Almanya'nın kararlarına bağlı olduğu. Schröder'le Jospin arasında yaşananlar bütün süreci durma noktasına getirmişti örneğin. İkincisi, Euro bölgesinin de gösterdiği gibi, karşımızda farklı ivmelere sahip bir Avrupa var. Büyük Britanya yakın bir zamanda ve kendi isteğiyle Para Birliği'ne katılmayacaktır. Or-

tak bir dış politika oluşturulması talepleri nihayetinde bir inisiyatiften çok, zorunluluktan doğan bir tepkime. Bu durumu, Richard Rorty'nin "aşağılanma ve dayanışma" alternatifinden daha iyi açıklamak mümkün değil. Doğu Avrupalılar da bunu bir dışlanma değil, Avrupa'nın diğer bölümleriyle dayanışmaya bir çağrı olarak anlamalılar.

Soru: Sizin tanımınızda İngiltere'nin Avrupa'ya katkısı ne olacak? Kıta Avrupası'nın deontolojik özelliklerine sahip bir Avrupa'nın karşısına Anglosakson dünyasının yararcılığını koyduğumuzda, İngiltere, görkemli savaş karşıtı gösterilere rağmen, mantalite itibariyle Avrupa'dan ziyade Amerika'ya yakın değil mi?

J.H.: Felsefi geleneklerle ulusal politikaların ulusal yönelimleri arasındaki bağlantı o kadar da sıkı değil. Avrupa Birliği'nin oluşumu İngiltere için her zaman bir sorundu – ve yakın gelecekte de bir sorun olmaya devam edecek. Ancak Blair'in tek kutuplu bir dünyaya verdiği tam destek, varolan birçok duruştan sadece biri. Liberal bir dergi olan *Prospect*'te de yazıldığı üzere, *special relationship* [özel ilişki] İngiltere'de asla yaygın biçimde kabul görmüş değil. Ayrıca, gözlemleyebildiğim kadarıyla, Blair'in Bush'a kayıtsız şartsız sadakati yanlış öncüllere dayanıyor; bu, İngiltere'de de bir gün anlaşılacak. Bir genelleme yapmak mümkünse şayet, İngilizler gelecekteki AB'ye yönelik olarak Fransız ve Almanlar'dan çok farklı düşünüyorlar. Bu fark Bush doktrini ve Irak Savaşı'ndan bağımsız olarak mevcut. Bence bu itilafı sümen altı etmeye devam etmek Avrupa için hayırlı olmayacak.

Soru: "Anayasa Yurtseverliği" konusundaki görüşlerinizi ortak bir tarihe dayandırmakla beraber, her zaman dışlamaya karşı net bir ikazda bulunup, ötekinin de dahil edilmesini istediniz. Avrupa kimliğinin Avrupa anayasası yurtseverliği bağlamında bu nedenle daha çok evrenselci ve daha açık oluşturulması gerekmiyor mu?*

J.H.: Anayasa yurtseverliğinin soyut temel ilkelere hayranlık besleyerek kendini yok edeceği fikri, somut ulusal bir şeyleri tercih eden karşıtlarının yanlış anlama eğilimlerinden doğuyor. Jean Marc Ferry'le 1988 yılında yaptığım uzun bir söyleşide ana-

* Anayasa yurtseverliği: Devletin anayasasına uymayı esas alma fikri (ç.n.)

yasa yurtseverliği mefhumu üzerine söylediklerimden alıntı yapmaktan alıkoyamayacağım kendimi (krşl. *Die nachholende Revolution*, Frankfurt am Main 1990, s. 149-156): "Aynı evrenselci içerik her durumda kendi tarihsel yaşam bağlamından alınmalı ve kendi kültürel yaşam biçimlerine nüfuz etmelidir. Post-ulusal kimlik de dahil olmak üzere, her kolektif kimlik, içinde oluştuğu etik, hukuki ve politik temel ilkeler toplamından çok daha somuttur." Avrupa çapında politik bir kamuoyu ve kültür bağlamında yurttaşlar Amerika'daki "sivil din"den çok farklı politik bir öz-kavrayış geliştirmelidir.

Soru: Başka bir deyişle, kimliği tarih sürecinde gelişmiş kolektif zihniyetlere uydurmak, tözcü anlaşılma tehlikesiyle karşı karşıya değil mi?

J.H.: Hayır, tehlike daha çok ortak Avrupa özelliklerinin çok az bir töze sahip olması.

Soru: Bu bağlamda, Avrupalıların hangi somut deneyimleri "Avrupa vatandaşlarında ortak acılarla oluşan ve ortaklaşa şekillendirilecek bir siyasi kader anlayışının" gelişmesine yardımcı olacaktır?

J.H.: İnsanoğlu çoğunlukla olumsuz deneyimlerden ders çıkarır. *FAZ*'da 31 Mayıs'ta yayınlanan yazımda din savaşlarına, mezhep ve sınıf çatışmalarına, imparatorlukların yıkılışına, sömürgelerin kaybedilişine, milliyetçiliğin yıkıcı gücüne, Holokost'a ve bu türden deneyimlerin sindirilmesinin olanaklarına değindim. AB, Avrupalı ulus devletlerin savaş yanlısı geçmişleriyle verimli bir hesaplaşmaya girmiş olmalarının bir örneğiir. Anayasa oluşturulması aşamasına gelen bu proje başarısız olmazsa, AB "ulus devlet ötesi yönetim" biçimine bir model olabilir.

Soru: Avrupa'daki tarihi deneyimler hem "eski ve yeni Avrupa"da, hem de her münferit durumda birbirinden çok farklı değil mi?

J.H.: Bu kesinlikle doğru. Ancak farklılıklar ortak noktalardan fazla olmak zorunda değil ki! Biraz tarihsel bir içgörü sahibi olan herkes, Prag'sız, Budapeşte'siz ve Varşova'sız veya

Palermo'suz bir Avrupa düşünemez. Tarihçiler Sicilya ve Güney İtalya'da hükmeden II. Friedrich'i boşuna ilk 'modern' hükümdar olarak tanımlamıyor.

Soru: "Halkların ulusal kimliklerini belli ölçüde 'yükseltmeleri' ve bir Avrupa boyutuna ulaştırmaları" yönündeki talebinizi netleştirir misiniz?

J.H.: Eğer üye ülkeler ortak bir para birliği içinde politik olarak da birleşmek istiyorlarsa, vergi politikalarını, hatta çeşitli sosyal politikalarını uyumlu hale getirmeleri zaman içinde kaçınılmaz olacaktır. Paylaşım buna bağlı olduğu için, en çetin konu bu. Ve Portekizler ve Almanlar, Avusturyalılar ve Yunanlılar birbirlerini aynı siyasi oluşumun yurttaşları olarak görmedikleri sürece bu konuyu çözmek imkânsız. Ulusal düzlemde ise, salt hukuksal boyutundan dolayı soyut olan vatandaşlar arasındaki dayanışma da oldukça zayıf. Ancak bu zayıf temel Almanya'da ayrılıktan 40 yıl sonra bile Batı'dan Doğu'ya hâlâ devam eden yoğun para transferine dayanıyordu. Avrupa'da daha da zayıf bir dayanışma yeterli olabilir –ama bu türden bir aidiyet duygusu mutlaka gerekli. Bunun için 15 Şubat'ta Londra ve Roma'da, Madrid ve Berlin'de, Paris ve Barselona'da aynı anda yapılan dev gösteriler bir başlangıç oldu belki de.

Soru: Küresel iç politikanın uluslararası ekonomik ilişkiler yoluyla Avrupa tarafından desteklenmesini istiyorsunuz. Avrupa eylem gücünü –karşı tarafın söylediği gibi, askeri çalışmalara dayandırmayacaksa– somut olarak neye dayandırmalı?

J.H.: Askeri çabalar tamamen dışlanarak da yürümez bu. Irak sorunu gecikmeli de olsa Birleşmiş Milletler'de bir reformun zaruri olduğunun bilincine varılmasını sağladı. G8 zirveleri artık birer kutsal törene dönüştü. Özellikle de küresel serbest ticaret politikalarının, bir tarafa tek taraflı çıkarlar sağlamamak ve ülke ekonomilerini bütünüyle yerle bir etmemek adına, yönlendirilmeye ve yapılandırılmaya gereksinimleri olduğunu düşünüyorum. Avro bölgesindeki devletler, küresel finans piyasaları düzeninden başlayıp, ticari anlaşmazlıklara ve vergi politikaları parametrelerinin uyumuna kadar uzanan bir dizi soruna

olumlu katkıda bulunmak için, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Uluslararası Ödemeler Bankası'ndaki iştiraklerini birleştirebilirler. Varolan dünya ekonomik sisteminin neo-liberal mantığına, hele de bu mantığın Washington tarafından savunulma biçimine başka alternatif olmadığı doğru değil çünkü.

Soru: 15 Şubat gösterilerinin yeni bir Avrupa kamuoyunun doğum anı olduğuna işaret ederken, Londra ve Roma'dan, Madrid ve Barselona'dan, Berlin ve Paris'ten söz ediyorsunuz. Cakarta'dan Washington'a uzanan bu protestolar daha çok yeni bir dünya kamuoyunun gösterileri değil miydi?

J.H.: Bence protestoların Batı'daki ve İslami – Doğu'daki motifleri ve nedenleri aynı değildi. Ve noktasal –yani belli konulara belli süreler için odaklanan– bir dünya kamuoyu Vietnam Savaşı'ndan bu yana sık sık oluştu. Ve işin ilginç yanı, bu protestoların nedeni, her zaman bir savaş ya da katliamlardı. İnsanları kültürel sınırları aşan bir uzlaşmaya götüren şeyin, insan haklarının göz göre göre ihlal edilmesine duyulan spontane öfke olduğu anlaşılıyor. Ancak Ruanda ve Kongo'da yaşananlar, her vahşetin aynı tepkiyi uyandırmadığını gösterdi.

5. *Almanya-Polonya İlişkilerinin Mevcut Durumu*[1]

Soru: Almanya-Polonya ilişkileri derin bir krize girmiş görünüyor. 1989'dan sonra Almanya ve Polonya arasındaki bir çıkar birliğinden söz ediliyordu. Bir yıldan bu yana ise bir tartışmadan diğerine savrulup duruyoruz: ABD'ye karşı tutum ve Irak Savaşı, AB Anayasası ve yine tarih. Almanların bugün Polonyalılara karşı duruşlarını nasıl betimlersiniz? Bu duruşun temelindeki nedenler nelerdir?

J.H.: Elbette burada tüm 'Almanlar' adına konuşamam. Ama Irak Savaşı'nda bizim halkımızın çoğunluğu, sizin de bildiğiniz gibi, savaş çığırtkanlığı yapan Washington hükümetine karşı net bir tavır aldı. Benim kanaatimce bunu pasifist değil, uzağı gören, normatif nedenlerle yaptı. Uluslararası hukukun başkalarını dikkate almadan saygısızca ihlal edilmesi, süper gücün kriz bölgelerine dilediği gibi müdahale etme iradesine işaret ediyor. Hukuku böylesine bir tarafa itenler, kendi çıkarlarını, değerlerini ve etik inançlarını tarafsız bir süreçte savunma zorunluluğundan kurtulur ve diğer büyük güçlere mümkün olduğunda şiddet yasağını saygısızca ihlal etme iznini verirler. Ayrıca benim neslim uluslararası hukukun sivilleştirici gücüne inanmayı, o dönemde Birleşmiş Milletler'i kuran Amerikalılar'dan öğrendi.

Doğaldır ki, birçok Polonyalı kendi ulusunun tarihsel de-

1 Söyleşi, 2003 yılının aralık ayında, başarısızlıkla sonuçlanan Brüksel'deki "Anayasa Zirvesi" sonrası Varşova'da yayınlanan "Gazeta"nın Berlin muhabiri Anna Rubinowicz-Gründler tarafından yapıldı.

neyimleri ışığında, uluslararası sözleşmelere ve örgütlere, uluslararası hukukun 1945'ten bu yana giderek anayasalaşmasına kuşkuyla yaklaşıyor. Ancak geçmiş, gelecek için iyi bir kılavuz değil her zaman. Beni özellikle şaşırtan, namına düşkün, zayıf, oportünist, post-komünist hükümetle, geçmişteki muhalefetin normalde son derece prensipli olan entelektüelleri arasındaki tuhaf koalisyon. Bu ittifak Amerika'nın gayet açık olan bölme politikasının işini kolaylaştırdı ve bugün milliyetçilerin alkışları eşliğinde Avrupa Anayasası'nı başarısızlığa uğratmaya hazır hale geldi. Almanya açısından bakıldığında bugün Almanya-Polonya arasındaki gerilimde, güncel gelişmelerdeki hayal kırıklıkları tarihte bizleri ayıran deneyimlerden daha önemli bir rol oynuyor. Polonya cephesinde ise bu, Federal Almanya'nın Avrupa'daki öncü konumuna duyulan kuşkuları yeniden canlandıran tarihsel deneyimler doğal olarak. Alman İmparatorluğu Doğu'da bir imha savaşı yürüttü. Muharebe birlikleri Polonya kentleri ve köylerini kasıp kavurdu. Buralardan zorla çalıştırılmak üzere işçi topladık, Polonyalıları katlettik, zorla alıp götürdük.

Soru: Öğrenci Hareketi ve 'Tarihçiler Tartışması'na baktığımızda, Almanların Nasyonal Sosyalist geçmişleri üzerine sıkça tartıştıklarını görüyoruz. Ancak son 2-3 yıldır tarihsel söylemin merkezine Almanların Nasyonal Sosyalist dönemde yaşadıkları acılar, savaştaki bombalanmalar ve sürgünler oturdu gibi görülüyor. Alman tarih bilincindeki bu dönüşümü nasıl değerlendiriyorsunuz?

J.H.: II. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkelerindeki yerle bir olmuş kentlere dönen Hannah Arendt ya da Max Horkheimer gibi göçmenlerin ilk haber yazılarını düşünün. O dönemde Alman halkında, kendi çektikleri acıların yarattığı dokunaklı, ağlamaklı bir tavır baskındı. İnsanlar kendilerini kurban rolünde görüyordu ve gerçek kurbanlar uzun süre unutulmuştu. Alexander ve Margarete Mitscherlich'in bastırmayla açıkladığı bu ruh hali, ancak 50'li yılların sonlarına doğru değişmeye başladı. Bu tarihten itibaren dalga dalga yayılan bir hareket başladı: Nasyonal Sosyalist geçmişle hesaplaşma çabaları ve yeniden 'normalleşme' çağrıları birbirini takip etti. Ancak bu arada Holokost'un

vurduğu damga, bütün dünya için bir uyarıya dönüştü. 'Bellek politikaları', yani savaştan sonra doğanların kitlesel suçlar ve geçmişteki suç ortaklıklarıyla hesaplaşmaları, bugün birçok ülkede, sadece Avrupa'da değil, Güney Amerika ya da Arjantin ve Şili'de de normalleşti.

Benim tahminlerime göre, bu hesaplaşmanın yoğunluğu Almanya'da hiç azalmadı; en azından medya ve kamuoyundaki tartışmalarda azalmadı. Zaman içinde değişen iki şey oldu: Bunlardan biri, oluşan kamuoyunun şimdiye kadar haklı nedenlerle sağ cepheden gelen görüşlere tepkisini gösterdiği koruma ve baskı altına alma rutinleri. Resmi olarak izin verilen ölçüde halka söylenenlerle, özel hayatta dile getirilen önyargılar arasındaki resmi olmayan, ama yine de etkin bir yaptırımı olan bir bariyer sayesinde, halkın siyasi düşünce biçimi geçen onyıllar içinde gerçekten liberalleşti. Hohmann olayında bu mekanizma tekrar işlemeye başladı. Ama Auschwitz'den üç nesil sonra meşum bir siyasi mantalitenin siyasi olarak aforoz edilmesi, resmi ve resmi olmayan görüşler arasında halk pedagojisi düşünülerek ayakta tutulmuş, bir anlamda suni bir farklılık olmadan da gerçekleşmek zorunda.

Bu meydan okuma, sizin çok doğru betimlediğiniz başka olgularla az çok tesadüfi olarak aynı zamana denk düşüyor. Almanlar savaştan sonra kendi ölülerinin yasını açıkça tutamadılar. Bu ölümler, tarihte halk kitleleri tarafından desteklenen, cani bir rejimin eylemleriyle ilişkiliydi. Bu özel koşullar altında kökleri 19. yüzyıla uzanan savaşçılar için anıt dikme kültürümüzle bağımızı koparıp, Almanların katlettiği kurbanlar için anıtlar dikmeye başladık. Ben bunu destekledim, ama bu çabanın iz bırakacağını da biliyordum. Savaşta ölenlerin kamusal yasını telafi etmek anormal bir şey değil, tehlikesiz de değil. Bu anı, kolektif bir narsisizme dönüşerek, inatla ve ısrarla diğerlerine yönelmemeli.

Soru: Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Almanya'nın birleşmesi tarihi bilincin dönüşmesini nasıl etkiledi? Almanya artık egemen ve özgüvene sahip bir ülke oldu.

J.H.: İki devletin halkları ayrı geçen 40 yılda beklenenden daha fazla birbirinden farklılaştı. Yeniden birleşme zihinsel kı-

rılmalara neden oldu. 1992/93'te sığınmacı yurtları ateşe verildi ve o ana kadar varolmayan entelektüel bir sağ kesim, "özgüvenli ulus" başlığı altında revizyonizm yürütmeye başladı. Ancak bu milliyetçi sapma tehlikesi en geç 8 Mayıs 1995'te, Alman halkı 8 Mayıs 1945 tarihini geriye dönük olarak (o dönemin tanıklarının yaşadıklarının aksine) yenilgi ve teslimiyet olarak kabul ettiğinde, durduruldu. Ben o günlerde Varşova'daydım ve bir Alman olarak böyle bir günün 50. yıldönümünde Polonya'da *-of all places-* bir toplantının açılış konuşmasını yapmak zorunda kalmış olmanın benim için ne kadar zor olduğunu hatırlıyorum.

Soru: Sosyolog Harald Weber Almanların aile belleğinde Nasyonal Sosyalizm üzerine bir araştırma yaptı. Alman halkı bugün Nasyonal Sosyalist rejimin vahşetinden haberdar. Ancak büyük bir çoğunluk kendi aile fertlerinin Nasyonal Sosyalistlerin işledikleri suçlarla ilgileri olduğunu kabul etmiyor. Ankete katılanların 2/3'ü ebeveynlerinin ve büyükanne ve büyükbabalarının çok acı çektiğini söylüyor. Sadece % 1'lik bir kesim aile fertlerinin Nasyonal Sosyalistlerin işledikleri suçlara iştirak ettiklerini reddetmiyor. Bu sonuçların tarih bilinci açısından sonuçları nelerdir?

J.H.: 68 kuşağı, babalarıyla hesaplaşırken aşırı kuşkucu ve dik kafalı olmakla suçlandı. Bunu söylerken, bugün hüküm süren, insanların kendi aile hikâyelerini farklı aktarma eğilimlerini inkâr etmek değil niyetim. Suça iştirak, başkalarına, ama yine de başka Almanlara mal ediliyor. Suçun bu şekilde anonimleştirilmesinin ödülü, sonradan yetişen nesillerdeki zihniyet değişimi belki de.

Soru: Nasyonal Sosyalizm döneminin sorumluluğunun küçük bir Nazi zümresine mal edilmesi tehlikeli değil mi? Böyle giderse gelecek nesiller Alman halkının Alman tarihindeki sorumluluğunu tamamen reddetmez mi?

J.H.: Asla bir saptırmayı ya da bastırmayı savunmak değil niyetim. Ancak insanın aile hikâyesini caniyane olaylardan ayırmasını sağlayan psikolojik mekanizma, Nasyonal Sosyalizm tarihinin, rejimi geniş kitlelerin desteklemesini ya da hele de büyük "hevesli yardımcılar" sürüsünün işlediği suçları aşa-

ğılayan bir biçimde yorumlanmasını gerektirmiyor. Detaylı tarih yazımında ya da siyasi aydınlatma çalışmalarında, 50'li yıllarda geçerli olan ve halkı aklamak adına sadece yönetimdeki bir zümreyi sorumlu tutma trendi artık aşıldı. Diğer taraftan, Almanya'da siyasi zihniyetin uzun vadede nasıl gelişeceğini hiç kimse öngöremiyor.

Soru: Erika Steinbach'ın girişimiyle 'Sürgündekiler Birliği'nden yola çıkarak gerçekleştirilen ve siyasi ve entelektüel çevreden çok sayıda kişinin desteklediği sürgünlere karşı bir merkez kurulması fikri Polonya'da endişeyle karşılandı. Polonya'daki siyasi partiler daha önce nadir rastlanan bir görüş birliği içinde reddediyorlar bunu. Leszek Kolakowaski, Marek Edelmann ya da Wladyslaw Bartozewski gibi entelektüeller ve kamusal alandaki kişilikler bu fikre karşı çıkıyor. Polonyalıların korkuları gerçekçi mi sizce?

J.H.: Evet, Berlin'de böyle bir merkez kurulması, tarihsel anlamda uzağı göremeyen, siyasi anlamda ise aptalca ve duyarsız bir proje. Çoğu insan bu projeyi, yok edilen Avrupalı Yahudilerin anısına Berlin'de yapılan Eisenmann Anıtı'nı 'dengeleme' hakkıyla gerekçelendirmeye çalışıyor. Oysa tam da bu anıt, diğerlerini dışlayarak herkesin kendi ulusundan kurbanları anması gibi kötü bir geleneğin etnik-merkezli bakış açısıyla bir kırılmayı temsil ediyor. Sürgünlerin yarattığı ağır sorunları Avrupa boyutunda ele alıp incelemek ve tüm karmaşıklığıyla yeniden hatırlamak gerekiyor. Ve bu iş için en uygun yer Berlin'den ziyade Breslau.

Polonyalıların, Almanya'da eski zihniyetlerin yeniden canlanabileceğine dair endişesini anlıyorum. 80'li yılların başına kadar aynı korkuları ben de paylaşıyordum. Ancak bugün bir geriye dönüşe ciddi anlamda işaret eden bir şey yok. Kırmızı-yeşil hükümet tarafsız görünüyor olsa da, tarihi unutmuş değil. Polonyalılar bu konuda Joschka Fischer'den daha özenli ve titiz bir dışişleri bakanı dileyemezdi kendileri için.

Soru: Almanya'daki antisemitizmi nasıl değerlendiriyorsunuz? Antisemitizm'le Siyonizm ve Amerika karşıtlığı arasında bir bağlantı var mı?

J.H.: Evet. Bu ideolojik bağlantı, Weimar Cumhuriyeti'nin yıkılmasında önemli rolü olan radikal milliyetçiliği belirledi. Almanya'da Amerika karşıtlığı her zaman en tutucu siyasi hareketlerle bağlantılı oldu ve iflah olmayanlar tarafından bugün hâlâ antisemitizmi maskelemek için kullanılıyor. Ancak bu tarihsel yapı bir taraftan da güncel tartışmayı perdeliyor ve Irak Savaşı'na karşı yükselen haklı protestoya ve Şaron hükümetine karşı haklı eleştiriye yanlış bir kuşkuyla karşılık verildiğini açıklıyor. Bizde ise, buna ek olarak bir başka durum daha var. Birçok Yahudi yurttaş ABD'nin kendilerini nihayetinde koruyacağına güvendikleri için yavaş yavaş Federal Almanya'da kalmaya hazırlandı. Bu nedenle Irak Savaşı'ndaki kutuplaşma liberal çevrelerde de Yahudi ve Yahudi olmayan Almanlar arasında bir uçurum oluşmasına yol açtı. Bu nedenle, Almanya'daki antisemitizm'in diğer ülkelerdeki – çoğu zaman daha yoğun olan – antisemitizm'den farklı bir anlama geldiği bilincini korumamız gerektiğini her zamankinden daha iyi bilmemiz gerekiyor.

Soru: Almanya'da bir vatanseverlik tartışmasına, bu kavramın yeniden tanımlanmasına gereksinim var mı?

J.H.: İzninizle Bayan Merkel'in bu önerisini bir saçmalık olarak gördüğümü söyleyeyim. Çağın tanıkları yok olduğunda yakın geçmişimizin korkunç yönlerine yaklaşım tarzımız değişmek zorunda kalacak.

Soru: Anayasa-yurtseverliğinden söz ediyorsunuz. Avrupa bağlamında ne anlama geliyor bu?

J.H.: Ulusal bilinç denen şey de gökten zembille inmedi. Birbirlerine yabancı insanlar arasında oldukça soyut bir dayanışma biçimi oluşturdu. Polonyalılar hiç görmedikleri başka Polonyalılar için, Almanlar hiç görmedikleri başka Almanlar için fedakârlık yapmaya hazırlar. Yerel sınırları ve imparatorluk sınırlarını aşan vatandaşlık bazındaki dayanışma doğal bir şey değil ki; bu dayanışma ulus devletlerle birlikte oluştu. Şimdi Avrupa'nın birleşiyor olması bizi bu türden dar kalıpları aşmaya zorluyor. Vatandaşlık bazındaki dayanışma ulusal sınırların ötesine taşınmadığı sürece, 25 devletten oluşan uluslar-üstü bir birlik içinde yüklerin paylaştırılması

mümkün olmayacaktır. Daha önce İrlanda'nın, Yunanistan'ın ve Portekiz'in olduğu gibi, yeni üye ülkelerin de, geçici de olsa böyle bir yük paylaşımına ihtiyacı var.

Soru: Devlet Başkanları Brüksel'de Avrupa Anayasası'nı yürürlüğe sokmayı başaramadı. Genişletilmiş Avrupa belki de çeşitlilik arz ediyor ve hızla gelişen Alman - Fransız bloğu bütün kıtanın birleştirilmesi açısından verimsiz oldu bu nedenle.

J.H.: Alman hükümeti Polonya'nın ve diğer Orta Avrupa ülkelerinin üyeliğini canıgönülden destekledi. Ancak eski üyeler Nice'te iki meselede başarısız oldu. Avrupa'nın birleşmesi sürecinin hedefleri konusunda yüzde yüz bir anlaşma sağlayamadılar. Birleşik Avrupa iyileştirilmiş bir serbest ticaret bölgesi olarak mı kalmalıydı, yoksa dışarıya karşı siyasi eylem gücü olan bir aktör mü olmalıydı? Yine birliğin kurumlarının, genişletilmiş bir AB'nin karmaşık yapısıyla idare edilmesini sağlayacak biçimde derinleştirilmesinde de başarı sağlanamadı. Anayasa Konvansiyonu için çok geç kalındı. Buna, Avrupa Birliği'ni zaten latan biçimde çoktandır varolan bir fay hattı boyunca ikiye ayıran Irak Savaşı eklendi. Amerikan politikası entegrasyon taraftarlarıyla karşıtları arasında varolan karşıtlıkları daha da derinleştirdi. Büyük Britanya'nın ABD'yle özel ilişkilerini ve Polonya'nın henüz yeni kazandığı ulusal egemenliğini yeniden daraltmak istememesini tarihsel olarak anlamak mümkün. Ancak aynı şekilde birliğin kurucusu olan Orta Avrupa ülkelerindeki "ilerleyen entegrasyon sürecinin başkaları tarafından engellenmesini istemiyoruz" biçiminde dile getirilen dileğin tarihsel arka planına da anlayışla yaklaşmak gerekiyor. Birleşik Devletler'in tek taraflı hegemonyası, Avrupa'nın dünyada tek bir ağızdan konuşması gerekliliği yönündeki görüşü güçlendirdi. Bu çıkmaz sokaktan çıkabilmenin tek çaresi, birçok konuda örtüşen "farklı hızlarda ilerleyen" bir Avrupa'dır.

Soru: Jacques Derrida'yla birlikte kaleme aldığınız makalede öncü konumundaki bir çekirdek Avrupa'yı savunuyorsunuz. Bu, AB'nin birleşmesinden ziyade dağılmasına yol açmaz mı?

J.H.: Brüksel'in senaryosu, yönetilmesi imkânsızlaşan bir Avrupa'nın Büyük Britanya, İspanya ve Polonya'nın kıskacında

nasıl dağılabileceğini gösterdi bize. Avrupa Konseyi daha önce hiçbir projenin iflas etmesine böylesine düşüncesizce izin vermemişti. Ve Brüksel'de ulusal egoizmlerin garip bir şekilde ortaya çıkışına, mali konularda karşılıklı tehditler eklendi şimdi de. Bu korkunç sonuçların nedeni, şu veya bu 'çekirdek Avrupa' projesi değil, aksine, 25 ülkeli Avrupa'yı bir arada tutmak için sarf edilen hummalı çabalar.

Soru: Çekirdek Avrupa'nın diğerlerinden önde gittiği bir gelişmeyi hızlandırma alternatifi, kıtanın yeniden bölünmesi anlamına mı geliyor?

J.H.: Sizi doğru anlıyorsam, birçok Polonyalı Almanya ve Fransa tarafından ezilme ya da bu ülkelere bağımlı olma korkusuyla ne yapacağını şaşırmış vaziyette. Ancak birleşik bir Avrupa'ya giderek daha çok bağlanan uluslar da çoğunluğun kararlarına bağımlı olmaya başlıyorlar. Kendi çıkarları adına kapılarını dışarıda kalan herkese açık tutan Çekirdek Avrupa'nın bir geçiş dönemi projesi olduğunun inandırıcılığı adına, ortak bütçenin kapsam ve kullanımıyla ilgili ayrıntılı kararları, anayasayla bağlantılı politikalardan açıkça ayırmak gerekiyor. İlerlemenin dışlamak olmadığı, korkular ve kuşkular ortadan kalktığında, pratikte kendini gösterebilir ancak. Her üye, uzun zaman önce Avrupa sözleşmelerinde zaten öngörülmüş olan ve ancak ortak para biriminin gerçekleşmesinde kısmen vücut bulan, kendinin tercih ettiği "daha sıkı bir işbirliğine" istediği zaman dahil olabilmelidir. Bunun ötesindeki her şey yanıltıcıdır. Farklı ortaklar –dış politika, iç güvenlik ya da vergi uyumu gibi– farklı politik alanlarda daha sıkı bir işbirliği için anlaştıkları takdirde, tek parça bir "çekirdek" kesinlikle oluşmayacaktır.

6. *Bir Avrupa Kimliğinin Oluşması Gerekli mi ve Mümkün mü?*

Avrupa hükümetlerinin Avrupa Konvansiyonu'nun hazırladığı anayasa taslağı üzerinde anlaşmaya varamamış olmaları, Avrupa'nın birleşmesi sürecini bir kez daha duraksattı. Uluslaın ve üye ülkelerin karşılıklı güvensizlikleri, Avrupa yurttaşlarının siyasi bir aidiyet duygusundan yoksun ve ortak bir proje yürütme noktasından her zamankinden daha uzak olduklarını gösteriyor. Burada iki soruya değinmek istiyorum: birincisi, bu türden bir Avrupa kimliğinin gerekli olup olmadığı (I) ve, bununla bağlantılı olarak, ulus-ötesi vatandaşlık bağlamında bir dayanışmanın mümkün olup olmadığı (II).

I

Görünen o ki, Avrupa'nın yarım yüzyılı aşkın bir süreye yayılan birleşme sürecinde, sürekli çözümsüz sorunlar baş gösterdi. Sorunlar için görünürde çözümler olmamasına rağmen, entegrasyon süreci ilerlemeye devam etti. Bu durumda işlevselciler siyasi olarak arzu edilen ortak bir ekonomi ve para bölgesi oluşturmanın işlevsel zorunluluklar ürettiği, bu zorunlulukların akıllıca çözümünün zaten *kendiliğinden* giderek yoğunlaşan

sınır ötesi bir bağımlılıklar ağının oluşmasına neden olacağı ve bunun diğer toplumsal alanları da etkileyeceği konusundaki görüşlerinde haklı çıkmış hissediyorlar kendilerini. Gelecekteki alternatiflerin oyun alanını giderek sınırlayan, "izlenen yola bağımlı kalacak" bir karar verme mekanizması savı da benzer bir sonuca götürüyor bizi. Böyle bakıldığında, siyasi elitler neredeyse kendi iradeleri dışında entegrasyon taraftarlığına zorlanmış görüyorlar kendilerini; çünkü öngörülemeyen sonuçlar yüzünden, geçmişte kabul görmüş ve giderek kök salmış bir karar mekanizmasının kararlarına bağlılar.

Kendi dinamikleriyle "giderek daralan" bir birliğe doğru ilerleyen birleşme süreci, sadece idareimaslahat politikasını açıklamakla kalmayıp, bu görüşü benimseyen ve çözümsüz sorunları öteleyen aktörlerin de yükünü hafifletiyor. Bu türden yorumlar ışığında elitler, üzerinde uzlaşmaya varılmış *hükümetlerarası* karar verme yöntemlerinden vazgeçmedikleri gibi, yurttaşların –ulusal sınırların ötesinde ortak hedefler belirlenmesini sağlayacak *normatif* bir biçimde– bütünleşmesi için çaba göstermek zorunda da kalmamış oluyorlar. Sistemik entegrasyon ve elitlerin geçmişte kabul görmüş kararlarla iç içe olması, ortak bir Avrupa bilincini gereksiz kılıyor. Değerler ve normlar konusunda sosyal bir bütünleşme gerekli olsa bile, bunun, bir nevi yan ürün olarak kendiliğinden ortaya çıkacağı söyleniyor.

Burada, bu türden sosyal bilimler hipotezlerinin açıklama güçlerini niçin yitirdiklerini (I) ve bugün bir Avrupalı kimliğinin olmamasının birleşme sürecini nasıl tıkadığını (2) göstermek istiyorum.

(I) Bugün çözülmesi gereken sorunlar gerçek siyasi sorunlardır ve sadece ortak piyasalar ve alınan kararların toplamı üzerinden dolaylı olarak yürütülen bir bütünleşmenin işlevsel zorunluluğuyla çözülemezler. Bugün üç sorun bir araya gelmiş durumda: (a) Doğu Avrupa ülkelerini içine alan genişlemenin zorlukları; (b) özellikle ortak para birimine giren ülkelerde tamamlanan ekonomik bütünleşmenin siyasi sonuçları; (c) değişen dünya politikası.

(a) AB'nin on yeni ülkeyi içine alan Doğu Avrupa'daki genişleme süreci, karmaşıklığın siyasi yönetimin yapısını ve yöntem-

lerini zorlayacak kadar artması anlamına geliyor.[1] Anayasanın öngördüğü uyum sağlanmadığı sürece, birliğin yönetme yetisi basit bir eşgüdüm düzeyinde bile garantilenemez. Çelişkili seslerin dengelenmesinin yanı sıra, yeni siyasi konuların çoğunluğun kararlarına açılması da önemlidir. Oybirliği prensibinden vazgeçildiği ölçüde, –uluslararası sözleşme tarafları arasında doğal olduğu gibi– hükümetlerarası pazarlık usulleri yerini ulusal bazda tanıdığımız, liberal olmayan karar verme süreçlerine bırakır. Çünkü azınlıklar, ancak söz konusu çoğunlukla bir güven ilişkisi olduğu sürece oy çokluğuyla susturulabilir. Müşterek bir üyelik bilinci, bir üyenin diğerini aldatmayacağı duygusunun temelini oluşturur ancak.

Avrupa'nın ekonomik anlamda birleşmesi şimdiye kadar bir "sıfır toplam oyunu" değildi; orta vadede herkes bu birleşmeden kazançlı çıktı. Bu nedenle Avrupa halkları Norveç ve İsveç gibi az sayıda istisnanın dışında, elit bir kesimin kendilerine sormadan yürüttükleri birleşme politikalarını kabul etti. Ancak, artık bu türden bir "output", yani sonuca dayalı bir meşruiyet, yarar ve zararların eşit dağılımını sağlamayan politikaların kabul görmesine yeterli değil. Bunun ötesinde insanlar, yapılan hataları sonradan cezalandırma olanağına sahip olmak değil, önceden söz söyleme hakkına sahip olmak istiyor. Bu durum Doğu'ya doğru gelişme tamamlandıktan sonra sık sık söz konusu olacak, çünkü eski ve yeni üyeler arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik uçurumunu ele almak ve azaltmak için biçimlendirici siyasi müdahaleler gerekecek. Böylece göreli olarak küçük AB bütçesindeki sınırlı kaynakların dağılımıyla ilgili ihtilaflar –AB bütçesine katkıda bulunan ve bütçeden faydalanan ülkeler arasındaki, merkez ve çevre arasındaki, bütçeden para alan Güney'deki eski üyelerle, Doğu Avrupa'daki ülkeler arasındaki ve küçük ve büyük üyeler arasındaki vb ihtilaflar– artacak.

(b) Ancak yeniden paylaşımı sağlayacak biçimlendirici politikalar, (örneğin, İsveç ve Portekiz arasında olduğu gibi) zaten varolan ekonomik gelişmişlik düzeyleri arasındaki farkı daha da arttıracak olan genişleme sürecinin tek sonucu değil. 15 üyeli

1 G. Vobruba, "The enlargement crisis of the European Union"; yayımlandığı yer: *Journal of European Social Policy*, 13. Cilt, 2003, s. 35-57.

Avrupa'da da, bugüne kadar denenmiş olan 'olumsuz bütünleşme' (Fritz Scharpf) yöntemleriyle giderilmesi mümkün olmayan bir koordinasyon gereksinimi baş göstermiş durumda. Sadece eşit piyasa serbestisinin kurumsallaştırılması söz konusu olduğu sürece, hükümetleri rekabet kısıtlamalarını kaldırmaya, yani *geri durmaya* zorlamak yeterli oluyordu. Ancak ulusların yetkisindeki siyasi konularda uyum gerektiğinde hükümetlerin bir şey yapması zorunlu hale geliyor. Ortak bir ekonomi ve para birliği oluşturulmasını takiben bir uyum gereksinimi doğdu ve hükümetler Avrupa Birliği Lizbon Zirvesi'nden bu yana bu duruma resmi olmayan anlaşmalarla çözüm bulmaya çalışıyor[2]. Bu açık eşgüdümün eylem planları ve yöntemleri (değerlendirme, kıyaslama, policy learning) sadece iş piyasası ve ekonomik gelişme gibi politik alanlar için değil, göç, yargı ve adli kovuşturma gibi ulusal politikaların temel konuları için de geçerli. Hatta C. Offe "sosyal politikaların yavaş yavaş Avrupalılaştırıldığı"ndan söz ediyor. Özellikle de avro bölgesinde ulusal politikaların her geçen gün biraz daha birbiriyle bağlantılanması, dar meşruiyet temelinin demokratik bir açılıma tabi olmasını gerektiriyor. Meşruiyetin, sonuçlardan –aynı biçimde olmasa da bütün üye ülke vatandaşlarının etkilendikleri– siyasi programların oluşturulmasına katkıda bulunulmasına doğru yer değiştirmesi, ulusal sınırların ötesinde aynı politik birliğe dahil olma bilinci olmadan mümkün değil.

(c) Üçüncü meydan okuma dışarıdan geliyor. Avrupa, iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesiyle, kendi küresel rolünü ve özellikle de ABD'yle ilişkisini yeniden tanımlamak zorunda olduğunu düşünüyor. Birleşme sürecinin hangi noktalarda tıkandığını en net biçimde ortak bir Avrupa güvenlik ve savunma politikasına yönelik mütevazı yaklaşımlar ortaya koyuyor belki de. Ulusal bazda olmakla beraber, başka alanlarda gerçekleşen söylemlerin karşılıklı gözlemlenmesiyle oluşan ve tüm Avrupa'yı kapsayan demokratik bir düşünce ve irade oluşmaksızın, sembolik anlamı olan ve bütünleşmeye yönelik bu alanda Birliğin tüm üyelerinin sırtlandığı ortak politikaların gerçekleşmesi mümkün değil.

2 Bu bilgiyi C. Offe'nin, "Sosyal ve uluslararası politikalar. Avrupa'nın 'birlikteliği' yolundaki iki engel üzerine" başlıklı konuşmasına borçluyum; (Ekim 2002).

(2) Bir anayasa oluşturma girişimi işte bu meydan okumaya bir tepki olarak okunabilir. Yeni anayasanın bütünleşmeyi derinleştirmesi, ortak hareket kabiliyetini güçlendirmesi ve demokrasinin yakınılan eksiklerini azaltması bekleniyor.

Hükümetlerin, çok da risksiz olmayan uzun sürecek bir yol seçerek, varolan politik tarzlarını değiştirmeleri ve yurttaşlarını, temsilcileri aracılığıyla anayasanın hazırlanması sürecine katmaları halinde, bizzat anayasayı bir Avrupa kimliğinin oluşturulmasında araç olarak kullanmaları da mümkün tabi. Bu, böyle bir projede zaten akla yatkın ve giderek de zarurileşiyor, zira yeni bir anayasa tartışması, birleşme sürecinin sona ermesine dair çözülmemiş ve bastırılmış bir soruyu gündeme oturtuyor. Bu nahoş soru, bu girişimin hedefine dair iki boyuttan oluşuyor. Birincisi, birliğin politik yapısına dair: Bizim istediğimiz, nasıl bir Avrupa? İkinci soru ise coğrafi kimlik üzerine: Avrupa Birliği'nin kesin sınırları nereden geçiyor? Anayasa taslağı bu iki soruyu da yanıtsız bırakıyor.

Nasıl bir Avrupa istediğimiz sorusuna, anayasa hukuku çerçevesinde tatmin edici bir yanıt verilmesi mümkün değil, çünkü devlet hukuku ve uluslararası hukuk gibi yerleşik, geleneksel kavramlar yeterli değil bu soruyu yanıtlamaya. Ortak pazar ve ortak para birimi için gerekli politik çerçeve için yeterli olan gevşek bir devletler birliği vizyonu, Brüksel ve Lüksemburg'daki uluslarüstü düzenlemelerden oluşan yoğun *network* tarafından aşıldı bile. Öte yandan AB, üye ülkelerin finans ve ekonomi politikaları arasında uyum sağlayabilecek federatif bir çokuluslu devlet tasarımından da çok uzakta. Gerçi anayasa taslağı ulus devletlere anayasaya katılmama opsiyonunu açık tutarak, onları anlaşmaların sahibi olarak görmüş oluyor. Ancak Konvansiyon'un üyeleri "Avrupa yurttaşları ve devletleri adına" bir "anayasa" hazırladılar ve anayasanın 1.1 maddesi buna uygun olarak Kral Salomon'un sözleriyle başlıyor: "Bu anayasa, Avrupa ülkeleri ve yurttaşlarının ortak bir gelecek oluşturma yönündeki iradelerinin önderliğinde Avrupa Birliği'ni kurar." Konvansiyon tasarıma buna uygun olarak "Avrupa İçin Bir Anayasa Sözleşmesi" başlığını koymuş ve böylece, devlet hukukçularının bugüne değin egemenlik sorunu konu-

sunda bir öyle bir böyle karar verdikleri kavramlarla ilgili bir muhalefetten kaçınmıştır.

Salt hukuksal açıdan bakıldığında sorun, Avrupa hukukunun ulusal hukuktan öncelikli olmasıyla ulus devletlerin aleyhine çözülmüş gibi görünse de, siyasi açıdan durum göründüğü kadar basit değil.

Öte yandan sınırlarla ilgili sorunun da anayasada düzenlenmesi mümkündü tabi. Bu sorun siyasi nedenlerle çözümsüz bırakıldı. Görünen o ki, AB'nin Doğu'da sadece geri kalan Balkan ülkelerini de içine alacak kadar genişlemesi konusunda sessiz bir anlaşma sağlanmış durumda. Bunun dışındaki tüm diğer bağlantılar Ortaklık Antlaşmaları üzerinden düzenlenmeli deniyor. Fiilen ise bu nedenle, Atatürk'ten bu yana kendini modern Avrupa'ya dahil olarak gören Türkiye'nin üyeliği konusuyla bağlantılı olarak sınırların çizilmesi sorunu giderek büyüyor. Bu sorun Kopenhag'daki konuya ilişkin karar ve olağan üyelik prosedürüne gönderme yapılarak açık bırakıldı.

Böylece, anayasalaşma sürecinin, genişlemenin sona ermesi açısından, üstü örtülü olarak bugüne kadar taşınmış olan bu eski yükün giderek ağırlaştığı bir dönemde de bir katalizatör etkisi geliştiremediği görülüyor. Birliğin gelecekteki siyasi yapısı ve sınırları sorununa Konvansiyon'da değinilmiş olsa da, kapalı kapılar ardındaki bu elit söylem Brüksel dışında yankı bulmadı. Konvansiyon, nedenlerin ne olduğu konusundaki görüşler hakkında, yani Avrupa dostu ve Avrupa'ya kuşkuyla yaklaşan cepheler arasındaki sessiz karşıtlığının dışında kalan gerçek motifler üzerine açıklayıcı bir tartışma da başlatmadı. Herkes biliyor, ama Avrupa'nın fillerini ürkütmemek için, kimse söz etmiyor bundan. Birliğin kurucu üyeleri (Berlusconi'ye rağmen) bütünleşme yanlısı olarak kabul edilirken, Büyük Britanya, İskandinav ülkeleri ve (henüz yeni kazandıkları ulusal bağımsızlıklarıyla doğal olarak gurur duyan) Doğu Avrupa'daki aday ülkeler daha çok birliğin hükümetlerarası yapısını muhafaza etmek istiyorlar.

Bütünleşmeci ve hükümetlerarası yapıyı savunanlar arasındaki mücadele, uzman toplantılarının günlük çalışmalarında ayrıntılarıyla işlenir, ama geniş siyasi kamuoyuna hedefler ve prensipler konusundaki bir mücadele olarak yansımaz hiç.

Bir taraftan Birlik ve üye ülkeler arasındaki yetkilerin dağılımı üzerine yapılan, diğer taraftan Parlamento, Bakanlar Konseyi ve Komisyon'daki tartışmaların arkasında yatan iki saik önemli rol oynuyor gibi gözüküyor: Bunlar, ulus devletin bugünkü anlamı ve rolü üzerine kaynağı geçmişte olan ve bilhassa siyaset ve pazar ilişkileri üzerine ekonomi-politik düzene dair düşünceler.

Hâlâ klasik dış politika kavramlarıyla düşünenler, ulus devletleri uluslararası arenada manevra kabiliyeti olan en önemli aktörler olarak değerlendirir. Bu perspektiften bakıldığında Avrupa Birliği, diğerleri gibi uluslararası bir örgüttür. AB, dünya ekonomik düzeni içindeki örgütler ve *networkler* arasında önemli bir büyüklük olarak çıkıyor karşımıza gerçi; ancak kendine özgü politik bir misyon beklenmemelidir ve beklenemez AB'den bu görüşe göre. Bu açıdan bakıldığında AB kurumlarında ifade bulan siyasi irade, önemli ölçüde birliğin içine yöneliktir. Ancak ekonomik küreselleşme sürecini ve 11 Eylül'den bu yana dünya siyasetini "ulus devletin ötesinde bir yönetim" biçimi geliştirmek için bir meydan okuma olarak görenler, AB'yi daha çok bir 'küresel oyuncunun' (global player) stratejik rolünde algılarlar. O halde Avrupa'nın kolektif hareket yeteneğini bütünüyle güçlendirmek istemek akla gayet yatkın.

Uluslararası arenada cereyan edenlerin bu şekilde farklı algılanması, çoğu kez sosyal devletin yaşadığı krize denk düşen yorumlarla bağlantılıdır. Batı Avrupa ülkeleri, alıştıkları güvenlik sistemleriyle değişen demografik gelişmeler ve küresel bazda değişen ekonomik koşullar arasında uyum sağlama göreviyle karşı karşıya. Her ülke sosyal devletin artık zamanı gelen onarımını kendi istediği gibi yapıyor, ancak reformu gerektiren nedenler sadece o ülkeye özgü nedenler değil. Ulusal politikaların kapsama alanına giren, salt o ulusa özgü sorunlar değil bunlar. Bu nedenle sorulması gereken soru, ulusal hükümetlerin değişen koşullara sadece uyum sağlamak zorunda mı oldukları, yoksa dünya ekonomik düzeninin kurumları üzerinden, gerekirse ABD'yle rekabet ederek, ekonomik küreselleşmenin biçimlendirilmesine mi etki etmek istedikleri.

Görünen o ki, neo-liberalden çok müdahaleci bir yol seçen hükümetler 'Avrupalı bir toplum modeli' düşüncelerini, ancak

uluslararası düzeyde eylem gücüne sahip bir AB sayesinde önemli kılabilirler.

Dünya politikasının istikrarsızlaştığı bir ortamda diplomatik ve askeri alanda yapılması gerekenlerin farklı algılanması nedeniyle, bu iki kamp arasındaki kutuplaşma daha da büyüyor. Bugünkü ABD hükümetinin (ve belki de bundan sonraki hükümetin) politikalarını belirleyen, tek kutuplu bir dünya tablosu. Bu politikaya göre bir süper gücün hegemonyası, donanımlı bir köktenciliği (gerektiğinde kitle imha silahlarıyla) geri püskürtebilir ve tüm dünyada hem siyasi hem de politik bir modernleşme sürecini gerçekleştirebilir. Avrupa devletleri bu senaryoda, bir "gönüllüler koalisyonu" içinde Washington'un müttefiki olarak kendilerine biçilen rolü üstlenmek, ya da göreli bir bağımsızlık ortamında "Batı'nın yeniden yapılanması"[3] hedefine yönelik olarak AB'nin ortak eylem gücünü artırmayı tercih etmek arasında bir seçim yapmak durumunda.

II

Bu temel görüşler, derinlemesine bir entegrasyon taraftarları ve karşıtlarının tüm uluslarda kutuplaşmasına neden oluyor. Ancak görüşlerin uluslar arasında dengeli olarak dağılmamış olması nedeniyle, büyük üye devletlerin hükümetlerinin icraatları da birbirine aksi yönlerde ilerliyor. Churchill 1946 yılında Zürih Üniversitesi'nde yaptığı ünlü konuşmasında Fransa ve Almanya'yı Avrupa'nın birleşmesi için harekete geçmeye çağırdığında, Büyük Britanya'yı, ABD ve Rusya'yla birlikte, bu projeyi dostça destekleyen, ancak projenin içinde yer almayanlar arasında görüyordu büyük bir doğallıkla.

Margaret Thatcher ve Tony Blair zaman zaman bu tarihsel 'doğallık' konusunda fazla bir şey değişmediği izlenimini yaratıyorlar. Başka tarihsel konular, başka ülkelerin Avrupa kuşkuculuğunu belirliyor. Anayasanın şimdilik başarısız olması ve AB bütçesinin arttırılması konusunda hızla gelişen anlaşmazlık sonrası iç çekişmelerle parçalanmış olan Avrupa Birliği, daha çok

3 krşl. Joschka Fischer'in 6 Mart 2004 tarihinde *Frankfurter Allgemeine* gazetesinde (s.9) yayınlanan söyleşisi

Avrupalı güçlerin eski oyunları için yeni bir platform görüntüsü veriyor. Çünkü Fransa, Almanya ve Büyük Britanya'dan oluşan AB troykası, çekirdek Avrupa'nın öncüsü rolünü üstlenmeyeceği gibi, uluslararasıcılığın değişen koşullarında birbirini çekemeyen ulus devletlerin bilinen denge politikalarına dönmeye çabalayacaktır mutlaka.[4]

Birliğin bu kaygı veren hali "nodemos thesis"i, Avrupa'nın bir anayasa oluşturamayacağı, çünkü anayasayı oluşturacak bir "özne" olmadığı tezini destekliyor. Bu teze göre, bir "Avrupa ulusu" varolmadığı için, AB'nin, bir kimliğe sahip politik bir birliğe dönüşmesi de imkânsız. Bu sav, ancak ortak dil, gelenek ve tarihi olan bir ulusun siyasi bir birlik için gerekli temeli oluşturabileceği görüşüne dayanıyor. Çünkü üyeler, ancak ortak idealler ve değerler olduğu takdirde, karşılıklı hak ve yükümlülükleri kabul edebiliyor ve bu normlara tüm tarafların adil bir biçimde uyacağına inanabiliyorlar, bunları kabul etmeye ve inanmaya hazır oluyorlar. Bu yorumun, Avrupa tarihi boyunca ulus devlet tarafından desteklenmiş gibi görünse de, detaylı bir inceleme karşısında ayakta kalamayacağını göstermek istiyorum (1). Bir Avrupa kimliğinin varolup olmadığı sorusunun yanıtı bugün olumsuz gerçi. Ancak soruyu böyle sormak da yanlış. Burada söz konusu olan, karşılıklı olarak birbirini içerme hedefiyle, vatandaşlar arasındaki dayanışmayı ulusal sınırların ötesine taşıyabilmeleri için oluşturulması gereken koşullar (2).

(1) Avrupa ulus devleti çerçevesinde, yurttaşlar arasında, hukuksal temelli soyut bir dayanışma oluştu. Yeni bir politik biçim olan yabancılar arasındaki bu dayanışma, ancak yine yeni bir ulus bilincine koşut olarak ortaya çıktı. Yerel bazda, vatandaşlık ve imparatorluk bazında dinsel otoritelere bağlılığın, demokratik bir anayasaya sahip bir ulusa üye olmanın sağladığı politik bilince dönüşmesi, geleneksel sorumluluk ve sadakatin iletişimsel anlamda gevşemesine bir örnek. Çünkü –yapay olarak yaratılmış bir doğallık arz eden– ulus bilinci kesinlikle modern bir bilinç oluşumu. Ulusal tarih imgesi, tarihçilerin ve etnologların, hukukçuların, dil ve edebiyat bilimcilerin akade-

4 Burada sözünü ettiğim, H. Schneider'in (2004 yılının ocak ayında çekirdek Avrupa üzerine yaptığı bir konuşmada) dile getirdiği endişelerdir.

mik yardımlarıyla inşa edildi, okulda ve ailede eğitim sürecinin içine sızdı ve askerlik yapmak zorunda olanlar harekete geçirilerek savaştan büyülenmiş nesillerin zihnine yerleştirildi.

Bu sürecin tüm halkı içine çekmesi yaklaşık bir yüzyıl sürdü. Görünen o ki, etnik ulusçulukla eklemlenen bu bölgeselcilikle birlikte, demokratik devletin evrensel temelleriyle eşitlikçi bağlantılar da oluştu. Bu iki unsurun (ulusçuluk ve cumhuriyetçilik) ulus devlette iç içe geçmesi, iki dünya savaşı ve radikal ulusçuluğun taşkınlıkları sonucu gevşemiş bulunuyor gerçi; ve bu, sadece Almanya için geçerli değil. Bu nedenle ulus devlet bazında olası bir dayanışmayla ilgili soruyu yanıtlamak için, yurttaşlık bazlı dayanışmanın geçirdiği biçimsel değişiklikleri dikkate almamız gerekiyor.

Cumhuriyetçi zihniyetler, demokratik pratiklerin kamunun kendini kavrayışının öz dinamiklerini geliştirdikleri ölçüde, politika öncesi temellerinden kopabilir. Bugün kamusal söylemlerin bu türden kimlik oluşturan öz dinamiklerini, sağlık reformu ve göç politikası arasında, ya da Irak Savaşı ve askerlik arasında olduğu gibi, "ulusun kaderi"nden çok, adalet prensipleri ışığında ele alınan çıkar karşıtlıkları dile getiriyor.

Çünkü 'alan rekabeti' ulusun 'yaşam alanı' ya da 'güneşin altında iyi bir yer' için verdiği savaştan başka bir şey. Vatandaşlar arasındaki dayanışma zaten çok küçük boyutlu: Sırtlarına binen vergi yükü, insanların kendi yaşamlarını kahramanca ortaya koymalarını engelliyor. Sadece Nice için değil, Berlin ya da Paris için de ölmeye hazır değiliz artık. (Bu nedenle, Anglosakson ülkelerin olağan mecburi askerlik hizmeti olarak Irak savaşını sürdürmesi mümkün olamazdı.)

Anayasal vatanperverliğin, bizzat politikanın içinde nasıl oluştuğunu ve yenilendiğini (bu arada Almanya'nın sınırlarını aşmış olan) özeleştirel bir "bellek politikası" açıklıyor: Yahudi soykırımının, Nasyonal Sosyalist rejimin kitle kıyımının anısının yarattığı siyasi tartışmalar, Federal Almanya yurttaşlarına, anayasalarının nasıl bir kazanım olduğunu hatırlattı. Yurttaşlar, anayasalarının ilkelerini, bu ilkelerin soyut içeriklerine değil, kendi ulusal tarihlerinin somut temellerine bakarak benimserler. Bu prensipler, liberal kültürün bir parçası olarak, tarihte ya-

şananların sıkı örgüsünün ve politika öncesi değer yargılarının içine nüfuz edebilmelidirler.

Burada sözünü ettiğimiz bağlamda, post-ulusal bir bilinç dönüşümü yaşanılan bu dönemeçte, –devlet ve anayasaya yüklenen duygusal anlamın değişmesi anlamında– ağırlıklı olan konuların değişmesi önemli. Ulusal bilinç, halkın kendini, nezdinde yasal haklarını kullanabilen kolektif bir aktör olarak görebileceği bir devlet etrafında oluşurken, vatandaşları arasındaki dayanışma, özgür ve eşit bireylerin anayasal demokratik bir siyasi topluluğa üyeliğinden doğar. Bu kolektifin dışarıya karşı kendini ortaya koyması ve kanıtlaması değil, içerdeki liberal düzenin korunması vardır artık ön planda. Devletle özdeşleşme, anayasaya yönelme şeklinde değişirken, evrensel anayasa ilkeleri, tek tek devletlerin ulusal tarihinin içinde oluştuğu tekil bağlamlar karşısında belli ölçüde öncelik kazanır.

Devlet odaklı anlayıştan anayasaya yönelmeyi içeren bu değişim henüz ulusal devlet çerçevesinde bile, oluşumundan itibaren soyut ve hukuki olan "yabancılar arasında dayanışma"yı su yüzüne çıkartır. Ve bu yapı net bir şekilde, ulus devlet bazındaki dayanışmanın ulus-ötesine taşınmasını sağlar. Dikkatler ulusal sınırları aşarak aynı evrensel içeriğe yöneldikçe, uluslar-üstü örgütlerin kurulmasını ve uluslararası mahkemelerin hukuksal yöntemlerini çoktandır belirleyen hukuk ilkeleri de daha az çelişkili olur. Beni özellikle ilgilendiren faktör şu: Anayasaya bağlılık devlete bağlılığı aştığı ölçüde, bugün ulus-ötesi düzlemde gözlemlediğimiz gelişmelere – "anayasanın" aşamalı olarak "devletten kopuşuna"[5] – duyulan yakınlık da artacaktır.

(2) Anayasalar bir hukuku paylaşanlar arasında bir birlik kurarlar, devletler ise eylem kapasitelerini örgütler. Ulus devletler tarihsel açıdan bakıldığında, vatandaşlarının baskıcı bir devlet gücüne karşı özgürlükleri için savaştıkları devrim niteliği taşıyan durumlarda ortaya çıkmışlardır. Post- ulusal anayasalar bu coşkudan mahrumdur; çünkü çok farklı koşullarda ortaya çıkmışlardır. Uzun zaman önce anayasal olarak yapılanmış devletler, bugün, giderek bağımlı oldukları bir dünya toplumunun

5 H. Brunkhorst, "Verfassung ohne Staat?" yayımlandığı yer: Levithan 30. yıl, 2004, 4. Sayı s. 530-543.

yarattığı risklerle karşı karşıya buldular kendilerini. Bu risklere, salt tek tek devletlerin eylemlerinin koordinasyonunu aşan uluslar-üstü bir düzen oluşturarak karşı koymaya çalışıyorlar[6]. Uluslararası birlikler ve örgütler, devlete özgü özellikleri olmaksızın, anayasaların ve işlevleri itibariyle anayasalara eşdeğer antlaşmalara biçim veriyor. Bu türden anayasal-siyasi birlikler ulus-ötesi eylem kapasitelerinin oluşmasına öncülük ediyorlar bir anlamda. Anayasanın bir ölçüde devletten kopmasına bir örnek, BM ya da AB gibi ulus-üstü birliklerin, modern idari, hukuk ve vergi devletinin egemenliğini korumaya yarayan yasal zor kullanma araçlarının tekeline sahip olmamaları. Güç kullanım araçları ulusal devletlerin denetiminde olmasına rağmen, Brüksel ve Lüksemburg'ta hazırlanan AB yasalarının ulusal hukuklar karşısında öncelikli bir konumları var ve üye ülkelerde itirazsız uygulanıyor. Dieter Grimm bu nedenle, AB sözleşmelerinin artık birer "anayasa" olduğunu iddia edebiliyor.

Vatandaşların ulusal sınırların ötesinde bir dayanışma geliştirebilmeleri olasılığı bağlamında, BM ve AB arasındaki karakteristik farklılıkları dikkate almak gerekiyor doğal olarak. Tüm devletleri içeren ve "içerdekiler" ve "dışarıdakiler" arasında sosyal bir sınır konmasına izin vermeyen etkin bir Birleşmiş Milletler için –faaliyetlerini insan hakları politikaları ve barışın güvence altına alınmasıyla sınırladığı sürece– kısıtlı bir meşruiyet yeterli olacaktır. Dünya vatandaşları arasında bir dayanışma için, güç kullanım yasağının açıkça ihlal edilmesi ve ağır insan hakları ihlalleri karşısında ahlaki bir görüş birliği yeterli olacaktır. Dünya kamuoyunun bunu sağlamak için ihtiyacı olan iletişim yapısının daha şimdiden oluşmakta olduğunu görüyoruz; yine tüm dünyada birbiriyle örtüşen ahlaki tepkilerin gelişmesini sağlayacak kültürel bir ortam da oluşmakta. Diğer bir deyişle, dünya vatandaşları toplumunun kitlesel suçlar işlenen (ve Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kovuşturduğu) olaylar karşısındaki olumsuz duygusal tepkilerinin işlevsel açıdan yeterli düzeyde entegre olamaması, aşılamaz bir handikap teşkil etmemeli.

Ancak bu potansiyel, dışarıya karşı tek bir ses olmayı öğ-

6 M. Zürn, "Democratic Governance Beyond the Nation State: The EU and Other International Institutions", yayımlandığı yer: International Journal of International Relations, Vol. 6, 2000, S. 183-221

renmesini ve içeride kurucu bir politika için gerekli yetkileri üstlenmesini umut ettiğimiz Avrupa Birliği'nin ihtiyacı olan entegrasyon için yeterli değil. –Ne kadar büyük ve heterojen olsa da– siyasi bir birliğin yurttaşları arasındaki dayanışmayı, sadece evrensel bir adalet ahlakının ağır olumsuzluklar içeren yükümlülükleri ile (BM örneğinde söyleyecek olursak, saldırı savaşlarının ve yoğun insan hakları ihlallerinin ertelenmesiyle) oluşturmak mümkün değil. Birbirlerini karşılıklı olarak belli bir siyasi birliğin üyesi olarak gören yurttaşlar, daha çok, 'kendi' birliklerinin diğerlerinden, birlikte seçilen, en azından sessizce kabul edilen bir yaşam biçimiyle ayrıldığı bilinciyle hareket ederler.

Bu tür bir siyasi zihniyet, başlangıçtaki halinde ve doğal bir şey değildir artık. Bu zihniyet demokratik süreçlere paralel olarak gelişen siyasi bilgilenmenin bir sonucu olarak saydam bir ortamda oluşur ve diğerlerinin de onu tasarımlanmış olarak görmesini sağlar.

19. yüzyılda gelişmeye başlayan ulusal bilinç de, bizzat yurttaşlar için olmasa da böyle bir tasarımdır, projedir. Bu nedenle sorulması gereken soru, bir Avrupa kimliğinin "olup olmadığı" değil, ulusal alanların –Avrupa'ya özgü konularda ulusal sınırları aşan ortak politik bir görüş ve irade geliştirmeyi mümkün kılacak biçimde– birbirlerine açılıp açılamayacaklarıdır. Bugün Avrupalıların politik bir öz-kavrayış geliştirebilmeleri, –tabi diğer kıtaların yurttaşlarına olumsuz anlamlar yüklememek kaydıyla– ancak demokratik süreçler üzerinden mümkündür.

Vatandaşlar arasındaki dayanışmanın yapısı, bu demokratik süreçlerin olası gelişmeleri için engel teşkil etmez. Ancak artan güven, ortak bir siyasi görüş ve iradenin sadece sonucu değil, aynı zamanda da önkoşuludur. Avrupa'nın birleşmesi bu güne dek sözü edilen biçimde bir döngü içinde ilerledi. Birliğin demokratik derinleşmesine ve ulusal kamuoylarının gerekli olan karşılıklı buluşmalarına giden yol, bugün dahi ancak varolduğu kadarıyla bir güven birikimi üzerinden ilerleyebilir. Bu bağlamda Fransa ve Almanya'nın 'barışması'nın önemi ne kadar vurgulansa azdır.

Ulusları birbirlerinden ayıran tarihlerini, tarihsel deneyimlerini ve Avrupa topraklarını jeolojik bir fay hattı gibi bölen

güç henüz tükenmedi. Bush rejiminin uluslararası hukuku ihlal eden Irak politikasının yarattığı deprem, bizim ülkelerimizi de bu tarihsel fay hattı boyunca birbirinden ayırdı. Ulusal bilincin içerdiği potansiyel, özel bir yıkım gücüne sahip, çünkü ulus devletler bir taraftan da "Avrupa sözleşmelerinin efendisi" konumunda. Büyük coğrafi bölgelerin, sınıfların, dini cemaatlerin, partilerin, aday ülkelerin arasındaki ya da üye ülkelerin büyüklüğü ve ekonomik ağırlığıyla ilgili diğer ihtilaf konuları, ulusötesi düzeyde öylesine birbirine geçmiş ve birbirleriyle örtüşen çıkarlara dayanıyor ki, bu durum Avrupa Birliği için daha çok yine bir örtüşme, birleşme efekti olabilir.

III.

Eğer bugün Avrupa'nın birleşme sürecini geriye götüren, kökü tarihte olan zıtlıklarsa şayet "farklı hızlar" projesi yeniden gündeme gelecektir. Alman Dışişleri Bakanının söylediği gibi, hayaller kurarken genişlemiş bir Avrupa'nın dünyadaki çok yönlü stratejik görevlerini unutmadan önce[7], siyasi elit kesimin bürokratik bir vergi sisteminin sınırları üzerine düşünmesi lazım. Siyasi elitin öncelikle, Avrupa'nın birleşmesi yolundaki çelişkili hedeflerinin, nerede ve ne şekilde yurttaşların kendilerini algılayış süreçlerinin bir parçası haline getirilebileceği sorusunu yanıtlamaları gerekiyor. Avrupa'nın eylem gücünü geliştirmesi için olmazsa olmaz bir unsur olan yurttaşların siyasi kimliği, ancak ulusaşırı kamusal bir alanda oluşabilir. Bilinç oluşumuna elit kesimin yukarıdan müdahalesi mümkün değildir ve bu oluşum, mal ve sermaye hareketleri gibi idari bir ekonomik ve para bölgesinde idari kararlarla "üretilemez".

7 krşl. 3. dipnot

III.
KAOTİK BİR DÜNYAYA BAKIŞ

7. Savaş ve Barış Üzerine Bir Söyleşi[1]

Soru: Siz de ABD'nin Afganistan ve Irak'ta yürüttüğü savaşa çok eleştirel yaklaşanlar arasındaydınız. Ancak Kosova krizinde aynı tek taraflılığı desteklemiş ve Chomsky'nin tabiriyle bir çeşit 'askeri hümanizmi' savunmuştunuz. Sizin için Irak ve Afganistan'la Kosova'nın farkı nedir?

J.H.: Giovanna Borradori'yle yaptığım söyleşide Afganistan müdahalesiyle ilgili görüşlerimi gayet ölçülü bir biçimde dile getirmiştim: Taliban rejimi 11 Eylül'den sonra El Kaide terörüne verdiği desteği çektiğini kuşkuya yer bırakmayacak biçimde açıklamayı reddetti. O ana kadar uluslararası hukuk bu tür durumlara bakacak biçimde yapılandırılmamıştı. Ancak, o zamanki itirazlarımın, Irak kampanyasında olduğu gibi, hukuksal nedenleri yoktu. Şimdiki ABD hükümetinin gerçeklikle ilgisi olmayan manevraları bir yana, son Körfez Savaşı 2002 yılı eylülünden beri Bush'un Birleşmiş Milletler'i bile açıkça tehdit ettiği bir uluslararası hukuk ihlaliydi. Böylesine bir müdahaleyi haklı çıkaracak iki durum da söz konusu değildi: Güvenlik Konseyi bu durum için herhangi bir karara varmamıştı, Irak'ın da yakın zamanda saldırması söz konusu değildi. Irak'ta kitle imha silahları bulunup bulunmamasının bu konuda herhangi bir önemi yoktur. Önleyici bir saldırı için sonradan savunma yapılmaz:

1 Söyleşi 2003 yılının kasım ayında Stoney Brook'ta bulunan New York State Üniversitesi'nde felsefe dersleri veren Eduardo Mendieta tarafından yapıldı. Mendieta'yla 1999 yılı yazında yapılmış bir söyleşinin yayımlandığı yer: J. Habermas, *Zeit der Übergaenge*, Frankfurt a.M. 2001, s. 173-196.

Kimsenin salt şüphelerinden dolayı savaş açma hakkı yoktur.

Burada, Batı'nın Bosna Savaşı'nda edindiği tecrübelerin ışığında –Srebrenitsa faciasını hatırlayın!– Miloşeviç'in yürüttüğü bir etnik temizliğe daha göz yummakla, bilinen hiçbir çıkarı olmadığı halde duruma müdahale etmek arasında karar vermek zorunda kaldığı Kosova Savaşı'yla farklılıkları görüyorsunuz. Evet, Güvenlik Konseyi bloke edilmişti. Ama, Birleşmiş Milletler Ana Sözleşmesi'nin zorunlu kıldığı Güvenlik Konseyi onayının yerini tutmasa da, bu eylemi meşru kılan, biri resmi biri gayriresmi iki sebep vardı. İlk olarak, bir soykırım tehdidi söz konusu olduğunda *erga omnes* –bütün devletlere– acil yardım çağrısında bulunma kuralı uygulanabilir; bu, uluslararası hukukun mutat bir kuralıdır. Diğer taraftan, karar aşamasında NATO'nun, iç yapısı itibariyle BM İnsan Hakları Beyannamesi'nin ilkelerini dikkate alan liberal devletlerin oluşturduğu bir pakt olduğunu da ileri sürmek mümkündür. Bunu Batı'yı bölen ve Özbekistan ve Taylor'un Liberya'sı gibi, insan haklarını ihlal eden ülkeleri içine alan "gönüllüler koalisyonu"yla karşılaştırın.

Yine Fransa, İtalya ve Almanya gibi Kıta Avrupası ülkelerinin o dönemde Kosova'ya yapılan askeri müdahaleye katılmış olmalarını haklı göstermelerine yarayan bakış açısı da aynı derecede önemli. Bu ülkeler, Güvenlik Konseyi'nin bilahare onay vereceği umuduyla, askeri müdahaleyi etkin bir dünya yurttaşlığı hukukunun "önceden uygulanması" olarak, klasik uluslararası hukuktan Kant'ın hedeflediği ve yurttaşlara suç işleyen rejimler karşısında hukuki koruma sağlayan 'dünya vatandaşlığı'na giden yolda atılan bir adım olarak gördüler. Ben daha o zaman (29 Nisan 1999'da *Die Zeit* gazetesinde yayımlanan bir makalemde) Kıta Avrupalıları ve Anglosaksonlar arasında temel bir farklılık tespit etmiştim: "ABD'nin, ne şekilde olursa olsun hayranlık duyulan siyasi bir geleneğin izinde, insan haklarını hegemonyacı bir düzenin garantörü olarak araçsallaştırması bir şey. Klasik iktidar siyasetinden dünya vatandaşlığına geçişin zor koşullarını, ortak aşılması gereken bir öğrenme süreci olarak görmemiz ise bambaşka bir şey. Bu geniş perspektif bir taraftan da çok daha dikkatli olmamızı gerektiriyor. NATO'nun kendi kendine yetki vermesi kural haline gelmemeli."

Soru: 31 Mayıs'ta Derrida'yla birlikte "15 Şubat ya da Avrupalıları birleştiren nedir?- Öncelikle çekirdek Avrupa'da yürütülecek ortak bir dış politikanın müdafaası" başlıklı bir manifesto yayımladınız. Derrida yazı için kaleme aldığı önsözde, sizin makalenizin altına imzasını koyduğunu söylüyor. Son yirmi yıl boyunca Ren Nehri üzerinden birbirini kuşkuyla izleyen ve kimilerinin birbirlerinin söylediklerine kulak asmadığını söylediği iki büyük düşünürün aniden böylesine önemli bir belgeyi birlikte yayımlamaya karar vermeleri nasıl mümkün oldu? Birlikte imzalanan bu metin sadece 'siyasi' mi, yoksa aynı zamanda 'felsefi bir jest', bir bağışlama, bir ateşkes, barışma ya da felsefi bir armağan mı?

J.H.: Derrida'nın bu soruyu nasıl yanıtlayacağı konusunda hiçbir fikrim yok. Benim açımdan bu tür ifadelerle konuyu çok abartmış oluyorsunuz. Burada söz konusu olan öncelikle Derrida'yla benim –son yıllarda da sık sık olduğu gibi– mutabık olduğumuz siyasi bir tavır. Irak Savaşı resmi olarak bittikten sonra, birçok insanın Bush'un savaşa karşı olan hükümetleri dize getirmesinden korktuğu bir dönemde, Derrida'ya –Eco, Muschg, Rorty, Savater ve Vattimo'ya da yaptığım– ortak bir girişim çağrısında bulundum. (Sadece Paul Ricœur siyasi görüşleri nedeniyle bu çağrıya katılmadı; Eric Hobsbawm ve Harry Mulisch ise kişisel nedenlerle katılamadılar). Derrida da kendi makalesini yazamadı, çünkü o dönemde çok da hoş olmayan bir tıbbi tedavi görüyordu. Ama bu girişime de katılmak istiyordu ve bana bu yöntemi önerdi. Ben çok sevindim. 11 Eylül'den sonra son olarak New York'ta görüşmüştük. Felsefi görüşmelere zaten birkaç yıl önce –Evanston'da, Paris'te ve Frankfurt'ta– yeniden başlamıştık. Bu nedenle, büyük bir jeste zaten gerek yoktu.

Derrida'nın Frankfurt'ta Paul Kilisesi'nde Adorno Ödülü nedeniyle yaptığı son derece duyarlı konuşma, ikimiz arasındaki zihinsel yakınlığı etkileyici bir biçimde ortaya koydu. Böyle bir şey karşısında etkilenmemek mümkün değil. Derrida'yla beni siyasetin ötesinde, Kant gibi bir yazarla olan felsefi bağlantımız birleştiriyor. Ama geç Heidegger de –aşağı yukarı aynı yaşta olan, ancak çok farklı yaşamlar süren– bizleri ayırıyor. Derrida Heidegger'in düşüncelerini, Levinas'ın Yahudilikten esinlenen bakış açısıyla ele almıştır. Benim için ise, –1933'te ve

özellikle 1945'ten sonra– yurttaşlık konusunda sınıfta kalmış bir filozoftur Heidegger. 30'lu yıllarda, Nietzsche'yi o dönemde çok rağbet gören bir yaklaşımla bir neo-pagan olarak ele aldığı için, bir filozof olarak da zan altındadır gözümde. Ben "Andenken"ı monoteist geleneğin ruhuna uygun biçimde okuyan Derrida'nın aksine, Heidegger'in o beceriksiz "Seinsdenken"ını, Jaspers'in aksiyal çağ adını verdiği, düşünce tarihindeki o çığır açıcı eşiğin basitleştirilmesi olarak görüyorum. Benim görüşüme göre Heidegger, Sina Dağı'ndan inen ilahi sözlerle başlayan uyanışın ve Sokrates Aydınlanmasının farklı biçimlerde damgasını vurduğu dönüm noktasına ihanet ediyor.

Şayet Derrida'yla karşılıklı olarak birbirimizin motivasyonunun arkasında yatan nedenleri anlıyorsak, okuma biçimlerimizin farklı oluşu, okuduğumuz şeyin de farklı olduğu anlamına gelmez. Her halükârda, "ateşkes" ya da "barışma" dostça ve samimi bir ilişki için uygun ifadeler değil.

Soru: Bu yazıya neden kimi Amerikalıların önereceği gibi "11 Eylül" ya da "9 Nisan" değil de "15 Şubat" başlığını koydunuz? 15 Şubat gösterileri Taliban'a ve Saddam Hüseyin'e karşı yürütülen kampanyalara değil de, 11 Eylül'e verilen tarihi bir yanıt niteliğinde miydi?

J.H.: Bunu söylemek biraz abartılı olur. Zaten *Frankfurter Allgemeine Zeitung* makaleyi "Savaştan Sonra Yenilenme: Avrupa'nın Yeniden Doğuşu" başlığıyla yayımladı; belki de 15 Şubat'taki gösterilerin önemini azımsamak istiyordu gazete yönetimi. Bu tarihi işaret etmekteki amaç, Londra, Madrid ve Barselona'da, Roma, Berlin ve Paris'te İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yapılmış en büyük gösterileri hatırlatmaktı. Bu gösteriler, Avrupalıları derhal etkileyici dayanışma mitingleri yapmaya iten 11 Eylül saldırılarına bir yanıt değildi; daha çok o güne kadar hiç sokağa inmemiş, oldukça farklı sosyal tabakalardan gelen yurttaşların öfkeli çaresiz isyanı dile getiriliyordu. Savaş karşıtları, kendi hükümetlerinin ve müttefik hükümetlerin uluslararası hukuka aykırı, yalan üzerine kurulu politikalarına karşı çok net bir çağrıda bulunuyorlardı. Bence bu kitlesel protestolar da Vietnam Savaşı'na karşı yürütülen protestolar kadar az 'Amerika karşıtıydı'. Aradaki üzücü fark, bizim 1965-1970 arasın-

da bizzat Amerika'da gerçekleşen etkileyici protestolara sadece eklemlenmiş olmamızdı. Bu nedenle dostum Richard Rorty'nin ani bir kararla 31 Mart Aydınlar Girişimi'ne –üstelik de siyasi ve düşünsel olarak en sert ve etkileyici– bir makaleyle katılmasına çok sevindim.

Soru: Makalenizin 'Önce çekirdek Avrupa'dan' başlayacak ortak bir Avrupa dış politikasına çağrıda bulunan orijinal başlığına dönelim. Bu başlık bir merkez ve bir çevreden yola çıkıyor – yani vazgeçilmez olanlar ve vazgeçilebilir olanlar. Bu ifadeler kimileri için Rumsfeld'in 'eski' ve 'yeni' Avrupa ayrımının ürkütücü bir yankısı gibiydi. Bu tür bir benzetmenin sizi ve Derrida'yı rahatsız edeceğinden eminim. Siz, coğrafi bir sıralamaya yer olmayan bir Avrupa Birliği Anayasası için çok çaba harcadınız. 'Çekirdek Avrupa'yla kastettiğiniz nedir?

J.H.: 'Çekirdek Avrupa' her şeyden önce, CDU'nun dış politika uzmanları Schäuble ve Lamers'in, 90'lı yılların başında Avrupa'nın birleşme süreci bir kez daha durakladığında, AB'nin altı kurucu üyesinin öncü rolünü hatırlatmak amacıyla kullandıkları teknik bir kavram. Bugün olduğu gibi o zaman da yapılmak istenen, Fransa, Benelüks ülkeleri, İtalya ve Almanya'nın AB kurumlarının 'derinleşmesindeki' itici güçlerinin altını çizmekti. Bu arada Nice'teki AB Hükümet Başkanları Zirvesi'nde tek tek üye ülkelerin farklı politik konularda 'daha güçlü bir işbirliğine girmeleri' opsiyonu resmen kabul edildi bile. Bu mekanizma şimdi 'biçim kazanmış bir işbirliği' başlığı altında Avrupa Anayasası taslağına girdi.

Şimdi Almanya, Fransa, Lüksemburg, Belçika ve hatta yeni yeni Büyük Britanya da Avrupa'nın kendi silahlı kuvvetlerini kurmak için bu opsiyondan faydalanıyorlar. Elbette ABD yönetimi, NATO'yla sadece ortak çalışan bir merkez Avrupa karargâhı kurulmasını önlemek için Büyük Britanya'ya yoğun baskı uyguluyor. Bu halde, 'Çekirdek Avrupa' bir gerçeklik.

Öte yandan bugün, Rumsfeld ve suç ortaklarının bilerek böldüğü ve zayıflattığı bir Avrupa söz konusuyken, bu ifade elbette biraz tepki topluyor. Çekirdek Avrupa'dan başlayan ortak bir dış politika ve güvenlik politikası düşüncesi, Avrupa Birliği'nin Doğu'ya genişlemesinden sonra yönetilmez hale geldiği bir or-

tamda, özellikle de anlaşılır tarihi nedenlerle daha güçlü bir bütünleşmeye direnen ülkelerde endişe yaratıyor. Kimi üye ülkeler ulusal hareket alanlarını muhafaza etmek istiyorlar. Bu ülkeler mevcut ve ağırlıklı olarak hükümetlerarası olan karar verme yöntemini, çoğunluk kararına dayalı uluslarüstü kurumların giderek daha çok siyasi konuda etkinleşip güçlenmesine tercih ediyorlar. Örneğin Doğu-Orta Avrupalı aday ülkeler henüz yeni kazandıkları ulusal egemenlikleri konusunda tasalanırken, Büyük Britanya, ABD'yle olan özel ilişkileri konusunda endişeleniyor.

Aznar ve Blair bölücü Amerikan politikasının gönüllü yardımcıları oldular. Bu utanmaz tavır Avrupa'da bütünleşme taraftarları ve karşıtları arasında uzun zamandır gizlice varolan fay hattıyla buluştu. 'Çekirdek Avrupa', hem Avrupa'nın içinde Irak Savaşı'ndan bağımsız olarak bütünleşme sürecinin sona ermesiyle ilgili içten içe alevlenen kavgaya, hem de bu karşıtlığa dışarıdan gelen güncel uyarımlara bir yanıt teşkil ediyor. İç ve dış baskılar bu yanıtı vermeye ittikçe, 'Çekirdek Avrupa' ifadesine tepkiler de giderek sertleşiyor. ABD hükümetinin hegemonyacı tek taraflılığı Avrupa'yı dış politikada nihayet tek sesli olmaya zorluyor. Ancak Avrupa Birliği'nin derinleşmesinin bloke edilmesi nedeniyle, ancak önce merkezden başlayarak bu konuda bir adım atabiliriz.

Fransa ve Almanya geçen on yıllar boyunca bu rolü sık sık üstlendi. Öncülük etmek dışlamak anlamına gelmez. Kapılar herkese açık. Özellikle Büyük Britanya ve Doğu-Orta Avrupa ülkelerinin inisiyatifimizi sert biçimde eleştirmelerinin nedeni, çekirdek Avrupa'yı içeren ortak bir dış politika ve güvenlik politikası girişiminin, Avrupa halklarının büyük bir çoğunluğunun Bush'un Irak macerasına katılmayı reddettiği uygun bir anda ortaya çıkmasının yarattığı kışkırtıcı ortamdı. Bu kışkırtıcı unsur 31 Mayıs'taki girişimimiz için çok uygun geldi bana. Ne yazık ki buradan verimli bir tartışma çıkmadı.

Soru: Birleşik Devletler'in NATO'daki nüfuzunu da kullanarak 'yeni' Avrupa'yı 'eski' Avrupa'ya karşı kullandığını biliyoruz. Avrupa Birliği'nin geleceği NATO'nun zayıflamasına mı, yoksa güçlenmesine mi bağlı? NATO'nun yerine başka bir şey koyulmalı mı, bu yapılabilir mi?

J.H.: NATO Soğuk Savaş sırasında ve sonrasında –Kosova'ya yapılan müdahalede olduğu gibi bir daha tek başına hareket etmemesi gerekse de– iyi bir rol üstlendi. Ancak Birleşik Devletler'in gözünde, danışma sorumluluğu olan bir birlik konumunu giderek yitirdiği ve daha çok ABD'nin ulusal çıkarlarının belirlediği dünya gücü politikası için tek taraflı kullanabileceği bir araç olarak görüldüğü sürece, NATO'nun geleceği olmayacak. NATO'nun kendine özel gücü, savaş gücü yüksek bir askeri ittifak işlevinden değil de, askeri savaş gücünü çifte bir meşruiyetin artı değeriyle birleştirmesi halinde mümkün olabilir: Beyan ettikleri gibi sadece Birleşmiş Millletler'in insan hakları politikasına uygun olarak davranan gerçekten liberal devletlerin oluşturduğu bir ittifak olduğu sürece, NATO'nun varolma hakkı vardır diye düşünüyorum ben.

Soru: Robert Kagan, Bush yönetiminde yer alan yeni muhafazakâr Strauss öğrencileri arasında büyük yankı uyandıran bir makalesinde "Amerikalıların Mars'tan, Avrupalıların Venüs'ten" geldiğini iddia ediyor. Hatta, önce "İktidar ve Güçsüzlük" başlığıyla yayımlanması düşünülen bu makaleyi, Bush tarafından güvenlik doktrinine dönüştürülen bir manifesto olarak anlamak da mümkün. Kagan Amerikalıları ve Avrupalıları, birine 'Hobbescu', diğerine 'Kantçı' diyerek ayırıyor. Amerikalılar, dışarıda, Hobbes'un güç politikaları dünyasında, ondan faydalanan Avrupalıların savunamadıkları kalenin bentlerinde nöbet tutarken, Avrupalılar Kant'ın 'Ebedi Barış'ının postmodern cennetine mi girdi gerçekten?

J.H.: Bu felsefi karşılaştırma çok anlamlı değil: Kant bir anlamda Hobbes'un en sadık öğrencilerinden biriydi; her halükârda, devlet iktidarının modern baskıcı yasalarını ve özelliklerini en az Hobbes kadar makul bir biçimde tanımladı. Kagan'ın, bir taraftan bu felsefi gelenekler, diğer taraftan ulusal mantalite ve politikalar arasında kurduğu kısıtlı ve şabloncu bağlantıyı dikkate almamak en iyisi. Anglosakson dünya ve Kıta Avrupası arasındaki düşünsel farklılıkları belli bir konumdan belirlemek istediğimizde, bu farklılıkların tarihsel deneyimlerde yansıdığını görürüz; ancak kısa vadeli olarak değişen politik stratejiler bağlamında bir bağlantı göremiyorum ben burada.

Ancak Kagan kurtlarla kuzuları ayırmaya çalışırken kimi gerçeklere de dayandırıyor bu ayrımı: Nazilerin terör rejimi, sadece askeri gücün devreye girmesiyle ve nihayetinde ABD'nin saldırısıyla alt edilebildi. Avrupalılar Soğuk Savaş yıllarındaki refah devletlerini, ancak ABD'nin nükleer silahlardan koruyan şemsiyesi altında kurabildi ve geliştirebildi. Avrupa'da ve bilhassa nüfusun en yoğun olduğu Orta Avrupa'da pasifist düşünceler yayıldı. ABD'ye oranla daha az askeri bütçeye ve kötü donanımlı silahlı kuvvetlere sahip olan Avrupa ülkeleri, ezici bir askeri güç olan ABD'ye ancak içi boş sözcüklerle karşı durabiliyorlar şimdi. Tabii Kagan'ın bu gerçekleri karikatürize eden yorumu beni şu yorumlarda bulunmaya itiyor:

- Nazi Almanyası'nın mağlubiyetini, Kızıl Ordu'nun büyük kayıplar verdiği çarpışmalara da borçluyuz.
- Sosyal anayasaları ve ekonomik ağırlıkları, 'yumuşak' ve askeri olmayan güçleri, Avrupalılar'a küresel güçler dengesi içinde azımsanmayacak bir etkiyi garantiliyor.
- Bugün Almanya'da Amerika'nın yeniden eğitimi sayesinde saygı duyulacak bir pasifizm hüküm sürüyor; ancak bu, Federal Almanya'yı Bosna'da, Kosova'da, Makedonya'da, Afganistan'da ve nihayet Afrika Burnu'nda BM birliklerine katılmaktan alıkoyamadı.
- NATO'dan bağımsız Avrupalı bir askeri güç kurulması yönündeki planları engelleyen, bizzat ABD'dir.

Bu türden karşılıklı salvolar, tartışmaları yanlış bir düzeye çekiyor. Kagan'ın geçen yüzyıldaki ABD politikalarını tek yönlü biçimlendirmesi bence son derece yanlış. Dış politika ve güvenlik politikasındaki 'realizm' ve 'idealizm' savaşı kıtalar arasında değil, bizzat Amerikan politikasında yaşanıyor. 1945-1989 yılları arasında dünyadaki iki kutuplu güç dengesinin, korkutucu politikaları da dengelediği muhakkak. Nükleer silahlarla donanmış iki sistemin Soğuk Savaş sırasındaki rekabeti, Washington'daki 'realist' uluslararası ilişkiler ekolünün giderek artan nüfuzunun temelini oluşturuyordu. Ancak bunun

yanı sıra, Başkan Wilson'un Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milletler Cemiyeti'nin kurulmasını başlatan kişi olduğunu ve Amerikalı hukukçu ve politikacıların ABD hükümetinin Milletler Cemiyeti'nden geri çekilmesine rağmen Paris'te oynadıkları rolü de unutmamalıyız. ABD olmadan Briand-Kellog- Paktı, yani saldırı savaşlarının aforoz edilmesi de mümkün olmazdı. Kagan'ın ABD'nin rolüyle ilgili olarak çizdiği militan tablo, öncelikle Franklin D. Roosevelt'in 1945'te başlattığı galip gelenlerin politikasına uymuyor. Roosevelt 11 Nisan 1945'te Jefferson'u anma konuşmasında, "Savaşın sona ermesinden daha fazlasını, savaşlara neden olan her şeyin sona ermesini istiyoruz" der.

ABD hükümeti bu dönemde yeni uluslararasıcılığın başını çekti ve San Francisco'da Birleşmiş Milletler'in kurulmasına öncülük etti; BM'nin arkasındaki itici güçtü; bu bağlamda, BM'nin merkezinin New York'ta olması tesadüf değil. ABD ilk uluslararası İnsan Hakları Sözleşmesi'nin oluşmasına ön ayak oldu, insan hakları ihlallerinin tüm dünyada denetimi ve hukuki ve askeri olarak takibi için çaba harcadı; Fransa'nın başta direnmesine rağmen, Avrupalılar'ı Avrupa'nın siyasi anlamda bütünleşmesi düşüncesine zorladı. Bu dönemdeki net uluslararasıcılık sonraki onyıllarda uluslararası hukuk konusunda –Soğuk Savaş yıllarında bloke edilen, ancak 1989'dan sonra kısmen hayata geçen– büyük yeniliklere neden oldu. Bu dönemde, var olmaya devam eden süper gücün kozmopolit bir hukuk düzeni yolundaki lider konumuna geri mi döneceği, yoksa iyi bir gücün uluslararası hukukun dışına çıkarak emperyalist rolünü yeniden mi üstleneceği kesinlikle belli değildi.

Bugünkü başkanın babası Georg Bush'un dünya düzeniyle ilgili tasavvurları oğlununkilerden daha muğlaktı tabii. Bugünkü hükümetin tek taraflı tutumu ve nüfuzlu yeni muhafazakâr üyelerinin ve danışmanlarının şöhretleri, bize doğal olarak öncülerini, İklim Sözleşmesi'nin, ABC silahlarıyla ilgili sözleşmenin, Kara Mayınları Konvansiyonu'nun ve çocuk savaşçılarla ilgili sözleşme olarak anılan protokolün reddedilmesini hatırlatıyor. Kagan'ın telkin ettiği devamlılık yanlış. Uluslararasıcılıktan kesin vazgeçiş yeni seçilen Bush hükümetinin işi: Bu arada, kurulmuş olan Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin reddedilmesi hoş

görülecek bir suç değil artık. Tamamen bu hükümetin sorumlu olduğu, Birleşmiş Milletler'in saldırganca marjinalleştirilmesini ve uluslararası hukukun saygısızca ihlalini, Amerikan dış politikasını belirleyen bir değişmezin sonucu olarak tanımlayamayız. İlan ettiği ulusal çıkarları gözetme hedefinden açıkça şaşan bu hükümeti görevden almak mümkün. Bu hükümetin yerini neden gelecek yıl, Kagan'ı yalancı çıkaracak başka bir hükümet alamasın ki?

Soru: 'Terörizme açılan savaş' Birleşik Devletler'de 'yurttaş özgürlüklerine karşı açılan bir savaşa' dönüştü ve canlı bir demokratik kültürü mümkün kılan hukuksal altyapı kirlendi. Orwellvari 'Yurtseverlik Yasası', demokrasimizle birlikte yenilenleri temsil ettiğimiz bir Pirus zaferi. 'Terörizme karşı savaş' AB'yi de aynı şekilde etkiledi mi? Yoksa 70'li yıllarda yaşadığımız terör deneyimi yurttaş özgürlüklerinin güvenlik devletine devrine karşı bağışıklık mı kazandırdı bize?

J.H.: Ben buna inanmıyorum. 1977 yılı güzünde Almanya'daki tepkiler yeterince histerikti. Bundan başka, günümüzdeki terör farklı bir terör. İkiz Kuleler Berlin'de ya da Frankfurt'ta çökseydi ne olurdu bilmiyorum. 11 Eylül'den sonra bizde yürürlüğe giren 'güvenlik paketleri', Amerika'daki dostum Ronald Dworkin'in yanlış anlamalara yol açmayacak biçimde incelediği ve didik didik ettiği ürkütücü uygulamalar gibi boğazımızı sıkan, anayasaya aykırı ölçülerde değil tabi. Eğer bu bağlamda Atlantik'in iki yakasında zihniyet ve pratikte farklılıklar varsa, bunu daha çok tarihsel deneyimlerde ararım ben. 11 Eylül'den sonra ABD'de yaşanan şok, savaşa alışık olan Avrupa'da yaşanabilecek olandan daha büyüktü belki. Bunu nasıl kanıtlayabiliriz ki?

Yaşanan şoku takiben yükselen vatanseverlik dalgasının Amerika'ya özgü bir özelliği olduğu muhakkak. Ancak ben olsam, sizin sözünü ettiğiniz –Cenevre Konvansiyonu'nun Guantanamo'da ihlal edilmesi, 'Homeland- Security-Departmanları'nın kurulması v.b– temel hakların sınırlandırılmasını sağlayan nedenleri başka yerde ararım. Eğer hükümet 11 Eylül şokundan, baskıyla, utanmaz bir propagandayla ve bilinçli olarak yaratılan bir güvensizlik ortamıyla çıkar sağlamaya çalışmasaydı, yaşamın içeriden ve dışarıdan militarizasyonu ve düşmanın yöntemlerini benimsemeye

açık olan ve Hobbescu devleti, piyasanın küreselleşmesinin siyaseti kenara ittiği dünya sahnesine geri döndüren savaş taraftarı siyaset, tüm bunlar siyasi bilince sahip Amerikan halkının çoğunluğu tarafından kabul edilmezdi. Avrupalı bir izleyici ve ağzı yanmış biri olarak, 2002 yılının ekim/kasım aylarında Şikago'dayken gözlemlediğim, halkın sistematik olarak sindirilmesi, kullanılan beyin yıkama yöntemleri ve dile getirilmesine izin verilen görüşlerin sınırlandırılması beni çok kızdırmıştı. Burası 'benim Amerikam' değildi artık. Çünkü benim siyasi düşüncelerim, 16 yaşımdan bu yana, işgal kuvvetlerinin akıllı 'yeniden eğitim' politikaları sayesinde, geç 18. yüzyıl Amerikan ideallerinden besleniyor.

Soru: Bu yıl İstanbul'da yapılan Dünya Felsefe Kongresi'ndeki konuşmanızda uluslararası güvenliğin ulusötesi oluşum koşullarında üç olgunun tehdidi altında olduğunu söylediniz: uluslararası terörizm, suçlu devletler ve dağılan devletlerdeki iç savaşlar. Özellikle merak ettiğim şu: Terörizm demokratik devletlerin savaş açabileceği bir şey mi?

J.H.: Bir devlet, demokratik olsun olmasın, ancak başka bir devlete –bu sözcüğe net bir anlam vermek gerekiyorsa şayet– 'savaş' açabilir. Eğer bir hükümet örneğin ayaklananlara karşı askeri güç uyguluyorsa, bu bize savaşı anımsatır, ama bu şiddetin başka bir işlevi de vardır: devlet, bu iş polisin gücünü aştığı takdirde ülke sınırları içinde huzur ve düzeni sağlar. Böylece güç yoluyla barış sağlanamazsa ve hükümetin kendisi savaşan birçok taraftan biri haline gelirse, "iç savaş"tan söz etmek mümkündür ancak. Ama devletler arası savaş terimiyle olan bu dilsel benzerlik sadece belli bir bağlamda doğru olacaktır: Devletin gücü ortadan kalktığında iç savaştaki tarafların arasında da –savaşan devletler arasında normal olan– karşıtlık simetrisi oluşur. Bir taraftan da, savaş eyleminin gerçek öznesi olan devletin baskıcı örgütlenme gücü yoktur ortada. Ancak, uluslararası, yani tüm dünyaya yayılmış olarak işleyen, büyük ölçüde gevşek bir örgütlenmeye sahip olan terörizm, aceleyle tanıdık olana asimile etmememiz gereken *yeni* bir olgu olarak çıkıyor karşımıza.

Şaron ve Putin , her şeyi birbirine karıştıran Bush tarafından –El Kaide sanki Kuzey İrlanda, Filistin ve Çeçenistan'daki terörist bağımsızlık ve direniş hareketlerinin toprak talebiyle yapılan

gerilla savaşlarından başka bir şey değilmiş gibi– yüreklendirilmiş hissedebilirler kendilerini. El Kaide, ne yolsuzluğa bulaşmış savaş lordlarının başarısızlığa uğramış bir dekolonizasyonun yıkıntıları arasında sürdürdüğü çete ya da kabile savaşlarıdır, ne de kendi halklarına karşı etnik temizlik ve soykırım uygulayarak savaşan, ya da Taliban rejimi gibi tüm dünyada terörü destekleyen devletlerin hükümetlerinin işlediği suçlardır. ABD Irak Savaşı'yla, üstün bir teknolojik güce sahip bir devletle, bugüne kadar bıçak ve bomba kullanan, elle tutulamayan terörist bir şebekenin arasındaki asimetrinin yerine, devletler arasındaki asimetrik bir savaşı koyarak, sadece yasa dışı değil, uygunsuz da olan bir şey deniyor. Hedefin olağan bir yenilgi değil de bir rejimin yıkılması olduğu hallerde, saldırganın zaferi açıkça görülen güçler dengesi itibariyle *a priori* olarak kesinse, devletler arasındaki savaşlar asimetriktir. Irak sınırlarında askeri birliklerin aylarca süren savaşını düşünün. Bu yolla bir şebekenin alt yapısının yok edilemeyeceğini, El Kaide'nin ve şubelerinin lojistik desteğinin vurulamayacağını ve böyle bir örgütün beslendiği ortamın kurutulamayacağını anlamak için terörizm uzmanı olmak gerekmiyor.

Soru: Hukukçular, klasik uluslararası hukuk anlayışına göre, bir savaşın başlatılmasını meşru kılan sebeplerin (jus ad bellum) kendi içsel sınırlamalarının, savaş sırasında gözetilmesi gereken kuralları (jus in bello) belirlediğini savunuyorlar. Lahey Kara Savaşı Yönetmeliği'nin detaylı hükümlerinin hedefi de, savaş sırasında sivil halka, esir askerlere, çevreye ve söz konusu toplumun alt yapısına uygulanan şiddetin kısıtlanmasıdır. Savaşın kuralları tüm taraflar için kabul edilebilir bir barış sözleşmesinin yapılmasını olanaklı kılmalı. Ancak ABD ve –Afganistan ya da Irak'taki– düşmanları arasındaki teknolojik ve askeri güç dengesi öylesine bozuk ki, jus in bello'nun yerine getirilmesi neredeyse imkânsız. Irak'ta açıkça işlenen ve sadece Amerika'da bilinçli olarak görmezden gelinen savaş suçundan ötürü ABD'nin dava edilmesi ve kovuşturulması gerekmez mi?

J.H.: Amerikan Savunma Bakanlığı tam da bu konuda, sivil halkın göreceği zararı göreli olarak azalttığı söylenen hassas silahları kullanmış olmaktan coşkulu bir gurur duyuyordu. An-

cak, 10 Nisan 2003 tarihli *New York Times*'ta savaşta ölen Iraklılar hakkında bir haber okuyup Rumsfeld'in sivil halkın razı olabileceği 'kayıpları' öğrendikten sonra bu göstermelik hassaslık fazla teselli edemiyor insanı: "Air war commanders were required to obtain the approval of Defence Secretary Donald. L. Rumsfeld if any planned airstrike was thought likely to result in deaths of more than 30 civilians. More than 50 such strikes were proposed ans all of them were approved."

(Planlanan herhangi bir hava saldırısının otuzdan fazla sivilin ölümüne yol açması ihtimali olduğunda, hava savaşını yürüten komutanlar Savunma Bakanı Donald L. Rumsfeld'in onayını almak zorundaydı. Ancak, 50'den fazla böyle hava akını önerilmiş, hepsi de onaylanmıştı.) Lahey'deki Savaş Suçları Mahkemesi buna ne der bilemiyorum. Ve ABD'nin bu mahkemeyi tanımıyor olduğu ve Güvenlik Konseyi'nin de veto hakkı olan bir üyenin aleyhine bir karar veremediğine göre, soru başka türlü sorulmalı.

Bu arada, ihtiyatlı tahminlere göre Irak'ta 20.000 kişi ölebilir. Kendi kayıplarına oranla çok yüksek olan bu rakam, manipule edilmiyorsa bile titizlikle kontrol edilen televizyon haberlerine rağmen yürütülen asimetrik savaşın ahlak dışılığını gözler önüne seriyor. Güçler arasındaki bu asimetri, savaşan tarafların gücünü ve güçsüzlüğünü değil de, uluslararası bir örgütün polis gücünü gösteriyor olsaydı başka bir anlam taşırdı.

Bugün Birleşmiş Milletler'in görevi, kendi ana sözleşmesi uyarınca barış ve uluslararası güvenliği olduğu gibi, tüm dünyada bireysel insan haklarını da korumaktır. Mevcut durum böyle olmasa da, Birleşmiş Milletler'in bu görevi yerine getirdiğini varsayalım. Böyle bir durumda, ancak kuralları ihlal eden aktörler ve devletler üzerinde yıldırıcı bir üstünlüğe sahip olan yaptırımları varsa, taraflar arasında ayrım yapmadan işlevini yerine getirebilir ve böylece güçlerin asimetrisi başka bir karaktere bürünebilir.

Seçilmiş ülkelere karşı yürütülen keyfi cezalandırma savaşlarının uluslararası hukuka dayalı polis eylemlerine dönüşmesinin çok zor ve neredeyse imkânsız olması, çok spesifik suçları karara bağlayacak tarafsız bir mahkemenin varlığını gerektir-

miyor sadece; bir taraftan da *jus in bello*'nun geliştirilerek müdahaleyi düzenleyecek bir yasaya dönüşmesi lazım. Bu yasa, adaletin engellenmesi ve ceza infazı gibi sivil kavramlar değil, savaş eylemleri düşünülerek hazırlanmış olan Lahey Kara Savaşı Yönetmeliği'nden ziyade, devletin bünyesindeki polis yasalarına benzeyebilir. İnsani müdahalelerde suçsuz insanların hayatı tehlikeye atıldığı için, gerekli şiddet öylesine kısıtlanmalıdır ki, dünya polisinin sözümona eylemleri, bahane olma özelliklerini yitirip, tüm dünyada kabul edilebilir hale gelmelidir. Bunun mihenk taşı savaşın küresel izleyicilerinin etik duyguları olabilir – evet yas ve acıma tamamen yok olmaz ama yine de birçok insanın Bağdat semalarını haftalarca aydınlatan roket saldırıları karşısında hissettikleri, yani ahlaksız bir şey karşısında duyulan ani öfke ve isyan.

Soru: John Rawls, 'suç işleyen devletlere' karşı demokratik 'adil savaşlar' yürütülebileceğini söylüyor. Ancak siz argümanınızı daha da ilerleterek, demokratik olduğu kesin olan devletlerin dahi, keyfi olarak, barışı tehlikeye atan ve suçlu olduğu iddia edilen despot devletlere karşı savaş açma kararı vermeye hakları olmadığını söylüyorsunuz. İstanbul'daki konuşmanızda, tek bir tarafın asla tarafsız bir yargıda bulunamayacağını ve sırf bu bilişsel nedenle de olsa, iyi niyetli de olsa bir egemen gücün tek taraflılığının meşruiyetinin elinden alınması gerektiğini söylediniz: "Bu eksiklik iyi kalpli egemen gücün ülkesindeki demokratik bir anayasayla dengelenemez." Klasik uluslararası hukukun temelini oluşturan jus ad bellum artık adil bir savaş için de mi geçersiz?

J.H.: Rawls'ın son kitabı *The Law of Peoples* haklı olarak eleştirildi, çünkü Rawls bu kitapta, demokratik anayasa devletlerinin otoriter ve yarı otoriter devletlerle ilişkilerinde sağlamakla yükümlü oldukları katı adalet kurallarını yumuşatıyor ve zaten zayıflatılmış olan bu prensiplerin korunmasını tek tek demokratik ülkelere bırakıyor. Rawls bu bağlamda haklı bulduğunu söylediği Michael Walzer'in adil savaş öğretisinden alıntı yapıyor. Her ikisi de "justice among nations"ı [uluslararası adalet] istenilen ve mümkün olan bir şey olarak görüyor, ancak uluslararası adaletin gerçekleştirilmesini her olayda egemen devletle-

rin kararına bırakıyorlar. Rawls burada Kant gibi, devletler birliğinin liberal öncülüğünü kastediyor gibi; Walzer ise, kendi iç anayasalarından bağımsız olarak katılımcı ulusları kastediyor. Walzer'da –Rawls'dan farklı olarak– varolan ulusüstü yöntem ve örgütlere karşı güvensizliğin temelinde komüniteryen düşünceler yatıyor. Devlet olarak örgütlenmiş bir cemaatin yaşam bütünlüğünün ve alışılagelen ahlakının korunması, soykırım ve insanlık suçları olmadığı sürece, soyut adalet ilkelerinin küresel olarak yürürlüğe sokulmasından öncelikli olmalı. Sizin sorunuzda değindiğiniz düşünceleri, Rawls'ın uluslararası hukuku gönülsüz savunmasından daha çok Walzer'in düşünceleri daha iyi açıklıyor.

1928 tarihli Kellog-Briand Paktı ile saldırı savaşları uluslararası hukukla yasaklandı. Bu pakt uyarınca askeri güç ancak savunma amaçlı kullanılabilecekti. Böylece klasik devletler hukukundaki anlamıyla *jus ad bellum* ortadan kaldırıldı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Milletler Cemiyeti örgütlerinin çok güçsüz oldukları ortaya çıktığı için, Birleşmiş Milletler İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra barışı koruyucu operasyonlar yürütme ve zorlayıcı önlemler alma yetkisiyle donatıldı ve dönemin büyük güçleriyle işbriliği yapmak için veto hakkı vererek yeniden şekillendirildi. Birleşmiş Milletler Ana Sözleşmesi uluslararası hukukun ulusal hukuk sistemlerine üstünlüğünü tayin etmiştir. Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin İnsan Hakları Beyannamesi'yle birleştirilmesi ve VII. bölümde Güvenlik Konseyi'ne tanınan geniş yetkiler, 1989 yılına kadar kullanılmayan bir *fleet in being** olarak kalmış olsa da, haklı olarak 'uluslararası hukukun anayasalaştırılması' olarak algılanan bir dizi yasal yeniliği beraberinde getirdi. Bu arada 193 üyeye ulaşan BM, kuralların uluslararası ihlallerini tespit ederek cezalandırma yöntemleri belirleyen gerçek bir anayasa tayin etti. O günden bu yana, adil ve adil olmayan savaşlar değil, yasal ve yasal olmayan, yani uluslararası hukuk açısından haklı ve haksız savaşlar var artık.

Bush hükümetinin, bir taraftan askeri güç kullanımını belirleyen geçerli yasal çerçeveyi reddeden güvenlik doktriniyle,

* fleet in being: Savaş sırasında limanı hiç terk etmeyerek düşman güçleri üzerinde kontrol edici bir etki yaratmaya yarayan filo. [ed.n.]

diğer taraftan da Güvenlik Konseyi'ne –ABD'nin saldırgan Irak politikasını kutsaması, aksi halde kendisinin anlamsızlaşacağı yönünde– verdiği ültimatomla başlattığı radikal kırılmayı görmek için, bu dev hukuksal evrimi gözümüzde canlandırabilmemiz gerekiyor. Retorik meşrulaştırmanın amacı, 'idealist' düşüncelerin yerini 'gerçek'lerin alması değildi kesinlikle. Bush hukuk dışı bir sistemi bertaraf etmek ve Orta Doğu'yu demokratikleştirmek istediği sürece, normatif hedefler Birleşmiş Milletlerin programına aykırı değildi. Tartışmalı olan, uluslar arasında adalet sağlanmasının mümkün olup olmadığı değil, adaletin nasıl sağlanacağıydı. Bush hükümeti, Kant'ın uluslararası ilişkilerin yasalaştırılmasına yönelik 220 yıllık projesini boş etik laflarla bir kenara itti.

Bush hükümetinin tutumu, uluslararası hukukun devletler arası ihtilafların çözümü ve demokrasi ve insan haklarının yerleşmesi için bir *araç* olarak tükendiğini düşündüklerini gösteriyor. Süper güç bu hedefleri, uzun zamandır hukuka değil, kendi etik değerlerine ve ahlaki kanaatlerine dayandırdığı bir politikanın deklare edilmiş bir parçası haline getirdi: Bu politika kendi normatif gerekçelerini, zorunlu hukuki süreçlerin yerine koydu.

Oysa birinin öbürünün yerini tutması mümkün değil. Yasal argümanlardan vazgeçmek, önceden kabul gören genel normlarla vedalaşmak anlamına gelir. En iyi niyetli ve bir şeyler yapmaya en hevesli egemen güç bile, kendi politik kültürünün, kendi dünya görüşü ve kendini kavrayışının dar penceresinden baktığı sürece, geri kalanların çıkarlarını ve durumunu anlayıp anlamadığından, göz önünde bulundurup bulundurmadığından emin olamaz. Bu, anayasası gereği demokratik olan bir süper gücün yurttaşları için olduğu kadar, bu gücün siyasi yöneticileri için de geçerlidir. Tüm ilgili tarafları içine alan ve karşılıklı perspektiflerin değişimini içeren hukuk içi bir yöntem olmadığı sürece, büyük bir devleti temel perspektifinden vazgeçirmeye ve olayları anlamlandırma perspektifini, tüm çıkarların aynı ölçüde dikkate alındığı bilişsel bir bakış açısının gerektirdiği kadar merkezden uzaklaştırmaya zorlanması mümkün değildir üstün tarafın.

ABD gibi ultra modern bir güç de, uluslararası adalet konusunda pozitif hukukun yerine ahlak ve etiği koyduğu sürece eski imparatorlukların yanlış evrenselciliğini nüksettirir. Bush'a göre "bizim" değerlerimiz, bütün ulusların kendi iyilikleri için kabul etmeleri gereken evrensel geçerliliği olan değerlerdir. Yanlış evrenselcilik tüm genele yayılan bir etnik merkezciliktir. Ve bu etnik merkezciliğe, teolojik ve doğa yasaları geleneğinden çıkarsanmış adil bir savaş kuramının –bugün komüniteryen bir kisve altında ortaya çıksa da– direnmesi mümkün değildir. Amerikan hükümetinin Irak Savaşı için gösterdiği resmi gerekçelerin ve hatta Amerikan Başkanı'nın 'iyiler' ve 'kötüler' hakkındaki resmi ifadelerinin, Walzer'in geliştirdiği 'adil savaş'ın kriterleri açısından yeterli olduğunu söylemiyorum ben. Gazeteci Walzer bu konuda kimseyi tereddütte bırakmadı. Ancak düşünür Walzer, bu kriterleri, ne kadar akılcı olurlarsa olsunlar, savaş ve barışın yargılanmasını zorlayıcı normların üretilmesi ve uygulanmasında kullanılacak hukuk içi tarafsız bir hukuk kuramı çerçevesinde değil, ahlaki ilkelerden ve etik düşüncelerden çekip çıkararak elde eder.

Bizim bağlamımızda beni bu tür bir yaklaşımın sadece tek bir sonucu ilgilendiriyor, o da adil savaşların değerlendirilme kriterlerinin hukuk diline tercüme edilmemesi. Ancak "adalet"in her zaman tartışmalı olan öğeleri, savaşların denetlenebilir meşruiyetine dönüşmesi de ancak ve ancak bu yoldan mümkün. Walzer'in adil savaş kriterleri, uluslararası teamül hukukuna girmiş olsalar da, kökenleri itibariyle etnik-politiktir. Münferit uygulamalar uluslararası mahkemelerin denetiminden yoksundur; bu denetim daha çok ulus devletlerin zekâsına ve adalet anlayışına kalmıştır.

Peki ama ihtilafların tarafsız yargılanması neden sadece bir devletin içinde olduğu sürece hukukun güvencesi altındadır; neden uluslararası ihtilaflarda tarafsız yargılama hukuksal olarak işlemez? Bu çok sıradan bir şey: Ulusüstü düzlemde "değerlerimizin" gerçekten de evrensel kabul görmeye layık olup olmadığına, evrensel ilkeleri tarafsız olarak uygulayıp uygulamadığımıza, örneğin ihtilaflı bir konuyu sadece bizim için önemli boyutlarıyla ele almak yerine, gerçekten tarafsız algıla-

yıp algılamadığımıza kim karar verecek? İşte ulusüstü kararları, karşılıklı perspektif değişimi ve çıkarların gözetilmesi koşuluna bağlayıcı kılan hukuk içi uygulamaların gerçek anlamı budur.

Soru: Kantçı projenizi bağrınıza basıyorsunuz, ama bu projeyle "askeri hümanizm"in avukatlığına soyunmuş olmuyor musunuz?

J.H.: Bu ifadenin tam olarak ne bağlamda kullanıldığını bilmiyorum, ama düşmanlıkların etikleştirilmesinin yarattığı tehlikeye bir gönderme olduğunu tahmin ediyorum. Düşmanın şeytanlaştırılmasının –"şer ekseni" örneğini düşünün– özellikle de uluslararası düzlemde ihtilafların çözümüne herhangi bir faydası yok. Bugün köktencilik her yerde –Irak'ta, İsrail'de ya da başka bir yerde– gelişiyor ve ihtilafları çözümsüz kılıyor. Carl Schmittde yaşamı boyunca bu argümanla "ayrımcı olmayan bir savaş kavramını" savundu. Schmitt'in savına göre, klasik devletlerarası hukuk, savaşı devletlerarası ihtilaflarda başvurulan herhangi bir çözüm yolu gibi savunulmaya ihtiyacı olmayan bir yol gibi görerek, bir taraftan da savaşların ehlileştirilmesi için önemli bir önkoşulu yerine getirmiş olduğunu düşünüyordu. Schmitt'e göre, saldırı savaşlarının Versailles Antlaşması'yla suç olarak kabul edilmesiyle birlikte savaşın kendisi suç sayılmaya başlandı ve bu 'sınırları yok eden' bir dinamiği de beraberinde getirdi, çünkü ahlaki açıdan mahkûm edilen rakip, yok edilmesi gereken tiksindirici bir düşmana dönüştü. Bu ahlakileştirme sürecinde düşman karşılıklı olarak saygı duyulması gereken biri –*justus hostis*– olarak görülmediğinde, sınırlı savaşlar topyekûn savaşlara dönüşür.

Topyekûn savaş ulusal bazda kitlelerin harekete geçirilmesi ve ABC silahlarının geliştirilmesiyle bağlantılı olsa da, bu sav yanlış değildir. Ama benim "uluslar arasındaki adaletin" ahlakileştirilmeyle değil, uluslararası ilişkilerin hukuksallaştırılmasıyla mümkün olduğu yönündeki tezimi desteklemektedir. Ayrımcı hükümler ancak, bir taraf *kendi ahlaki ölçüleriyle* diğer tarafın sözümona suçları üzerine hüküm verdiğinde barışı bozar. Böyle bir öznel hükmü, suçlu olduğu kanıtlanmış bir hükümetin ve bir anayasal devletler topluluğu içindeki işbirlikçilerinin yasal olarak mahkûm edilmesiyle karıştırmamalıyız, çünkü bu

topluluk da suçlanan tarafı kendi yasal koruması altına alır; suçlanan tarafın aksi ispat edilene kadar suçsuz sayılması gerekir.

Uluslararası ilişkilerin ahlakileştirilmesi ve hukuksallaştırılması arasındaki ayrım Carl Schmitt'i doğal olarak memnun etmezdi, çünkü onun ve onunla aynı görüşleri paylaşan faşistler için yaşamla ölüm arasındaki varoluş savaşının garip bir dirimsel atmosferi vardır. Schmitt işte bu nedenle politikanın özünün, yani bir halkın ya da bir hareketin benlik davasının normatif olarak ehlileştirilemeyeceğini, yasal ehlileştirmeye yönelik her çabanın ahlaki olarak vahşileşmeye yol açmak zorunda olduğunu savunur. Meşru pasifizm başarılı olsa bile, otantik bir varoluşun yenilenmesi için gerekli olan önemli araçlardan mahrum bırakacaktır bizi. Ancak böyle muğlak bir politika kavramı üzerine daha fazla konuşmaya gerek yok.

Konuşmamız gereken, sağcı ve solcu Hobbesçuların savunduğu sözde 'gerçekçi' öncüldür. Bu öncül, hukukun, modern bir demokratik hukuk devletinde de, sadece ekonomik ve politik gücün bir refleksi ve maskesi olduğudur. Böyle bir durumda, hukuku devletler arasındaki doğal duruma yaymak isteyen meşru pasifizm, saf bir hayale dönüşür. Kant'ın uluslararası hukukun anayasalaştırılması projesi ise, içinde herhangi bir yanılsama barındırmayan bir idealizmden beslenmektedir. Hukukun anayasa koyucu bir güç olduğu her yerde, modern hukuk salt biçimsel olarak uzun vadede "gentle civilizer" (Koskenniemi) –hafif medenileştirici bir güç– olarak ortaya çıkar.

Her halükârda, hukuka ve hukuki uygulamalara içkin olan eşitlikçi evrenselcilik Batı'nın siyasi ve toplumsal gerçekliği içinde ampirik olarak ispat edilmesi mümkün izler bıraktı. Çünkü ulus ve devletlerin hukukunda önemli bir yere sahip olan eşit muamele fikri, ideolojik işlevini, ancak aynı zamanda ideoloji eleştirisinin ölçüsü olarak devreye girdiği takdirde yerine getirebilir. Bugün tüm dünyada muhalif ve özgürlükçü hareketler bu nedenle insan hakları terminolojisini kullanıyor. İnsan hakları retoriği, baskı ve dışlamaya hizmet ettiği anda, bu suiistimal karşısında verdiği sözü tutar.

Soru: Özellikle Kant'ın projesinin onulmaz bir savunucu olarak Birleşmiş Milletlerin uygulamalarına sinmiş olan Makyavelist entrika-

lar sizde derin bir hayal kırıklığı yaratmış olmalı. Güvenlik Konseyi'nin görev alanına giren olayları algılayışında ve ele alışında nasıl inanılmaz bir ayrımcılık yaptığını siz bizzat dile getirdiniz. "Ulusal çıkarların hâlâ küresel yükümlülükler karşısında utanmaz bir biçimde önceliğe sahip olduğunu" söylüyorsunuz. Birleşmiş Milletler'in bünyesindeki kurumların, tek taraflı olarak Batı dünyasının çıkarlarını ve hedeflerini gözetmek yerine barışın sağlanmasında etkili bir araç olabilmesi için ne yönde değişmeleri ve ne tür bir reform geçirmeleri gerekir?

J.H.: Kapsamlı bir konu bu. Kurumsal reformlarla bir şey değişmez. Bugün tartışılan Güvenlik Konseyi'nde değişen güç ilişkilerine uygun bir bileşime gidilmesi ya da büyük güçlü devletlerin veto hakkının kısıtlanması gibi konular elbette gerekli, ancak yeterli değil. İzin verin bu karmaşık bütünün içinden birkaç noktaya değineyim.

Birleşmiş Milletler haklı olarak tüm ülkeleri içermek ister. Ana sözleşmenin ifadelerine ve uluslararası hukukun bağlayıcı açıklamalarına uyan her devlete –ülke içindeki pratikleri itibariyle bu ilkelere gerçekten uyulup uyulmadığından tamamen bağımsız olarak– kapıları açıktır. Bu nedenle kendi normatif ilkelerine göre değerlendirildiğinde, –üyeler resmen eşit muamele görmelerine rağmen– liberal, yarı otoriter ve hatta kimi zaman despot üye ülkeler arasında bir meşruluk uçurumu ortaya çıkar. Bu durum, örneğin Libya gibi bir ülke insan hakları komisyonunun başkanlığına getirildiğinde ortaya çıkar. Farklı meşruiyet dereceleri gibi temel bir soruna işaret etmiş olması John Rawls'ın bir başarısıdır. Kant'ın da bel bağladığı, demokratik ülkelerin meşruiyet konusundaki ileri düzeylerini bir forma oturtmak neredeyse imkânsız. Ama bunu hesaba katan teamüller ve uygulamaların oluşması mümkün. Bu açıdan bakıldığında, Güvenlik Konseyi daimi temsilcilerinin veto hakkının reform gerekliliği açıkça ortaya çıkıyor.

Tabii en önemli sorun, bir güç monopolüne sahip olmayan ve bilhassa bir müdahale ya da 'ulus oluşturma' söz konusu olduğunda güçlü üyelerin bu konuda desteğine muhtaç olan Birleşmiş Millletler'in sınırlı eylem gücü. Ancak sorun BM'nin bir güç monopolüne sahip olması değil; anayasa ve devletin yürütme otoritesi arasındaki farklılaşmaya, başka yerlerde de,

örneğin, ulus devletlerin eskiden olduğu gibi şimdi de meşru şiddet uygulamaları için gerekli askeri araçlara sahip olmasına rağmen, yasalarının ulusal yasalardan öncelikli olduğu Avrupa Birliği'nde de rastlıyoruz. Birleşmiş Milletler'i yıpratan, yetersiz finansal olanaklarından öte, sadece kendi çıkarlarını gözetmekle kalmayıp, kendi ulusal kamuoylarının onayına da ihtiyacı olan hükümetlere bağımlı olması. Kendilerini hâlâ bağımsız aktörler olarak gören üye ülkelerin öz-algıları sosyal-bilişsel düzeyde değişene kadar, karar aşamalarının göreli olarak birbirlerinden ayrıştırılmasının nasıl gerçekleşebileceğine kafa yormak gerekiyor.

Üye ülkeler kendi silahlı kuvvetleri üzerindeki kullanım haklarını kısıtlamadan, BM amaçları için belli bir kontenjanı hazır tutabilirler.

Ancak, tüm dünyayı yöneten bir idare organı olmadan bir dünya politikası yaratmak gibi iddialı bir hedefe gerçekçi anlamda yönelebilmek, ancak Birleşmiş Milletler kendini en önemli iki işleviyle –barışın sağlanmasıyla ve insan haklarının küresel anlamda yerleşmesiyle– sınırlandırıp, ekonomi, çevre, ulaşım, sağlık gibi alanları, görüşmelerin gerçekleştirildiği orta düzeyde örgüt ve kurumlara devretmesiyle mümkün olabilir. Ancak bu düzeyde şimdilik birbirleriyle uzlaşma pazarlıkları yapan Dünya Ticaret Örgütü gibi kimi eylem gücü olan 'global player' [küresel oyuncu] kuruluşlar bulunuyor. Dünyanın farklı bölgelerindeki ulus devletler Avrupa Birliği gibi kıtasal ittifaklar kurmadıkları sürece, Birleşmiş Milletler nasıl reform edilirse edilsin etkili olamaz. Bu konuda mütevazı adımlar atıldı. İşte dünya yurttaşlığı durumu oluşturmanın barındırdığı ütopik öğe, BM reformlarında değil bu adımlarda gizli.

Böyle çok katmanlı küresel bir sistem içindeki iş bölümü, eylem gücü olan bir Birleşmiş Milletler'in meşruiyet gereksinimini kısmen de olsa demokratik bir biçimde karşılayabilir. Siyasi bir dünya kamuoyunun oluşması bugüne kadar ancak 11 Eylül gibi tarihsel olaylar sırasında spontan bir biçimde mümkün olabildi. Bu oluşum, dünya kamuoyu, elektronik medya ve Uluslararası Af Örgütü ya da İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi tüm dünyada faaliyet gösteren sivil toplum örgütlerinin inanılmaz başarıları sayesinde

daha sağlam bir altyapıya kavuşup, daha büyük bir devamlılık kazanabilir belki de. Bu koşullarda, Genel Kurul'un halk tarafından seçilmemiş olan meclisinin yanı sıra bir "dünya vatandaşları parlamentosu" (David Held) kurulması ya da en azından varolan devletler meclisinin, vatandaşları da temsil edecek biçimde genişletilmesi düşüncesi çok da yanlış olmayacaktır. Böylece uluslararası hukukta zaten başlamış olan evrim, sembolik bir anlam kazanmış ve yapısal olarak gerçekleştirilmiş olur. Çünkü bu arada artık sadece devletler değil, yurttaşlar da uluslararası hukukun öznesi haline gelmiş bulunuyor, çünkü gerektiğinde dünya vatandaşı olarak kendi hükümetlerine karşı da haklarını savunabiliyorlar.

Bir dünya vatandaşları parlamentosu fikrinin kısmen bir kafa karışıklığına neden olduğu muhakkak. Ancak Birleşmiş Milletler'in işlevlerinin sınırlılığı göz önüne alındığında, böyle bir parlamentonun milletvekillerinin, politik bir birliğin yurttaşları gibi yoğun bir gelenekle birbirleriyle kaynaşmamış olacağını da düşünmek lazım. Burada vatandaşlık dayanışmasının yerine, suç çeteleri ve hükümetlerinin saldırgan savaşları ve insan hakları ihlalleri karşısında duyulan ortak öfke ya da etnik temizlik ve soykırım karşısında yaşanan ortak dehşet gibi olumsuz bir uzlaşma yeterli olacaktır.

Ancak tam bir anayasalaştırma sağlanana kadar aşılması gereken direnç ve bozgunlar öylesine büyük ki, proje ancak, ABD 1945'teki gibi hareketin lokomotifi olduğu takdirde gerçekleştirilebilir. Bu, şu anda göründüğü kadar da imkânsız değil. Öncelikle dünya üzerindeki tek süper gücün aynı zamanda en eski demokrasi olması ve –Kagan'ın bize göstermek istediğinin aksine– ABD'nin Kant'ın uluslararası ilişkilerin hukuksallaştırılması düşüncesiyle baştan bu yana bağlantılı olması dünya tarihi açısından bir şans. Diğer taraftan, daha az demokratik bir süper güç dünya sahnesine çıkmadan BM'nin işler hale getirilmesi, ABD'nin de çıkarlarına daha uygun. Bu arada AB de uluslararası hukuka aykırı olan 'pre-emptive strike' [önleyici savaş] ve 'preventive engagement'in [önleyici angajman] karşısında yer alan bir güvenlik ve savunma politikası geliştirdi; AB, bu politikasıyla, Amerikan müttefikimizin siyasi kamuoyu üzerinde, kamuoyu oluşturacak bir etki yaratabilir.

Amerikan hükümetinin uluslararası hukuku ve uluslararası antlaşmaları hiçe sayması, askeri gücünü vahşice kullanması, yalan ve tehdit üzerine kurulu bir politika yürütmesi, bunların hepsi varolan hükümete yöneldiği sürece haksız da olmayan bir Amerika karşıtlığı doğurdu. Avrupa bu yaygın kanıyla, tüm dünyaya yayılmış olan bu Amerika karşıtlığının bütün Batı'ya yönelen bir nefrete dönüşmesini engellemek için neler yapabilir?

Amerika karşıtlığı özellikle Avrupa'da da bir tehlike. Amerika karşıtlığı Almanya'da her zaman en gerici hareketlerle bağlantılıydı. Bu nedenle, Vietnam Savaşı sırasında olduğu gibi, Amerika'daki muhalefetle omuz omuza bir cephe yaratabilmemiz çok önemli. Amerika'daki bir protesto hareketine atıfta bulunabilirsek eğer, bugün Avrupa'da rastladığımız bir işe yaramayan Amerika karşıtlığı suçlaması da mesnetsiz kalır. Oysa Batı'nın tamamına yönelen abartılı anti-modern duygular bambaşka bir şey. Burada önemli olan özeleştiri. Bir önemli nokta da, açıklık ve öğrenmeye hazır olmanın sinyallerini veren ve özellikle de demokratik düzenle vahşi kapitalizmin liberal toplumunu özdeşleştiren aptalca yaklaşımı ortadan kaldıran Batı modernitesinin kazanımlarının özeleştirel bir savunması. Biz bir taraftan köktencilikle, Hıristiyan ve Yahudi köktencilikleriyle de aramıza net bir sınır koyarken, diğer taraftan köktenciliğin köklerinden kopmuş bir modernizmin çocuğu olduğunu ve sapmalar göstermesinde bizim sömürge tarihimizin ve başarısız sömürgesizleştirme tarihimizin önemli bir rolü olduğunu anlamak zorundayız. Köktenci dar kafalılığa net bir şekilde anlatmamız gereken, Batı'ya yönelik haklı eleştirinin ölçüsünün, Batı'nın 200 yıllık özeleştirisindeki söylemler olması gerektiği.

İki politik yol haritası kısa bir süre önce savaş ve terörizmin kurbanı oldu: İsrail ve Filistinliler arasında barışı sağlaması beklenen 'road map' ve Cheney, Rumsfeld, Rice ve Bush'un emperyalist senaryosu. İsrail sorununun senaryosu, bütün Orta Doğu'nun yeniden düzenlenmesini içeren bir senaryoyla birlikte yazılacaktı. Ancak Amerika Birleşik Devletleri'nin politikaları Amerika karşıtlığıyla antisemitizmi birleştirdi. Bugün Amerika karşıtlığı cani bir antisemitizm'in eski biçimlerini besliyor. Saatli bir bombayı andıran bu karışımı nasıl etkisiz hale getirebiliriz?

Bugün bu durum özellikle Almanya'da bir sorun. Almanya'da şu anda savaşta verilen kurbanlara narsistçe bir yaklaşımın yolları açılıyor ve onyıllarca sansürlenmek zorunda kalınan içki muhabbetleri kamuoyunda yeniden su yüzüne çıkıyor. Ancak sizin çok doğru tarif ettiğiniz bu karışıma ancak, Bush'un dünya düzeniyle ilgili meşum vizyonuna haklı eleştiriyi Amerikan karşıtı eklemelerden ayrı tuttuğumuz takdirde çare bulacağız. Öteki Amerika tekrar görünür olduğunda, arkasında antisemitizm'in gizli olduğu Amerika karşıtlığının yeşerdiği topraklar da yok olacak.

IV
KANTÇI PROJE VE BÖLÜNMÜŞ BATI

*8. Uluslararası Hukukun Anayasalaştırılması İçin Bir Şans Daha Var mı?**

İçerik

Giriş

I. Politik tasarlanmış dünya toplumuna karşı dünya cumhuriyeti

1. Klasik devletler hukuku ve 'egemen eşitlik'
2. Yasal özgürlüğün dolaylı anlamı olarak barış
3. Devletler hukukundan dünya vatandaşlığı hukukuna geçiş
4. Milletler Cemiyeti neden "ikame" edilmeli?
5. Yanıltıcı "doğa durumu" örneksemesi
6. Devlet otoritesi ve anayasa
7. Bir dünya hükümeti olmaksızın küresel iç politika
8. Uluslarüstü anayasa ve demokratik meşruiyet
9. Uzlaştırıcı eğilimler

II. Devletler hukukunun anayasalaştırılması ya da liberal küresel güç etiği

1. Güncel zorlukların ışığında devletler hukuku tarihi
2. Ulusun gücü – 1848 öncesi ve sonrasında Julius Fröbel
3. Kant, Woodrow Wilson ve Milletler Cemiyeti
4. Birleşmiş Milletler Ana Sözleşmesi, "uluslararası topluluğun anayasası" olabilir mi?

* Metnin hazırlık aşamasındaki uyarıcı tartışmalar için Hauke Brunkhortst'a ve metnin son şeklini almadan önceki faydalı yorumlarından ötürü Armin von Bogdandy'ye teşekkür ediyorum.

5. Devletler hukukunda üç yenilik
6. Soğuk Savaş'ın iki yüzü
7. Muğlak 90'lı yıllar
8. Reform gündemi
9. Post-ulusal terkip

III. Yeni dünya düzeni için alternatif vizyonlar

1. 11 Eylül'den sonra ABD'nin devletlerarası hukuk politikasında bir U-Dönüşü söz konusu mu?
2. Hegemonyacı liberalizmin zaafları
3. Neo-Liberal ve Marksist tasarım
4. Kant mı, Carl Schmitt mi?

Giriş

Avrupa'da devletler sisteminin oluştuğu dönemde, Francisco Suarez, Hugo Grotius ve Samuel Pufendorf gibi düşünürler sayesinde modern bir uluslararası hukukun yolunu açma rolünü felsefe üstlenmişti. Daha sonra, sınırları hukuki olarak belirlenmiş olan uluslararası ilişkiler, kabine savaşları adı verilen savaşların şiddet düzeyine ulaştıklarında, felsefe bu rolü ikinci bir kez üstlendi. Kant, "dünya vatandaşlığı" projesiyle, sadece devletlerle bağlantılı olan uluslararası hukuk anlayışını aşmada önemli bir adım atmış oldu. Zaman içinde, uluslararası hukuk ayrı bir hukuk disiplinine dönüşmekle kalmadı; iki dünya savaşından sonra Kant'ın gösterdiği dünya vatandaşlığı hukuku olma yolunda ilerledi ve uluslararası anayasalarda, örgütlerde ve süreçlerde kurumsal bir kimlik kazandı.[1]

İki kutuplu dünya düzeninin sona ermesiyle ABD'nin dün-

1 B. Fassbender, "The United Nations Charter as Constitution of the International Community", yayımlandığı yer: Columbia Journal of Transnational Law 36, 1998, s.529-619; J.A. Frowein, "Konstitutionalisierung des Völkerrechts", yayımlandığı yer: *Völkerrecht und Internationales Rechts in einem sich globalisierenden internationalen System*, Bericht der Deutschen Gesellschaft für Völkerrecht, 239. cilt, Heidelberg 2000, s. 427-447; detaylı bilgi için: H. Brunkhorst, *Solidarität. Von der Bürgerfreundschaft zur globalen Rechtsgenossenschaft*, Frankfurt a.M. 2002; B.-O.Bryde, "Konstitutionalisierung des Völkerrechts und Internationalisierung des Verfassungsrechts", yayımlandığı yer: Der Staat 42, 2003, s. 62-75.

yayı kontrol eden bir güce dönüşmesinden beri ilk defa dünya vatandaşlığını öngören bir anayasanın geliştirilmesi olasılığına bir alternatif beliriyor. Gerçi, ulus devletlerin hüküm sürdüğü dünyamız, post-ulusal bir dünya toplumuna dönüşme evresine girmiş durumda. Devletler, bu küresel toplumun yatay ulaşım ağlarına dahil oldukları ölçüde özerkliklerini kaybediyorlar.[2] Ancak Kant'ın "dünya vatandaşlığı" projesi bu noktada, 'realistlerin', gücün hukuk karşısında sosyal-ontolojik bir önceliği olduğu yönündeki geleneksel iddiasını karşılamıyor artık. Diğer muhalifler, hukukun yerine koymak istedikleri liberal bir dünya etiğini savunuyorlar.

'Realist' görüşe göre, siyasi gücün hukuk sayesinde normatif anlamda ehlileştirilmesi, ancak varlığını gerektiğinde şiddet kullanarak sürdürme üzerine kurmuş egemen bir devletin sınırları içinde mümkün. Bu öncül açısından bakıldığında, uluslararası hukuk, hiçbir zaman yaptırım gücü olan bir hukuk olamayacak. Kantçı idealistlerle, Carl Schmittçi realistler arasında uluslararası ilişkilerin hukukileştirilmesinin sınırları üzerine yürütülen tartışma[3], bugün çok daha derin bir ihtilafın gölgesinde. Çünkü iktidarda bulunan ABD hükümetinin ideologlarının yürüttüğü 'Pax Americana' adlı yeni liberal dünya düzeni şu soruyu gündeme getiriyor: Uluslararası ilişkilerin *hukukileştirilmesinin* yerini, dünya politikasını süper gücün belirlediği biçimde *etikleştirme* mi almalı?

İdealistler ve realistler arasındaki tartışma konusu, uluslar arasındaki ilişkilerde adaletin mümkün olup olmadığıydı.[4] Yeni karşıtlık ise, hukukun, barışın ve uluslararası güvenliğin olduğu kadar, demokrasinin ve insan haklarının da bütün dünyada yerleşmesi hedefini gerçekleştirmeye uygun bir araç olup olmadığı. Bu hedeflere ulaşmanın yolları da tartışmalı: kapsayıcı, ama güçsüz ve kararlarında ayrımcılık yapan bir dünya örgütünün geliştirdiği yasal süreçlerle mi, yoksa iyi niyetli egemen bir gücün belirlediği tek taraflı düzen politikasıyla mı ulaşılacak bu hedeflere? Bağdat'ta Saddam'ın heykeli kaidesinden alaşağı

2 E.O. Czempiel, *Weltpolitik im Umbruch*, Münih 1993.

3 E.O. Czempiel, *Neue Sicherheit in Europa. Eine Kritik an Neurealismus und Realpolitik*, Frankfurt a.M. 2002.

4 Th.L. Pangle ve P. J. Ahrensdorf, *Justiz among Nations*, Lawrence, Kansa, 1999.

edildiğinde, bu sorunun yanıtı da fiilen verilmiş oldu. ABD hükümeti Eylül 2002'de açıkladığı Ulusal Güvenlik Stratejisi'yle ve 2003 yılının mart ayında Irak'a girerek uluslararası hukuku iki kez görmezden geldi. Bununla kalmayıp, etik açıdan haklı çıkardığı ulusal çıkarlarına öncelik sağlamak için Birleşmiş Milletler'i –müttefiklerinin itirazlarına rağmen– bir kenara itti. Birleşmiş Milletler'in savaşmaya karar vermiş bir süper güç tarafından hiçe sayılmasıyla, yürürlükte olan hukuka önemli ölçüde meydan okunmuş oldu.

Bu durumda, –Birleşmiş Milletler'in kabul ettiği, ancak gönülsüzce takip edip, başarısız bir biçimde ulaşamadığı hedeflere Amerika'nın çabalarıyla ulaşılması halinde de– bu emperyal tutumun normatif açıdan yanlış olup olmadığı sorusu çıkıyor karşımıza. Yoksa fiiliyata hiç uymayan bu örnekte de, uluslararası hukukun uzun zamandır başlamış olan anayasalaştırılması projesine bağlı kalıp, gelecekteki bir ABD hükümetini, ABD başkanları Wilson ve Roosevelt'in korkunç birer dünya savaşı sonunda yaptıkları gibi, dünya tarihiyle bağlantılı bir misyon üstlenmeye itecek her şeyi desteklemeye devam mı etmeliyiz? Kant'ın projesi, ABD'nin, 1918 ve 1945 sonrası savunduğu enternasyonalizme geri dönmesi ve uluslararası hukukun 'dünya vatandaşlığı durumuna' evrilmesinde yeniden öncü rolünü üstlenmesi halinde devam ettirilebilir ancak.

Terörizmin ve savaşın, dünya ekonomisindeki eşitsiz gelişimlerin damgasını vurduğu ve Irak Savaşı'nın olumsuz sonuçlarıyla daha da kritik bir hal alan güncel durumda, bu konuyu yeniden düşünmek bir zorunluluk haline geldi. Elbette felsefe bugün, uluslararası hukuk uzmanlarının ve siyaset bilimcilerin yürüttüğü bilimsel tartışmaya en fazla kavramları açıklayan ikincil bir yardımcı konumunda. Siyaset biliminin uluslararası ilişkilerin durumunu betimlediği, hukuk biliminin varolan uluslararası hukukun kavramları, geçerliliği ve içeriği üzerine konuştuğu bir anda, felsefe de, varolan durumun ve geçerli normların ışığında, hukukun gelişimiyle ilgili bazı temel kavramsal noktaları bütünsel olarak açıklığa kavuşturabilir. Kant'ın projesinin bir geleceği olup olmadığı sorusuna ancak bu şekilde katkıda bulunabilir. Bu soruna yazımın sonunda tekrar değin-

meden önce, bu bölümde dünya vatandaşlığı düşüncesini kavramsal açıdan kenetli olduğu somut dünya cumhuriyeti fikrinden koparmak ve tarihsel olarak düzenlenmiş ikinci bölümde, uluslararası hukukun iyice kavranmış olarak anayasalaştırılmasını destekleyen ve buna karşı çıkan eğilimleri incelemek niyetindeyim.

I. Politik tasarlanmış dünya toplumuna karşı dünya cumhuriyeti

1. Klasik devletler hukuku ve 'egemen eşitlik'

Kant saldırı savaşlarını onaylamaz[5] ve egemen devletin savaşma hakkını – *jus ad bellum*- sorgular. "Aslında hiçbir anlamı olmayan bu hak"[6] klasik devletler hukukunun yapısal temelini oluşturur. Teamüllerden ve sözleşmelerden oluşan bu mevzuat, Westfalya Barış Anlaşması'yla şekillenen ve 1914 tarihine kadar varolan Avrupa devletler sisteminin sınırlarını gösterir. Devletler hukukunun öznesi (bir istisna olan Vatikan dışında) her zaman devletlerdi ve 19. yüzyılın ortalarına kadar sadece Avrupa devletleri bu sisteme kabul edildi. Salt 'ulusların' katılımına göre düzenlenmiş olan klasik devletler hukukunun, 'uluslararası' ilişkiler için kelimenin tam anlamıyla kurucu [anayasal] bir özelliği vardı. Ulus devletler stratejik bir oyunun katılımcıları olarak ele alınıyordu:

– Ulus devletler, kendi önceliklerine göre karar vermelerini ve özerk davranmalarını sağlayacak ölçüde gerçek bir bağımsızlığa sahiptir.

– Kendini tehlikelere karşı koruma ve kimliklerini muhafaza etme mecburiyetiyle ve kendi vatandaşlarının güvenliğini sağlamak için, sadece kendi ("ulusal çıkar" olarak bilinen) tercihlerine göre hareket ederler.

– Her biri, diğerleriyle ittifak kurabilir ve hepsi askeri tehdit

5 Krş. I. Kant, *Streit der Fakultäten*; yayımlandığı yer: *Toplu Eserleri*; yayımlayan: W. Weischedel, VI. Cilt, s. 367: "İnsanoğlu, ahlakın en büyük engelini, yani savaşı (...) önce yavaş yavaş daha insani hale getirmek, sonra azaltmak ve nihayet bir taarruz savaşı olarak tamamen yok etmek zorunda kalacaktır."

6 Kant, *Zum Ewigen Frieden*, *Toplu Eserler*, *a.g.e.*, VI. Cilt, s. 212.

potansiyellerini kullanarak kendi siyasi güçlerini arttırmak için rekabet ederler.

Uluslararası hukuk, oyunun kurallarını tespit eder[7] ve şunları belirler:

a) Katılım için gerekli özellikler: Egemen bir devlet sosyal ve coğrafi sınırlarını etkin bir biçimde kontrol etmek ve kendi içinde hukukun üstünlüğünü ve düzeni sağlamak zorundadır.

b) Kabul edilme koşulları: Bir devletin egemenliği, uluslararası arenada tanınması üzerine kuruludur.

c) Devletin statüsü: Egemen bir devlet diğer devletlerle antlaşmalar yapabilir. İhtilaf halinde diğer devletlere gerekçelerini açıklamadan savaş ilan edebilir (*jus ad bellum*), ancak diğer devletlerin iç işlerine müdahale edemez (müdahale yasağı).

Bu temel ilkelerin bir dizi sonucu vardır:

– Uluslararası hukuk ihlallerine yaptırım uygulayan ya da ihlalleri cezalandıran devletler üstü bir kurum yoktur.

– Egemen bir ülke akıllılık ve etkililik standartlarını ihlal edebilir ama ahlak kriterlerini ihlal edemez; böyle bir tutum ahlaki açıdan belirsiz olarak değerlendirilir.

– Devletin dokunulmazlığı, temsilcilerini, memurlarını ve görevlilerini de kapsar.

– Egemen bir devletin (*jus in bello* uyarınca) savaş suçlarını hukuki olarak kovuşturma hakkı mahfuzdur.

– Üçüncü kişiler savaşan taraflar karşısında tarafsız kalabilir.

Klasik uluslararası hukukun normatif içeriğinin kaynağı, birbirlerini karşılıklı olarak uluslararası hukuk özneleri olarak kabul eden egemen devletlerin arasındaki –ülke nüfusu, toprak ve gerçek siyasi ve ekonomik güç vb arasındaki nicel farklılıkları gözetmeyen– eşitliktir. Bu 'egemen eşitliğin' bedeli, savaşın

7 Ph. Kunig, "Völkerrecht und staatliches Recht"; yayımlandığı yer: W. Graf Vitzhum, *Völkerrecht*, 2. baskı, Berlin 2001, s. 87-160.

ihtilafları çözme aracı olarak tanınması, yani askeri şiddetin serbest olmasıdır. Bu da hukukun tarafsız kullanımını ve uygulanmasını sağlayacak olan üst kurumların işe karışmasını imkânsız kılan bir durumdur. Her iki durum da etkisi nihayetinde anlaşma yapan tarafların egemen iradesine bağlı olan bir hukukun 'yumuşak' karakterini açıklar. Uluslararası anlaşmaların gücü, temelde anlaşmayı imzalayan egemen tarafların gerektiğinde hukukun yerine siyaseti koyma yetkilerine bağlıdır.

Klasik uluslararası hukuk kendi temelini oluşturan siyasi gücü devletlerin iç hukukundan farklı biçimde ortaya koyar. Yurttaşların haklarına geçerlilik sağlayan devlet gücünün kendisi de hukuka bağlıdır. Başlangıçta hukukun içinde oluşan devlet gücüyle, devletin yaptırım gücüne bağlı olan hukuk, ulusal bazda *iç içe geçmiştir*. Bu noktada hukuk ve güç arasında simetrik olmayan bir ilişki süregelir, çünkü uluslararası hukuk düzenlemeleri, devletler arasındaki her özel duruma, kendi açısından normatif olarak nüfuz etmek yerine, bu durumu yansıtmakla yetinir; hukuk egemen güçlerin birbiriyle ilişkisini biçimlendirir, ancak bu ilişkileri dizginlemez.

Bu nedenle, uluslararası hukukun, kendi öncülleri çerçevesinde, ancak uluslararası hukuk öznelerinin gerçek bir siyasi güç dengesiyle şeklen eşitlenmesi 'temin edildiği' ölçüde istikrar sağlayıcı bir etkisi olabilir. Bunun ilk koşulu da savaşan tarafların, savaşta uygulanan şiddetin etik açıdan tabulaşmış sınırları üzerinde sessiz bir mutabakat içinde olmalarıdır. Kant her iki varsayımı da ampirik nedenlerle reddeder. Polonya'nın bölünmesi örneğinde güçler dengesinin barış sağlama işlevinin sadece "saçma bir hayal"[8] olduğunu söyler. Ve asıl ahlaki skandal "cezalandırma ve yok etme savaşlarının" vahşeti değildir. Sürekli ordularla yürütülen kabine savaşları bile "içimizdeki insanlık haklarıyla" bağdaşmaz, çünkü vatandaşlarını "öldürmek ve öldürülmek için paralı asker yapan" bir devlet, insanları "ancak birer makineye" indirgemektedir.[9]

8 Kant, *Über den Gemeinspruch...*, yayımlandığı yer: *Toplu Eserler, IV. Cilt*, s. 172.
9 Kant, *Zum Ewigen Frieden*, *a.g.e*, s. 197 vd.

2. *Yasal özgürlüğün dolaylı anlamı olarak barış*

Savaşın kaldırılması hedefi, aklın gereğidir. Pratik akıl insanların sistematik olarak öldürülmesine önce ahlaki anlamda karşı koyar: "Savaş olmamalı; ne doğal durumda seninle benim aramdaki savaş, ne de bizimle- içerde yasalara uygun olsa da, dışarıda (karşılıklı ilişkiler açısından) yasalara tabi olmayan- devletler arasındaki savaş."[10] Ancak Kant için hukuk, devletler arasındaki barışı sağlamak için uygun bir *araç* değildir. Kant uluslar arasındaki barışı başından itibaren *hukuksal barış* olarak görür.[11]

Kant da Hobbes gibi ısrarla hukuk ve barışın sağlanması arasındaki *kavramsal* ilişkinin üzerinde durur. Ancak Kant, Hobbes'tan farklı olarak, toplumun yasalar eliyle barışçı kılınmasını, hukuka tabi olanların itaatkârlığının yerine devletin koruma garantisini koyan bir paradigma değişimine bağlamaz. Cumhuriyetçilerin bakış açısına göre, hukukun barışı sağlama işlevi, daha çok yurttaşların gönüllü olarak meşru kabul edecekleri özgürlükleri güvence altına alan bir hukuksal durumla ilişkilidir. Her şeyden önce devlet içi meselelerin çözümü için tesis edilmiş hukukun kozmopolit anlamda yaygınlaşması, sadece Ebedi Barış'a ulaşmak için gerekli bir durum değil, pratik aklın bir buyruğudur. Bu nedenle "genel ve kalıcı barışın sağlanması, hukuk biliminin bir bölümünü değil, nihai amacını teşkil eder." "Tüm halkların -dostane olmasa da- barışçıl birlikteliği" düşüncesi sadece ahlaki bir buyruk değil, aynı zamanda bir hukuk ilkesidir.[12] Dünya vatandaşlığı durumu kalıcı bir barış durumudur. "Tüm halkların kamusal yasaların güvencesinde birleşmesini" garantileyen dünya vatandaşlığı fikri, geçici değil, karşıt görüşleri ortadan kaldıran, 'gerçek' bir barış durumu anlamına gelir.

Barış hedefinin hukuk ilkesiyle kavramsal bağlantısı bir taraftan da tarih felsefesinin 'dünya vatandaşlığı amacını', yani Kant'ın tarihin akışını deşifre ettiği oldukça deneysel bakış açı-

10 Kant, *Rechtslehre*, yayımlandığı yer: *Toplu Eserler*, *a.g.e.*, s. 479 ve 478
11 V. Gerhardt, *I. Kants Entwurf 'Zum ewigen Frieden'*, Darmstadt 1995.
12 Kant, *Rechtslehre*, *a.g.e.*, s. 475

sını açıklar: " Tamamen sivil bir anayasa oluşturabilmek, devletlerin dış ilişkilerinin yasalara uygun olmasına bağlıdır ve bu gerçekleşmeden bu sorunun çözülmesi imkânsızdır."[13]

"Sivil anayasa" burada sonucu belirleyen anahtar ifadedir: Devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen uluslararası hukukun yerini, bir devletler birliği anayasası almalıdır. Devletler ve yurttaşları ancak o zaman "yasalara uygun ilişkiler" kurabilirler.

Kant, genel bir yasa çerçevesinde her bir bireyin özgürlüğünün diğerlerinin özgürlükleriyle birlikte varlığını koruduğu ilişkiyi yasalara uygun ilişki olarak adlandırır.[14] Kant Rousseau'nun maddeci yasa tanımıyla hemfikirdir.[15] Yasalar, ancak tartışma ve kamuoyu tarafından karakterize edilen kapsayıcı bir halk temsili süreciyle oluşturulduklarında sadece anlambilimsel değil, aynı zamanda pragmatik olarak da anlaşılan halk koşulunu yerine getirebilirler.[16] Üst düzey yetkililerin koyduğu bütün yasalarda ortaya çıkan despotizm tehlikesi, ancak tüm tarafların dahil olduğu adil bir kamuoyu ve irade oluşumunu sağlayan cumhuriyetçi süreçlerle önlenebilir. Uluslararası birliğin yasaları da, ancak kapsayıcı bir süreçte ortaya çıkan " ortak irade"nin ifadesi oldukları sürece, –büyüklük, nüfus, refah düzeyi, güç ve ekonomik güçten bağımsız olarak– bütün devletlerin çıkarlarını *eşit oranda* hesaba katabilir.[17]

Kant, genel "dünya vatandaşlığı anayasası" fikrini "umumi bir millet devleti" bazında somutlaştırmak için, "vatandaşlık anayasasıyla" bu benzerliğin peşinden gider. Kant, cesur bir tasarım olan kozmopolit düzende dönemin devrim yaratan anayasal eylemlerinden esinlenir.

Amerikan ve Fransız devrimleri sonucu ortaya çıkan cumhuriyetler, o dönemde meşruiyeti garanti eden yasaların ilk ve tek örnekleriydi; çünkü böylece "herkesin herkes hakkında, böylece kendi hakkında da karar vermesi mümkün olacaktı – çünkü kişinin kesinlikle haksızlık yapmayacağı tek kişi kendisidir."[18]

13 Kant, *Idee zu einer Allgemeinen Geschichte*, yayımlandığı yer: *Toplu Eserler*, a.g.e, IV. Cilt, s. 41.

14 Kant, *Rechtslehre*, a.g.e, s. 345

15 I. Maus, *Zur Aufklärung der Demokratietheorie*, Frankfurt a.M. 1992, s. 176 vd.

16 J. Habermas, *Faktizität und Geltung*, Frankfurt a.M. 1997, s. 167 vd

17 Kant, *Idee zu einer Allgemeinen Geschichte, a.g.e.*, s. 42.

18 Kant, *Über den Gemeinspruch..., a.g.e.*, s. 150.

Bu perspektiften bakıldığında, *anayasası olan* bir uluslararası birlik, ancak cumhuriyetler cumhuriyeti biçiminde – "bütün devletlerin cumhuriyeti"[19] ya da "dünya cumhuriyeti"[20]– biçiminde mümkün olabilir. Böylece, devrimle gerçekleştirilen "sivil anayasa", klasik devletler hukukundan dünya vatandaşı hukukuna geçişte bir model olma özelliği kazanır ve Kant'ı, genel " anayasal devletler birliği" düşüncesini bir anlamda vaktinden erken somutlaştırmaya iter.

3. Devletler hukukundan dünya vatandaşlığı hukukuna geçiş

Bu bağlaşımın sorunlu sonuçlarına değinmeden önce, dünya cumhuriyeti tasarımının kozmopolit anlamını açıklamak istiyorum. Dünya cumhuriyeti savaşı ihtilafların çözülmesi için yasal bir araç olarak, hatta *savaş olarak* imkânsız kılıyor, çünkü bütün dünyayı içeren bir kamusal/hukuksal birlik içinde "dış" ihtilafların olması mümkün değil. Daha önce savaşa neden olan tartışmalar, bu tür bir küresel hukuk düzeni içinde tehlikelere karşı savunmaya ve adli kovuşturmaya dönüşür. Doğaldır ki dünya cumhuriyeti fikri, "tek başına bireylerin sivil ve devletler hukukuna tabi olması gibi" devletin üç kuvvetinin tabi olacağı uluslar-üstü bir hukuk düzeni düşüncesinden doğmuyor.[21] Aksi takdirde "evrensel bir monarşi" de despot bir güç tekelcisinin baskıcı araçlarıyla dünya toplumunun hukuksal açıdan pasifleşmesini sağlayabilir. Dünya vatandaşlığı durumu düşüncesi daha iddialıdır, çünkü yurttaş ve insan hakları düzenlemesini ulusal düzlemden uluslararası düzleme taşır.

Bu düşüncenin yenilikçi özü, *devletlere* dair bir hukuk olan uluslararası hukukun, *bireylerin* hukuku olan bir dünya vatandaşı hukukuna dönüşmesinin doğuracağı sonuçlardır: Bireyler bu durumda, devletlerinin vatandaşı olarak hukukun öznesi olmanın yanı sıra, "bir liderin idaresindeki dünya yurttaşlığını

19 Kant, *Rechtslehre*, Karar, *a.g.e.*, s. 478.
20 Kant, *Zum Ewigen Frieden*, *a.g.e.*, *s. 213.*
21 Kant, *Über den Gemeinspruch ...*, *a.g.e.*, s. 171 vd.

baz alan bir kamusal oluşumun" da üyeleridir[22]. Bu durumda, bireylere ait olan insan ve yurttaş hakları, uluslararası ilişkilere de nüfuz etmelidir. "Büyük bir devlet organı" altında birleşen egemen devletler, vatandaşlarının dünya yurttaşı yetkilerine kavuşmasına, egemenliklerinin kaybı pahasına razı olurlar. Bir cumhuriyetler cumhuriyetinin üyesi statüsünü kabul ederek, diğer üye ülkelerle ilişkilerinde hukukun yerine siyaseti koyma seçeneğinden feragat ederler. *Uluslararası ilişkilerin devletleştirilmesi*, hukukun devletin dış ilişkilerinde de siyasi güce tamamen nüfuz etmesi ve onu dönüştürmesi anlamına gelir. Böylece iç ve dış egemenlik arasındaki fark tamamen ortadan kalkar; bunun nedeni sadece kapsayıcı milletler devletinin küresel olarak genişlemesi değil, normatif gerekçelerdir: Cumhuriyetçi bir anayasanın bağlayıcı gücü, dışarı karşı 'vahşi', hukuki olarak ehlileşmemiş bir varoluş iddiasında olan bir gücün "özünü" yok eder. Devletin, adeta hukukun "arkasında" gizlenen yürütme gücü anlamındaki "siyaset", uluslararası sahnede keyfi tutumunun son korunağını da kaybeder.

Kant sonuna kadar devletler hukukunun bir dünya cumhuriyeti biçiminde tamamen anayasalaştırılması *düşüncesine* bağlı kalır. Kant'ın aynı zamanda Milletler Cemiyeti gibi daha zayıf bir kavramı devreye sokmasının ve barış isteyen, ama egemenliğini koruyan devletlerin gönüllü bir birliğine umut bağlamasının nedenleri çokça tartışılmıştır. Bu adımını gerekçelendirdiği *bednam* bölümde şöyle der Kant: "Devletleri (...) yasaya aykırı durumdan kurtaracak akla uygun biricik yol (...) yabanıl ve başıboş özgürlüklerinden vazgeçerek genel yasaların yaptırımı altına girmek ve (...) sonunda bütün dünya uluslarını kucaklayacak bir uluslar devleti kurmaktır. Ama devletler hukuku hakkındaki düşünüş biçimleri gereğince, devletler bu yoldan gitmeyi hiçbir zaman istememektedirler (...); bu yüzden bir dünya cumhuriyeti hakkındaki olumlu düşüncenin yerine, (...) eğer her şeyin yitirilmesi istenmiyorsa, olumsuz da olsa, elde geriye ancak savaşı engelleyecek, yolundan çevirecek ve bu haksız ve insana yakış-

22 Kant, *Über den Gemeinspruch ...*, *a.g.e.*, s. 169. Ve yine daha sonraki bir yazısı olan *Zum Ewigen Frieden*, *a.g.e.*, *s. 203*, Kant'ın dünya vatandaşlığı hakkını "genel bir insanlar devletinin yurttaşları olarak görülmesi gereken" kişilerle ilintilendirdiği notu.

maz tutkunun sellerini önleyebilecek kadar, devamlı bir bağlaşma (ittifak) düşüncesi kalmaktadır."[23]

Milletler cemiyeti projesi, ticaretle uğraşan cumhuriyetlerin oluşturduğu, giderek genişleyen bir federasyon düşüncesidir. Bu cumhuriyetler birlikten ayrılma haklarını saklı tutmakla birlikte, saldırı savaşlarını reddeder ve aralarındaki ihtilafların çözümünde uluslararası bir hakeme tabi olmayı etik bir zorunluluk olarak görürler. Kant, 20 yıl sonra "Kutsal İttifak"la çok farklı bir biçim, anti-devrimci bir biçim alacak olan bu daimi devletler kongresi projesiyle, dünya vatandaşlığı durumu düşüncesini asla yalanlamaz.[24] Kant eskiden olduğu gibi, tarih içinde adım adım, savaştaki şiddetin devletler hukuku tarafından ehlileştirileceğini, saldırı savaşlarının bağlayıcı biçimde mahkûm edileceğini ve nihayet bir dünya vatandaşlığı anayasasının oluşturulacağı hedefe yaklaşılacağını düşünür. Ancak milletler henüz yeteri kadar olgunlaşmamıştır, henüz eğitilmeleri gerekmektedir. Bugün hâlâ ulus devletlerin egemenlik haklarında direndikleri, klasik devletler hukukunun onlara sunduğu hareket alanından 'asla' vazgeçmek 'istemedikleri' yolundaki *ampirik* gözlemi doğrulayan sayısız örnek vardır. Ancak bu, bu *düşünceden* vazgeçmek için yeterli bir neden oluşturmaz.

Kant bu türden tarihsel itirazlara genelde bir "ikameyi" devreye sokarak yanıt verir. Bu düşüncesini tarih felsefesi açısından *uyumlu eğilimlerden* oluşan, mümkün olduğunca yoğun bir bağlama yerleştirir.[25] Görünen o ki, Kant umudunu öncelikle uzun vadede etkisini gösterecek üç faktöre bağlamıştır:

– cumhuriyetlerin, milletler cemiyetinin öncüsü olan barışçıl doğası;

– serbest ticaretin, devletlerin aktörlerini dünya pazarının yarattığı karşılıklı bağımlılığa bağımlı kılan ve işbirliğine zorlayan barışçıl gücü

23 *Zum Ewigen Frieden, a.g.e.*, s. 212 vd.

24 Bu konuda beni asıl ikna eden Thomas A. McCarty'dir: "On Reconciling Cosmopolitan Unity and National Diversity" yayımlandığı yer: P. deGreiff und C. Cronin (Eds), *Global Justice and Transnational Politics*, Cambridge, Mass., 2002, s. 235-274.

25 Detaylı bilgi için bkz: J. Habermas, "Kants Idee des ewigen Friedens- aus dem Abstand von 200 Jahren", yayımlandığı yer: *Die Einbeziehung des Anderen*, Frankfurt a.M. 1996, s.192-236, burada s.199-207.

– herhangi bir yerde işlenmiş bir haksızlık her tarafta duyulabilir bir duruma gelmiş olduğu için[26] yurttaşların vicdanını ve siyasete katılımını harekete geçiren, oluşmakta olan dünya kamuoyunun kritik işlevi.

Peki, bu önlenebilir tarihsel gelişmelerin uzun vadeli olması, bu düşüncenin kısıtlanmasını zorunlu kılmıyorsa ve bu düşünce federal bir dünya cumhuriyeti içinde uygun bir ifade bulmuyorsa, neden Kant daha sonra yine de milletler cemiyeti projesi üzerinde yoğunlaşmıştır?

4. *Milletler Cemiyeti neden "ikame" edilmeli?*

Kant, milletler *cemiyetini* milletler *devletinin* ikamesi olarak önerirken, ampirik zorluklardan çok kavramsal zorluklara tepki veriyor gibidir. Bunlar, gerçekten ilerleme göstermiş, ama yine de sık sık tehlikeye düşen devletler hukukunu anayasalaştırma süreciyle ilgili çok önemli dersler çıkarabileceğimiz sorunlardır. Çünkü dikkatimizi Kant'ın devlet odaklı devletler hukukundan dünya vatandaşı hukukuna geçiş tasarısını yeteri kadar soyutlamadığına çekerler. Kant bunu bir dünya cumhuriyeti ya da bir milletler devleti tasarısıyla ilişkilendirme biçimine, gücün asimetrik dağıldığı, sosyal ve kültürel uçurumların olduğu bir dünya toplumunun kontrol edilemeyen karmaşıklığı karşısında ancak gülünebilir.

Kant milletler cemiyeti projesini, milletler devleti düşüncesinin iyice incelendiğinde kavramsal olarak süreklilik göstermediği gerekçesiyle savunur. "Burada bir çelişki var" der Kant, "çünkü her devlet bir *üst* (yasakoyucu) ile bir *astın* (boyun eğip uyan, yani halk) ilişkisini gerektirdiğinden, bir devlet biçiminde bir araya gelmiş, birleşmiş türlü ulusların tek bir ulus oluşturmalarına olanak yoktur; aksi durumda temel varsayımla çelişmeye düşülmüş olur; oysa, burada söz konusu olan, kendi sayıları kadar tek tek devletler meydana getiren ve bir tek devlet içinde erimeyen *ulusların* karşılıklı haklarıdır."[27] Kant bura-

26 Kant, *Zum Ewigen Frieden*, *a.g.e.*, s. 216
27 Kant, *Zum Ewigen Frieden*, *a.g.e.*, s. 209

da "devletleri", sadece bireyci hukuk kavramlarına göre, özgür ve eşit yurttaşların birliği olarak değil, politik-etnik bir bakış açısına göre ulus-devletler olarak, yani dilleri, dinleri ve yaşam biçimleri farklı olan (ve italik yazılarak öne çıkarılan) "uluslar"ın oluşturduğu topluluklar olarak görür. Böyle bir durumda, milletler, devletlerinin egemenlikleri altında kazandıkları ulusal bağımsızlıklarını kaybedecekleri için, her bir milletin yaşam biçimi, özerkliğini kaybeder. Böyle bakıldığında "çelişkili olan", bir dünya cumhuriyetinin yurttaşlarının barışa ve medeni özgürlüklerine kavuşmasının bedelinin, ulus-devlet olarak örgütlenmiş bir milletin üyesi olarak sahip oldukları temel özgürlükleri kaybedecek olmasıdır.

Ancak bu argümanın temelinde yatan öncüller incelendiğinde, Kant yorumcularının nesiller boyu gece gündüz üzerinde çalıştığı[28] bu sözde çelişki ortadan kalkar. Kant merkeziyetçi Fransız Cumhuriyeti'ni örnek alır ve devlet egemenliğinin bölünemezliği dogmasıyla gereksiz bir kavramsal darboğaza girer[29]. Kuvvetler ayrılığı prensibine dayalı anayasal bir devlette "gücün tümünün milletten kaynaklanmasına" rağmen, bu kuvvetler daha kaynağında birbirinden ayrılır. Millet dolaysız olarak hükmedemez, anayasanın 20. maddesinin 2. paragrafında belirtildiği gibi, "seçimlerde ve oylamalarda ve özel yasama, yürütme ve yargı organları aracılığıyla" devlet erkini kullanır. Yasayla belirlenmiş halk egemenliği kavramını esas alarak, federal bir örgütlenmeye sahip çok düzlemli bir sistemde üye devletler düzeyinde yan yana uzanan ve paralel olarak işleyen meşruiyet dizilerini, var olduğu iddia edilen halk egemenliğinin hayali birliğiyle birlikte düşünmek mümkün.[30] Kant, bağımsız

28 Krş. R. Brandt, V. Gerhardt, O. Höffe ve W. Kersting'in O. Höffe üzerine makaleleri, I. Kant, *Zum Ewigen Frieden*, Berlin 1995; ayrıca: V. Gerhardt, *I. Kants Entwurf "Zum Ewigen Frieden"*, *a.g.e.*; R. Brandt, "Historisch-kritische Beobachtungen zu Kants Friedensschrift", yayımlandığı yer: R. Merkell ve R. Wittman (yayına hazırlayan), *Zum Ewigen Frieden*, Frankfurt a..M. 1996, s. 12-30; O. Budalacci, *Kants Friedensprogramm*, Bamberg 2003.

29 W. Kersting, "Globale Rechtsordnung oder weltweite Verteilungsgrechtigkeit?", yayımlandığı yer: *Recht, Gerechtigkeit und demokratische Tugend*, Frankfurt a.M. 1997, s. 243-315, burada 269.

30 St. Oeter, "Souveränität und Demokratie als Problem der Verfassungsentwicklung der Europäischen Union", yayımlandığı yer: *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 55. yıl, 3. Sayı, s. 659-712.

devletlerin "halklarının", egemenliklerini –kültürel özelliklerini ve kimliklerini kaybetmek zorunda kalmadan– federal bir hükümetin lehine kısıtladıklarını Amerika Birleşik Devletleri örneğinde görebilmeliydi.

Elbette bu görüş de, din ve dil bazında "tecrit edilmiş" milletlerin bir dünya cumhuriyetinde "eriyerek birleşeceğine" dair kuşkuyu tamamen ortadan kaldırmıyor. Kant'ın, çok karmaşık bir dünya toplumunda hukuk ve yasanın ancak "ruhsuz bir despotizmle" uygulanabileceği düşüncesinin arkasında Foucault'daki "normalleşme" korkusuna benzer bir şeyler sezilir. Bir biçimde federal olarak örgütlenmiş bir dünya cumhuriyetinin kültürel ve toplumsal farklılıkları ortadan kaldıracağı korkusunun arkasında yatan, küresel bir milletler devletinin, işlevsel nedenlerle, karşı koyulamaz bir "evrensel bir monarşiye" dönüşme eğilimi taşıdığı yönündeki temel itirazdır. Sonuçta Kant'ı rahatsız eden ve "milletler birliği" gibi yedek bir tasarımla çıkış aramaya iten, eldeki alternatiflerin, tek başına hüküm süren bir güç tekelinin dünya hükümdarlığı ile birçok egemen devletten oluşan halihazırdaki sistem olmasıdır.

5. *Yanıltıcı "doğa durumu" örneksemesi*

Bu durum, alternatifin kendisinin doğru bir biçimde belirlenip belirlenmediği sorusuna yol açar. Kant, dünya cumhuriyeti ya da dünya hükümeti alternatifine, dünya vatandaşlığı durumu tasarısının aceleyle kotarılmış, somutlaştırıcı bir yorumuna götüren bir örneksemeyle ulaşır. Egemen devletler arasındaki anarşik ortam, aklın yasasına göre oluşturulmuş yapılardan aşina olduğumuz, bireylerin her türlü toplumsallaşmadan önce içinde bulundukları varsayılan "doğa durumuyla" bir karşılaştırmayı ima eder.[31] Daha sonra, toplum sözleşmesi doğa durumundaki bireylere, sürekli bir güvensizliğin yaşandığı bu rahatsızlık verici durumlarından, yurttaşların bir devlet örgütlenmesi dahilindeki ortak yaşamlarına giden yolu gösterir. Bu düşünceye göre, bugün, bu kez devletler, aynı derecede dayanılmaz bir

31 Krş. *Rechtslehre*, Karar, *a.g.y.*, s. 478.

doğa durumundan benzer bir çıkış noktası arıyorlar.[32] O dönemde bireyler nasıl özgürlüklerinden feragat ederek bağlayıcı yasalara tabi bir devlet örgütü içinde birleştilerse, devletler de egemenliklerinden vazgeçerek "bir idarecinin yönetiminde bir dünya vatandaşlığı birliğine" girmek zorundadırlar. İlk örnekte çözüm nasıl devlet olduysa, burada da çözüm bir devletler devleti –bir uluslar devleti– olmalıdır.

Ancak bu, –Kant'ın kendi tabii hukuk öncülleri ışığında değerlendirsek bile– yanıltıcı bir örnekseme olacaktır.[33] Doğaları gereği birbirleriyle rekabet halinde bulunan devletlerin vatandaşları, doğa durumundaki bireylerin aksine, bu statülerinin onlara (kısıtlı bir biçimde olsa da), sağladığı hak ve özgürlüklere sahiptirler. Bu örneksemeyi olanaksız kılan, bir devletin vatandaşlarının zaten uzun bir siyasi eğitim sürecinden geçmiş olmalarıdır. Hukuki olarak güvenceye alınmış özgürlüklerinden oluşan bir siyasi mirasa sahiptirler ve onlara bu hukuksal konumu sağlayan devlet erkinin egemenliğinin kısıtlanmasına razı olduklarında, bu miraslarını tehlikeye atmış olurlar. Oysa ham doğa durumunun eğitimsiz sakinlerinin, doğal, yani güvenceye alınmamış özgürlüklerinin birbiriyle çatışmasının yaratacağı korku ve dehşetten başka kaybedecekleri bir şeyleri yoktur. Bu nedenle, devletler ve vatandaşlarının klasik devletler hukukundan dünya vatandaşlığı durumuna geçerken öğrendikleriyle, demokratik hukuk devleti yurttaşlarının, –geriye dönük olarak– başta bağımsız hareket eden devlet gücünün hukuka bağlanması sürecinde öğrendikleri arasındaki ilişkide kesinlikle bir *örnekseme* değil, bir *tamamlayıcılık* söz konusudur.

Toplum sözleşmesi düşüncesi, devleti, örgütlenmiş meşru iktidar biçiminde kavramsal olarak yeniden yapılandırma denemesidir. Devlet biçiminde örgütlenmiş iktidarda siyasi güç yaptırım gücü olan yasayı temel alarak uygulanır. Bu uygulamada esas olan, doğal, yani kurumsallaşma öncesi emir verme yetkisini ve aslen toplum-üstü bir güvence olarak temellendirilmiş olan hukukun denetim yapısını ve bağlayıcı gücünü bir araya

32 Kant, *Über den Gemeinspruch...*, *a.g.e.*, s. 169.

33 Bu bilgiyi P. Kleingeld'in *Kant's Theory of Peace* (2004) başlıklı yazısına borçluyum.

getirme mantığıdır.[34] Kolektif bağlayıcılığı olan kararların kaynağı olarak *siyasi* güç, ancak bu iki bileşenin bir araya gelmesiyle oluşabilir. Siyasi güç hukuk biçiminde kurulur. Güç hukuku, davranış beklentilerini sabitleyerek (ve böylece görevini yerine getirerek) denetim yapısını hizmete sunar ve bu anlamda, bir örgütlenme aracıdır. Aynı zamanda, gücün kendini meşrulaştırmasını sağlayan bir adalet kaynağı sunar. Siyasi güç, hukukun bağlayıcılığından beslenir; hukuk da zorlayıcı özelliğini devletin yaptırım gücüne borçludur. İktidarın korunması için başvurulan şiddet araçlarından faydalanmadan hukuksal güvenlik söz konusu olamaz.

Modern tabii hukuk 17. yüzyılda, din savaşlarının ardından tarafsız meşruiyet ideolojisine göre yeniden yapılanan bir devlet sisteminin yansıması olarak ortaya çıkar. Tabii hukuk, hukuk ve erkin kavramsal terkibini, devlet ve siyasi gücün ilk hukuksal biçimlendirilmelerinde sahip oldukları akılcı, eşitlikçi içeriği ortaya çıkarmak gibi eleştirel bir niyetle analiz eder. Rousseau ve Kant, salt siyasi amaçlı kullanılan, otoriter devlet gücü tarafından araçsallaştırılan hukukun bu gizli içeriğini, yenilikçi bir kavram olan özerklikle deşifre ederler. Bu arada tamamen pozitifleştirilmiş olan hukuk *biçiminin* meşrulaştırıcı işlevini, –sadece semantik olarak ele almadıkları– yasa kavramının normatif özüne ve bunun devamında demokratik yasama gücünün meşrulaştırıcı süreçlerine bağlarlar.[35] Bu akılcı hukuk anlayışı, modern hukukun biçiminde, herhangi bir siyasi iktidara salt *rasyonel bir görüntü* vermek yerine, onun *rasyonelleştirmesini* sağlayan normatif bir dinamik olduğunu ortaya çıkarır. Tabii hukukun yeniden yapılanma programındaki can alıcı nokta, hukuksal yapısı itibariyle siyasi erkin, devletin akıl dışı, yani kurallara bağlı olmayan kararvermeci* erkinin kavramsal özünü zaten içerdiğinin gösterilmesidir.

34 J. Habermas, *Faktizität und Geltung*, Frankfurt a.M. 1992, s. 167-187.

35 I. Maus, *Zur Aufklärung der Demokratietheorie, a.g.e.*

* kararvermecilik: (Alm. Dezisionismus) Ahlak ya da siyaset gibi alanlarda, neyin doğru neyin yanlış olduğunu belirlemek için elimizde nesnel temeller bulunmadığını, bu türden konularda bir karara varmak için genelgeçer ölçütlerden yoksun olduğumuzu savunan görüş. Alman siyaset kuramcısı Carl Schmitt'in (1888-1985) Nazi Almanyası'nın siyasal ahlaktanımazcılığını ya da her türlü "değer"den bağımsız siyasal gerçekçiliğini meşrulaştırmak için uydurduğu bir sözde öğretidir. (ed.n.). Kaynak: *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.

Pozitif hukukun siyasi erkle iç içe geçmesindeki amaç yasal bir iktidar kurabilmek değil, demokratik biçimde oluşturulmuş yasalara sahip bir hukuk devleti kurmaktır. Siyasi iktidarın hukukileştirilmesinde hedeflenen, özgür ve eşit yurttaşlarından oluşan bir siyasi birliği sağlayan anayasadır. Her devlet hiyerarşik bir yapıya sahiptir ve siyasi erkin kullanımı için hazır bulunan eylem kapasitesini örgütler; oysa bir "anayasa", pozitif hukukun araçlarıyla, kendi kendini yöneten bir birliğin eşit ve özgür üyelerinin birbirlerine karşılıklı olarak tanıyacakları temel hakları tespit ederek yatay toplumsallaşma sağlar. Bu bağlamda, devletin iktidar tözünün cumhuriyetçi hukuka oturtulması bir "anayasa" hedefine yöneliktir.

Devletin otoritesinin anayasalaştırılması, hukukun iktidarı elde etme aracı olarak kullanıldığı o ilk durumun kesin bir biçimde tersine çevrilişidir. Anayasanın kendini kavrayışı uyarınca, "tüm egemenliğin" kaynağı, cumhuriyetçi bir sivil toplumun özerk, yani akılcı olarak oluşmuş iradesidir (yani "hâkimiyet milletindir"). Bu durumda, toplumsal sözleşmenin mantığı uyarınca, iktidarın devletin içinde ussallaştırılması, hukuka uygun biçimde kurulmuş, ama henüz hukuksallaşmamış, bu bağlamda "tözsel" bir devlet otoritesi tarafından yürütülür ve bu otoritenin usdışı özü, ancak demokratik süreçte tamamen kurulan anayasal devletle birlikte ortadan kalkar. Bu temel kavramsal çerçeveden bakıldığında, devletler hukukundan dünya vatandaşı hukukuna geçişin, Kant'ın öngördüğü gibi doğrusal ilerlemesi mümkün değildir.

6. Devlet otoritesi ve anayasa

Devletler hukukunun anayasalaştırılmasını, doğal haliyle işleyen bir devlet otoritesinin anayasal anlamda ehlileştirilmesinin mantıksal sonucu olarak göremeyiz. Uluslararası ilişkilerin barışı sağlayacak biçimde hukuka bağlanmasının çıkış noktasını, klasik devlet ve anayasa ilişkisinin tam tersi bir yapıya sahip olan uluslararası hukuk oluşturur. Klasik uluslararası hukukta eksik olan, hukuk önünde özgür ve eşit vatandaşlardan oluşan

bir birlik kuran anayasanın bir örneksemesi değil, birbirleriyle rekabet eden devletlerin ötesinde bulunan ve devletler hukukuna göre kurulmuş bir devletler birliğine kurallarını geçerli kılabilmek için yaptırım gücü ve eylem kapasitesi sağlayan uluslarüstü bir güçtür.

Klasik devletler hukuku, resmi olarak eşit haklara sahip taraflar arasında bir hukuk birliği kurmuş olması itibariyle zaten bir çeşit anayasadır. Kuşkusuz devletler hukuku anlamındaki ilk anayasa cumhuriyetçi bir anayasadan önemli noktalarda farklılık arz edecektir. Çünkü bu ilk anayasa hukuk önünde eşit bireylerden değil, kolektif aktörlerden oluşur ve işlevi, bir iktidar oluşturmak değil, yetkileri şekillendirmektir. Bunun yanı sıra, devletler hukuku öznelerinin oluşturduğu birlik, ciddi anlamda bir anayasa kurabilmek için gerekli karşılıklı hukuksal sorumlulukların bağlayıcılığından yoksundur. Sözleşmenin tarafları, ancak egemenliğin gönüllü olarak sınırlanması halinde ve özellikle de egemenliğin özünden –savaşma hakkından– feragat edildiği takdirde siyasi bir birliğin üyesi olabilir. Bir milletler cemiyetinin üyeleri gönüllü olarak saldırı savaşlarını mahkûm ettiklerinde en azından bir sorumluluk üstlenmiş olurlar ve bu sorumluğun, devlet-üstü zorlayıcı bir güç olmaması halinde, hukuk teamülleri ve devletlerarası antlaşmalardan daha güçlü bir birleştirici etkisi vardır.

Milletler cemiyeti ve savaşın yasadışı ilan edilmesi devletler hukukunun *üyelik* statüsüne eklemlenen bir gelişmenin mantığı içinde yer alır. Bu gelişmenin başında anayasası cumhuriyetçi devlete göre daha "zayıf" olan bir devletler birliği bulunuyor. Bu birliğin eylem gücü olabilmesi için, uluslar-üstü düzeyde yasa koyan ve uygulayan organlarla ve yaptırım gücüyle tamamlanması gerekir. Yatay üyelik ilişkilerinin örgütlenmiş eylem kapasitesinden öncelikli olması, devletler hukukun anayasalaşması için atılacak adımların, anayasa devletinin oluşumunun aksi yönünde –yani kolektif eylem öznelerinin hiyerarşik olmayan birliğinden bir dünya vatandaşlığı düzeninin eylem gücü olan uluslararası örgütlerine doğru– olması gerektiğini gösteriyor. Böyle bir gelişimi bugün en iyi biçimde –yapıları ve işlevleri farklı olsa da– üç uluslararası örgütte görüyoruz: İsimleri ister

ana sözleşme, ister mutabakat, isterse kuruluş olsun, Birleşmiş Milletler'in, Dünya Ticaret Örgütü'nün ve Avrupa Birliği'nin "anayasası" olan bu aslen çok farklı sözleşmelerin ortak bir noktası var. Her üçü de sahibine büyük gelen elbiseleri andırıyorlar ve içlerinin hukuksal-örgütsel anlamda daha güçlü bir bedenle, yani daha güçlü uluslar-üstü yetkilerle –daha çok "devlet" yetkisiyle– doldurulması gerekiyor.

Egemen devletlerin arasındaki gevşek birliğin *yetkilendirilmesinin* hakiki devlet otoritesinin *hukuksallaştırılmasının* tamamlayıcısı olarak gelişeceğine dair bu tahmin, devletler hukukunu aceleyle küresel bir milletler devletine ilerletmemizi engelleyebilmeli. Büyük demokratik federal devlet –dünya cumhuriyeti– bu bağlamda yanlış bir model. Çünkü hangi siyasi görevleri üstleneceğini kendi belirleyen (yani kendi yetkileri hakkında karar verme yetkisine sahip) egemen bir devletin anayasasıyla, içsel olmasına rağmen net olarak tanımlanmış az sayıda işlevle kısıtlı bir devlet örgütü arasında yapısal bir benzeşme yok. Tarihi aktörlere baktığımızda da devlet hukuku ve dünya vatandaşları hukuku oluşumları arasında bir benzerlik olmadığını görürüz. Bugün egemenliklerinden feragat etmek pahasına diğer devletlerle kurallara bağlı bir işbirliğine giren devletler kolektif aktörlerdir ve bir zamanlar anayasal devletleri kuran devrimcilerden farklı motiflere ve yükümlülüklere sahiptirler.

Birleşmiş Milletler Ana Sözleşmesi'nde klasik devletler hukukunun ilk halinin izleri vardır. BM, o zaman da (2. paragrafın 1. maddesinde belirtildiği gibi) birbirlerine "egemenliklerinin" eşit olduğu güvencesini veren bir devletler ve uluslar birliğiydi, şimdi de öyle. Diğer taraftan BM uluslararası güvenlik –ve bu arada insan haklarının korunması ve yerleşmesi– gibi konularda müdahale hakkına sahip. Üye ülkeler bu iki siyasi konuda BM Güvenlik Konseyi'ne, yurttaş haklarını gerektiğinde kendi hükümetlerine karşı da koruma yetkisini vermiştir. Bu nedenle BM'yi bugünden bir "devletler ve yurttaşlar" birliği olarak deklare etmek tutarlı bir yaklaşım olacaktır. AB Konvansiyonu da benzer şekilde Avrupa Anayasası'nı "Avrupa yurttaşları ve devletleri adına" kamuoyuna sundu. Burada devlet aktörlerine yapılan gönderme, bu aktörlerin –gelişmenin itici gücü olarak–

küresel bir hukuk ve barış düzeninde ileride sahip olacakları güçlü konuma uygundur; bireylerle ilişkilendirme ise dünya vatandaşı statüsünün asıl sahiplerini işaret etmektedir.

7. Bir dünya hükümeti olmaksızın küresel iç politika

Hem kolektif hem de bireysel aktörlere yönelik bu çifte gönderme, federal bir devlet cumhuriyetinin[36] iyiden iyiye bireyselci bir yapıya sahip hukuk düzeniyle, devletlere küresel ve uluslararası düzeyde "devletin ötesinde bir yönetim" için kurumlar ve yöntemler sunan siyasi bir oluşuma sahip bir dünya toplumu arasındaki temel-kavramsal farkı ortaya koyuyor.[37] Bu çerçevede, *devletler birliğinin üyeleri* diğerleriyle uyum içinde davranmak zorundadırlar ama yine de kapsamlı bir hiyerarşik düzenin sıradan parçalarına, yani salt *uzuv devletlere* indirgenmezler. Ancak bu durumda da egemenlikleri kısıtlanmış, uzlaşma yanlısı ve kabul edilmiş üyelik normlarına bağlı olan devlet aktörlerinin öz-kavrayışlarındaki yapısal dönüşüm, bugüne kadar uluslararası ilişkilerde hüküm süren, aslen güç ve nüfuz üzerine kurulu *devletlerarası* çıkar uzlaşmalarının müzakere *tarzında* da değişikliklere yol açar.

Kant'ın idesi ışığında, bugünkü yapılardan yola çıkarak, merkezi olmayan dünya toplumunun siyasi anayasası, haklı nedenlerle *bütünüyle* bir devletin özelliklerine sahip olmayan çok kademeli bir sistem olarak düşünülebilir.[38] Bu görüşe göre, yeni konumuna uygun biçimde düzletilmiş bir dünya kuruluşu, bir dünya cumhuriyeti devletine dönüşmesine gerek kalmadan, uluslar-üstü düzeyde barışın sağlanmasıyla ve insan hakları politikasıyla ilgili yaşamsal ama özgünleştirilmiş görevlerini etkili bir biçimde ve ayrım yapmadan gerçekleştirebilir. Böylece orta

36 Federal devlet cumhuriyeti için bkz. O. Höffe, *Demokratie im Zeitalter der Globalisierung*, Münih 1999; yayıma hazırlayanlar: St. Gosepath ve J. Chr. Merle, *Weltrepıublik: Globalisierung und Demokratie*, Münih 2002.

37 Yayıma hazırlayanlar: M.Th. Greven ve R. Schmalz-Bruns, *Politische Theorie heute*, Baden-Baden, 1999, 3. kısım; yayıma hazırlayan: B. Kohler-Koch, *Regieren in entgrenzten Räumen*, yıllık siyasi dergi, 39. yıl, 1998; yayıma hazırlayan: M. Jachtenfuchs, M. Knodt, *Regieren in internationalen Organisationen*, Opladen 2002.

38 J. Habermas, *Die politische Konstellation*, Frankfurt a.M. 1998, s. 156-168.

derece uluslar-üstü bir küresel güce sahip olan aktörler, sadece koordine etmekle kalmayıp bir taraftan da şekillendirme görevini üstlenen bir dünya-iç-politikasının zorlu sorunlarını, özellikle de dünya ekonomisiyle ve ekolojiyle ilgili sorunları daimi konferanslar ve müzakerelerle çözebilirler. Şimdilik yeterli temsil gücü olan, müzakere yetkisine ve gerekli uygulama gücüne sahip ABD dışında uygun aktörler yok.

Bu durumda ulus devletlerin, dünyanın farklı bölgelerinde, AB gibi, "dış politikada icraat gücü olan" kıtasal rejimler etrafında birleşmesi gerekir. Uluslararası ilişkiler değiştirilerek bu düzeyde devam edebilir. Bu tadilat, Birleşmiş Milletler'in etkili bir güvenlik sistemi olduğunda küresel oyuncular da ihtilafların çözülmesi için meşru bir araç olarak savaşa başvurmaktan men edileceği için gereklidir.

Uluslar-üstü düzeyde Birleşmiş Milletler Ana Sözleşmesi'nin barışın ve insan haklarının korunması yönündeki hedeflerini gerçekleştirmesini, ulus-aşırı düzeyde ise dünya iç politikalarının ehlileşmiş büyük güçlerin arasında bir uzlaşmaya gidilerek çözülmesini sağlayabilecek, yukarıda genel çerçevesini çizdiğimiz "çok düzlemli sistemi", burada dünya cumhuriyetine kavramsal bir alternatif göstermek için kullandım. Niyetim BM bünyesinde barış ve insan haklarının uygulanmasını dayatacak, hükümetsiz bir dünya iç politikası düşüncesinin Kant'ın "dünya cumhuriyeti" ya da "milletler devleti" projesinin –milletler cemiyetinin ikamesinden yola çıkılarak– vücut bulabileceğinin tek alternatif olmadığını göstermekti. "Dünya vatandaşlığı durumunun" soyut koşullarını yerine getiren sadece küresel olarak büyütülmüş bir anayasal devlet değildir.

Şu ana kadarki tartışma bunun ötesinde, devletler hukukundan dünya vatandaşlığı hukukuna geçişte sadece atılması gereken adımların sıralamasının yanlış olduğunu değil, sorunlu bir hedef konduğunu da gösteriyor: Küresel olarak genişlemiş bir anayasal devlette de devlet ve anayasa aynı kurum içinde birleşir. Ancak tarihte başarılı olan Avrupalı ulus devletin içinde birleşen üç önemli unsur –devletçilik, vatandaşlar arası dayanışma ve anayasa– eğer kültürel olarak parçalanmış ve yüksek düzeyde katmanlaşmış günümüz dünya toplumunun şansı varsa,

ulus devletin dışında ayrılırlar ve farklı bir düzenleme içine girmek zorunda kalıp günün birinde gerçekten siyasi bir anayasa şeklini alabilirler.

Devletin varlığı, anayasal düzenlemeler için gerekli bir önkoşul değildir. BM ve AB gibi uluslar-üstü birlikler, modern hukuk, yürütme ve vergi devletinin iç ve dış egemenliği korumak için kullandığı meşru güç araçları tekeline sahip değiller, ama yine de uluslar-üstü hukukun ulusal hukuk düzenlemelerinden öncelikli olmasını talep ediyorlar. Üye devletler, askeri güçlerini saklı tutmalarına rağmen, özellikle Brüksel'de ve Lüksemburg'da hazırlanan Avrupa hukukuna uyuyorlar.

Devletin eylem gücünün, uluslararası örgütler çerçevesinde kolektif aktörlerin siyasi takım oyunlarının "gerisinde" kaldığı tezi, "devletsiz" bir anayasanın cumhuriyetçi bir anayasayla bir benzerliği kalıp kalmadığı sorusunu ortaya atıyor. Eğer benzemiyorsa, devletler hukukun "anayasalaştırılması" da başka bir anlama gelir. Hauke Brunkhorst, BM, DTÖ ve AB örneklerinde, "devletsiz hukuk sistemlerini", "kendi kanunlarını oluşturma yetkisi olmayan bir yasalar iktidarının" demokrasi eksiklerini ele alan bir bakış açısından incelemiştir.[39] Uluslar-üstü anayasalar iktidarı sınırlıyor olmalarıyla; erken yeni çağın soylular, kilise ve siteler gibi iktidar zümrelerinin kralla yaptıkları antlaşmalarda gördüğümüz modern öncesi hukuk geleneklerine benzerler.

Bu gelenekte, ayrıntılı bir kuvvetler ayrılığıyla siyasi iktidarın sınırlandırılmasını hedefleyen bir "anayasa" kavramı oluşturulur. Eski meclislerde ve zümre toplantılarında vücut bulan ve kolektif temsile uygun biçimde düzenlenen "iktidardaki güçlerin" karşılıklı olarak sınırlandırılıp dengelenmesi düşüncesi, modern devlet kuramlarında "iktidar gücünün detaylı olarak bölüşülmesini" göstermek için geliştirilerek bireyci tasarımlarla –İngiliz liberalizminin insan hakları tasarımıyla ve Alman

39 H. Brunkhorst, "Globale Solidarität: Inklusionsprobleme moderner Gesellschaften", yayımlandığı yer: L. Wingert ve K. Günther (yayıma hazırlayanlar), *Die Öffentlichkeit der Vernunft und die Vernunft der Öffentlichkeit*, Frankfurt a.M. 2001, s. 605-626; "Globalizing Democracy without a State", yayımlandığı yer: Millenium, Journal of International Studies, yıl 31, No: 3, 2002, s. 675-690; *Demokratie in der globalen Rechtsgenossenschaft*, Zeitschrift für Soziologie, Sonderheft Weltgesellschaft (yayımlanacak).

meşrutiyetinin yasama, yürütme ve yargı arasındaki işlevsel kuvvetler ayrılığıyla– birleştirilir. Buradan gücü sınırlayan iki "kanunlar iktidarı" modeli doğar: "rule of law" [hukukun üstünlüğü] ve "hukuk devleti".

Liberal anayasa türlerinin hedefi de, Kant'ın hayal ettiği cumhuriyetçi anayasalar gibi, siyasi iktidarı hukuksallaştırmaktır. Liberal anayasalarda "hukuksallaştırma", varolan güç ilişkilerinin kurumlar arasında bölüştürülerek ve yönetsel anlamda düzenlenerek gücün ehlileştirilmesi anlamına gelir. Oysa başta devrimci bir niteliğe sahip olan cumhuriyetçi kökenli anayasalar, bir araya gelen yurttaşların akılcı bir biçimde yeniden oluşturulan iradelerine dayanan, bu nedenle de akılcı olan bir iktidar lehine varolan güç ilişkilerini yıkarlar.[40] Burada siyasi iktidarın hukuksallaştırılması, bir taraftan da, muhafazakâr devlet hukuk geleneğine karşı çıkan, temelde sözüm ona "hukuktan sonra" gelen bir devlet gücünün ussallaştırılması anlamına gelir.

8. Uluslarüstü anayasa ve demokratik meşruiyet

Güvenilirliği yetersiz olan demokratik meşruiyet uygulamaları bugüne değin sadece ulusal devlet bazında kurumsallaştı; bu uygulamalar, keyfi bir biçimde ulusal devletin sınırlarının ötesinde genişletilmesi mümkün olmayan bir vatandaşlık dayanışması gerektirir. Bu nedenle, AB gibi kıtasal rejimler haricindeki siyasi topluluklar için liberal anayasalar daha uygundur.[41] Bu tür anayasalar kolektif aktörlerin birbirleriyle ilişkilerini, güçlerini karşılıklı olarak kısıtlamak için denetler, uygulamalarla yönetilen güç oyunlarını insan haklarına uygun bir mecraya

40 Christoph Möllers, Avrupa anayasa hukukunun "iktidarın sınırlandırılması" ile ilgili liberal anayasa anlayışının, "iktidarın gerekçelendirilmesi" ile ilgili gerçek demokratik anayasa anlayışıyla nasıl bir bağlantı içinde olduğunu gösterir: aynı yazar, "Verfassunggebende Gewalt -Verfassung- Konstitutionalisierung. Begriffe der Verfassung in Europa", yayımlandığı yer: A. V. Bogdandy (derleyen), *Europäisches Verfassungsrecht*, Berlin 2003, s. 1-56.

41 G. Frankenberg, "Die Rückkehr des Vertrags. Überlegungen zur Verfassung der Europäischen Union", yayımlandığı yer: L. Wingert ve K. Günther, *Die Öffentlichkeit der Vernunft...*, *a.g.e.*, s. 507-538.

yönlendirir ve hukukun uygulanması ve geliştirilmesi görevini, demokratik kayıt ve denetimlere doğrudan bağlı kılmadan, mahkemelere devreder. Yani burada devletler hukukunun "anayasalaştırılmasının", uluslararası ilişkilerin hukuksallaştırılması gibi *cumhuriyetçi* bir anlamı yoktur. Brun-Otto Bryde da, anayasalaştırma kavramını anayasa ve devletin ayrımından yola çıkarak açıklamaya çalışırken, bu önemli ayrımı kasteder: "Uluslararası düzeyde anayasal bir devlet elbette olamaz, ama *constitutionalism* [anayasallık] olur; hukuk devleti olamaz, ama *rule of law* [hukukun üstünlüğü] olur; uluslararası bir sosyal devlet ilkesi olamaz, ancak *social justice* [sosyal adalet] olur (...) 'Demokrasi' kavramında eksik olan bileşen budur, ama *demos* "egemen halk" olarak tercüme edildiğinde bu bileşen işin içine sokulur, (...) oysa İngilizcede uluslararası siyasi otorite de kaynağını *from the people* [halktan] alabilir."[42]

Bu son çıkarım, elbette aşikâr değil. Çünkü Locke'tan Dworkin'e kadar uzanan liberal gelenekte anayasa kavramı demokratik sürecin meşruiyet kaynağıyla sorunsuz bir biçimde birleşmez. "Yasaların iktidarı" meşruiyetini tabii hukuk kavramlarından alır ve nihayetinde "tabii düzen gereği" geçerli olan insan haklarını temel alır. Ne var ki, bu görüşün metafiziksonrası düşünce şartlarıyla savunulması neredeyse imkânsızdır. Cumhuriyetçi anayasa anlayışının önceliği ise, bunun aksine, bu meşruiyet boşluğunu kapatmasıdır. Bu anlayış, söylem-kuramsal okuma biçimiyle halk egemenliğini ve insan hakları ilkelerini kavramsal olarak bir araya getirir ve yasaların meşruiyetini – bu yasaların iktidarını gerekçelendiren temel yasalar da dahil olmak üzere–, anayasal devletin içinde kurumlaşmış olan kamuoyu ve irade oluşumu süreçlerinin, bir taraftan müzakere edilen ve savunulmaya uygun karakterinin meşruiyet yaratan gücüyle sağlamlaştırır.[43] Ancak uluslar-üstü anayasaların demokrasi ve devlet iktidarından tamamen kopuşuyla, yasa ve kamuoyu ve

42 B.- O. Bryde, "Konstitutionalisierung...", *a.g.e.*, s. 62

43 J. Habermas, *Faktizität und Geltung*, *a.g.e.*, s. 151-165; aynı yazar, "Über den internen Zusammenhang von Rechtsstaat und Demokratie", yayımlandığı yer: aynı yazar, *Die Einbeziehung des Anderen*, Frankfurt a. M. 1996, S. 293-305; aynı yazar, "Der demokratische Rechtsstaat- eine paradoxe Verbindung widersprüchlicher Prinzipien?" yayımlandığı yer: aynı yazar, *Zeit der Übergänge*, Frankfurt a. M. 2001, S. 133-151.

irade oluşumunun meşruiyet adına bu şekilde bütünleşmesinin sona ermesi gerekir. Bu nedenle devletsiz anayasaların –sadece hegemonyacı-hukuksal bir görüntü vermek istemedikleri takdirde- en azından dolaylı olarak anayasal devletin meşruiyet akımlarına bağlı kalması lazım gelir.

Uluslar-üstü anayasalar en azından demokrasiyi öğrenme süreçlerinde oluşan ve demokratik ulus devletler çerçevesinde kendini kanıtlamış olan temel haklara, hukuk ilkelerine ve suç sayılan durumlara dayanıyor. Bu bağlamda uluslar-üstü anayasaların normatif tözü, oluşum tarihleri itibariyle cumhuriyetçi anayasa modelinden beslenmektedir. Bu durum, sadece İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne uygun olarak yapılanmış olan Birleşmiş Milletler Ana Sözleşmesi için değil, bir sözleşmeler bütünü olan GATT ve DTÖ için dahi geçerlidir. Dünya Ticaret Örgütü yasa yapma ve ihtilaflarda uzlaşma sağlama uygulamalarında (ayrımcılık karşıtlığı, karşılıklılık, dayanışma gibi) bilinen hukuk ilkelerinin yanı sıra, giderek insan haklarının korunmasını da dikkate alıyor.[44] Devletler hukukunun anayasalaştırılması bu bağlamda, demokratik anayasal devletlerin meşrulaşması için kendisine verdiği avanslara bağlı olduğundan, adeta onun türevi gibi bir konuma sahip.

Kant'ın da öngördüğü gibi, Dünya Örgütü ancak, üyeleri demokratik anayasalarını salt nominal yapılarından kurtardıklarında görevlerini hakkıyla yerine getirebilecektir. Ve uluslaraşırı düzeyde, DTÖ ve diğer küresel ekonomi kuruluşları gibi, giderek siyasileşen bir müzakere ve karar alma tarzını kabul eden[45] kuruluşlar, ancak küresel eylem gücü olan birçok federal cumhuriyet oluşturulması ve bu cumhuriyetlerde demokratik sürecin meşruiyet usullerinin ulus devletlerin bulunduğu noktadan yukarıya, kıtasal rejimlerin düzeyine doğru yükseltilmesi halinde dünya iç politikası benzeri bir politika izleyebilir. Bu bağlamda, Avrupa kurumlarının gecikmiş (ama yine de yakın gelecekte gerçekleşemeyecek olan) "derinleşmesi" bu gelişme için bir örnek teşkil edebilir.

44 R. Dolzer, "Wirtschaft und Kultur im Völkerrecht", yayımlandığı yer: W. G. Vitzthum, *Völkerrecht, a.g.e.*, s. 502-519.

45 Krş. 26 Eylül 2003 tarihli *Special Report on the WTO Cancun Ministerial*, (info@globalservicenetwork.com)

Devletler hukukunun, iktidarı sınırlayarak, ama devletten bağımsız bir biçimde anayasalaştırılması, bir "dünya vatandaşlığı durumunun" meşruiyet koşullarını ancak, hem BM hem de uluslar-aşırı müzakere sistemleri düzeyinde demokratik kamuoyu ve irade oluşumu süreçlerinden dolaylı bir "destek" alarak yerine getirebilir; bu süreçler sadece anayasal devletlerde (bir kıtaya yayılmış federal devletlerin yapısı her ne kadar karmaşık olursa olsun) bütünüyle kurumsallaşabilir. Ulus devletin ötesindeki bu zayıf anayasalaştırma biçimi, devlet odaklı anayasal düzenlerin sağlayacağı meşruiyet katkılarına muhtaçtır. Çünkü ancak devlet odaklı anayasal düzenlerde anayasanın örgütsel bölümü yurttaşlara kurumsallaşmış kamu, seçimler, parlamentolar ve diğer katılım biçimleri üzerinden, hükümetin politik bağlayıcılığı olan kararlarına eşitlikçi biçimde ulaşma olanağı sağlar. Yine yurttaşların yasama sürecine eşit biçimde katılabilmesi, ancak demokratik anayasa devletlerinde mevcut olan örgütsel-hukuksal önlemlerle mümkündür. Bunların eksik olduğu uluslar-üstü anayasalarda, "hüküm süren" çıkarların tarafsız yasaların arkasına gizlenerek hegemonyacı yollarla geçerli kılınması tehlikesi her zaman mevcuttur.

Uluslar-üstü anayasa sistemlerinin meşruiyet ihtiyacının karşılanması için, bu anayasaya dahil olacak hükümetlerin devletleri içindeki meşruiyete eklemlenmeleri –bu sistemlerin, gücün sınırlandırılmasına ve dengelenmesine uygun olmaları koşuluyla– yeterli olabilir. Büyük güçlerin uluslar-üstü düzlemde kendilerinden beklendiği gibi işbirlikçi ve tarafsız olmaları, ancak kendilerini uluslar-aşırı düzeyde küresel bir devletler birliğinin üyesi olarak algılamalarıyla mümkün olacaktır – ve bu rolleri, onlara meşruiyet kazandıracak olan kendi ulusal kamuoyları tarafından da kabul görmelidir. Peki bu durumda, daha güçlü olanların dünya örgütünü hegemonyacı yasalarının paravanı olarak kullanmayacakları (günümüzde Güvenlik Konseyi daimi temsilcilerinin veto haklarında açıkça görüldüğü gibi) ne malum?

Brunkhorst bu soruyu, sadece gayri resmi bir etkisi olsa da, giderek güçlenen bir dünya kamuoyunun ikame işlevine atıfta bulunarak yanıtlar: "Örgütsel-hukuksal anlamda bağlayıcı kararlar verme imkânı olmayan zayıf bir kamuo-

yunun spontane eylemleri" en azından "tartışmanın ve karar vermenin zayıf da olsa birleştirilmesiyle" oluşan meşru bir yol açar.[46] Bizim bağlamımızda söz konusu olan, medya ve sivil toplum örgütlerinin oluşturduğu, sosyal ve siyasi hareketlerin harekete geçirdiği dünya kamuoyunun, Birleşmiş Milletler'in politikaları ve uluslararası mahkemelerin kararları üzerinde uyguladıkları meşruiyet baskısının gerçekte ne kadar güçlü olduğu yönünde ampirik bir soru değil. Burada önemli olan daha çok şu kuramsal soru: Kendiliğinden gelişen bir kamuoyu içinden çıkan küresel kamuoyu, iletişimsel bazda elde edilen gücü siyasi bir güce dönüştürecek, anayasal olarak kurumsallaşmış yollar olmaksızın, dünya vatandaşları toplumuna gerekli entegrasyonu ve BM'ye gerekli meşruiyeti sağlayabilecek mi?

Neyse ki, bu işlevsel zorunlulukların yerine getirilmesi için aşılması gereken eşik, aşılamaz yükseklikte değil. Milletler topluluğu kendi işlevini barışın sağlanması ve insan haklarının korunmasıyla sınırladığı sürece, dünya vatandaşları arasındaki dayanışmanın da ülke vatandaşları arasındaki dayanışma gibi, ortak bir siyasi kültürün ve yaşam biçiminin "güçlü" etik değerlerinin ve pratiklerinin desteğine gereksinimi yoktur. Yoğun insan hakları ihlalleri ve askeri saldırı yasağının açıkça ihlal edilmesi karşısında duyulan etik öfkenin ortak bir ses haline gelmesi yeterlidir. Bir dünya vatandaşları toplumunun entegrasyonu için, toplu suçlar karşısında duyulan ve birbiriyle örtüşen negatif duygusal tepkiler kâfidir. Sonuçta uluslararası mahkemelerin içtihatlarının ve BM kararlarının ölçüsünü oluşturan da, evrensel bir adalet etiğinin kesin ve net olan –saldırı savaşlarına ve insanlık suçu işlenmesine son verme gibi– negatif yükümlülükleridir. Ortak kültürel eğilimlere nüfuz etmiş bu düşünsel temel, kısıtlı ama dayanıklıdır; temelde normatif görüşlerin devletler topluluğunun gündemiyle bir çatı altında toplanması için yeterlidir ve belirli aralıklarla tepki veren bir dünya kamuoyunun medya aracılığıyla güçlendirilmiş tepkilerine meşruiyet kazandırır.

46 H. Brunkhorst, "Globalizing Democracy...", *a.g.e.*

9. *Uzlaştırıcı eğilimler*

Kant daimi barışı, uluslararası ilişkilerin bütünüyle hukuka bağlanmasının bir sonucu olarak tasarlar. Kant'a göre, ilk olarak cumhuriyetçi devletlerin anayasalarında şekillenen prensipler, bu dünya vatandaşlığı durumunu da yapılandırmalıdır – herkes için eşit yurttaşlık ve insan hakları. Dünya vatandaşlığı idesi Kant'ta dünya cumhuriyeti anayasasında somutlaşır. Ancak Kant, dünya cumhuriyetinin yapısının özünde bulunan, aynılaştırıcı, hatta despotik şiddet eğiliminden tedirgin olur. Bu nedenle, milletler cemiyetinin ikamesine sığınır. Bir arada yaşayan egemen devletler birliğinin tek alternatifi her şeyi aynılaştıran bir milletler devletinin küresel şiddet tekeliyse, dünya vatandaşlığı idesini baskıcı hukuk vasıtasıyla değil, barış taraftarı cumhuriyetlerin gönüllü olarak katıldığı gevşek bir birlik etrafında gerçekleştirmek daha iyi olacaktır. Ben burada, Kant'ı bu sonuca götüren alternatifin bütün olasılıkları kapsamadığını, eksik olduğunu göstermek niyetindeydim. Devletler arasındaki doğal durumun hukuksallaştırılması idesi, yeteri kadar soyutlandığı ve yanlış örneksemelerle baskılanmadığı takdirde, liberal, federal ve çoğulcu düşüncelerin önünü açacağı, *kavramsal olarak gerçekleştirilmesi mümkün* bir yöne girer.

Uluslararası hukuk zaten çok karmaşık bir dünya toplumunun yarattığı ve devletler sistemindeki devletlerin karşılıklı bağımlılığının arttığı bir ortamda, değişen savaş teknolojilerine ve güvenlik risklerine bir tepki ve özellikle Avrupalı Yahudilerin yok edilmesi vb korkunç kitle suçları gibi tarihsel-etik deneyimlere bir yanıt niteliğinde gelişmiştir. Bu nedenle, bütünüyle bir devlet niteliği kazanmayan, ama uluslar-üstü düzeyde şiddeti tekelinde bulunduran bir dünya hükümeti olmadan da barışı ve insan haklarını güvence altına alabilecek ve uluslar-aşırı düzeyde dünya iç politikasının sorunlarını çözebilecek siyasi bir çok-düzlemli-sistemin tasarımlanma olasılığı salt bir spekülasyondan ibaret değildir. Ancak yine de, şiddetin kol gezdiği bir dünyanın âcizleştiren gerçekliği, "bir hayalcinin kurduğu bu düşlerle" alay etmek için yeterli bir neden. Ve şu kadarı doğru: Dünya vatandaşlığı idesi, normatif açıdan ne kadar iyi gerek-

çelendirilmiş olursa olsun, içinde yerleştirildiği uzlaştırıcı eğilimlerin bütününün gerçekçi bir değerlendirilmesi yapılmadan, boş, hatta yanıltıcı bir vaat olmaktan öteye gidemeyecektir.

Bunu Kant da biliyordu ve "savaş olmamalı" gibi tümceleri kategorik olarak geçerli bulsa da, dünya vatandaşlığı idesine ampirik bir olasılık ve akla yatkınlık sağlayacak olan bulgulayıcı bir tarihsel-felsefi düşünceye ihtiyaç olduğunu gördü. O zaman teşhis ettiği uzlaştırıcı eğilimler sadece "uzlaştırıcı" olmakla kalmıyordu. Bugün geriye dönüp baktığımızda demokratik devletlerin barışa yatkınlığının, küresel ticaretin barış sağlayıcı etkisinin ve kamuoyunun eleştirel işlevinin muğlak, değişken çehrelerini görebiliyoruz. Cumhuriyetler genelde diğer cumhuriyetlere karşı barışçıl bir yaklaşım içinde olmuş olsalar da, başka bağlamlarda, savaşçı enerjileri diğer devletlerinkinden eksik kalmamıştır. Kapitalizmin zincirlerinden boşanması, sadece emperyalizm döneminde tatsız sonuçlara yol açmadı; "modernleşme yarışında kaybedenler" için modernleşmeyi yıkıcı bir azgelişmişlikle de birleştirdi. Elektronik kitle iletişim araçlarının hükmettiği bir kamusal alan, bilgilendirme aracı olduğu kadar manipülasyon ve telkin (ki bu konuda özel televizyonlar müessif bir öncü işlev üstleniyorlar) aracı.

Kant'ın projesinin kalıcı öneminin hakkını vermek için, kendimizi yaşadığımız çağın ufkuyla sınırlandırmamalıyız. Kant da kendi çağının insanıydı ve belli bir renk körlüğüne sahipti:

Kant ancak 1800'lerde hüküm sürmeye başlayan yeni tarihsel bilincin dışında kalmaya devam eder ve erken romantizm sayesinde daha güçlü algılanan kültürel farklılıklara karşı duyarsız kalır. Din farklılığının ayırıcı gücünün farkında olsa da, bu konudaki düşüncelerini, tarihsel açıdan farklı dini kitaplar ve inanış biçimleri olduğunu, "fakat bütün insanlar ve bütün zamanlar için ancak tek bir *din*"[47] olduğunu söyleyerek görelileştirir.

Kant durduğu nokta itibariyle soyut bir aydınlanma ruhuna öylesine yakındır ki, milliyetçiliğin patlayıcı gücünü görmez. O dönemde dil ve köken birliği üzerine kurulu cemaatlerde etnik aidiyet gibi yaygın bir bilinç uyanmaktadır. Bu bilinç 19. yüzyıl

47 Kant, *Zum Ewigen Frieden*, *a.g.e.*, dipnot s. 225 vd.

boyunca milliyet bilinci olarak sadece Avrupa'da yıkıma yol açmakla kalmayıp, okyanus ötesindeki sanayi ülkelerinin emperyalist dinamiklerini de etkiler.

Kant, çağdaşlarının Avrupa medeniyetinin ve beyaz ırkın üstünlüğü konusundaki "hümanist" düşüncelerini paylaşmaktadır. Kant o dönemde az sayıda ayrıcalıklı devlete ve Hıristiyan ulusa göre hazırlanmış olan devletler hukukunun tikelci doğasının gücünü görememişti. Bu milletler sadece birbirlerini karşılıklı olarak eşit kabul ediyordu; dünyanın geri kalanını ise, sömürgeleştirme ve misyonerlik amacıyla kendi etki alanları boyunca bölgelere ayırmışlardı.

Kant o dönemde Avrupa devletler hukukunun bir Hıristiyan kültürünün içine yerleşmiş olmasının ne anlama geldiğinin bilincinde değildi. Birinci Dünya Savaşı'na kadar, zımnen paylaşılan bu değerlerin bağlayıcı gücü askeri şiddetin bir ölçüde yasalara bağlı bir savaş dahilinde uygulanmasını sağlayacak kadar güçlüydü.

Tarihsel bilincimizin geleceğe yönelik konularda yerel kalması Kant'ın etik ve hukuk kuramının evrenselliğine bir itiraz teşkil edemez. Bu kör noktalar Kant'ın pratik usun hanesine yazdığı ve devletler hukukunun kozmopolit gelişiminin temeline oturttuğu, genelleme ve karşılıklı perspektif değişimini içeren bilişsel operasyonun *uygulanması* sırasındaki tarihsel olarak anlaşılır bir seçiciliği ele veriyor.

II. Devletler hukukunun anayasalaştırılması ya da liberal küresel güç etiği

1. Güncel zorlukların ışığında devletler hukuku tarihi

Bugün bizler, 200 yıl sonra, sonraki nesillere bahşedilen epistemik ayrıcalığımızla Avrupa devletler hukukunun diyalektik gelişimine bakıyoruz. Bu gelişimde 20. yüzyılda yaşanan iki dünya savaşı ve Soğuk Savaş birer dönüm noktası oluşturuyor. Ancak Soğuk Savaş kendinden önceki iki savaşla kıyaslandığında henüz tam bir netlik kazanmış değil. Her iki dünya savaşı da umutların yıkıldığı ve yerlerine yenilerinin koyulduğu birer

yol ayrımı teşkil ediyor. Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler, bir dünya anayasasına giden yolda edinilmiş iki –riskli ve geri alınması mümkün olsa da– büyük kazanım. Japonya'nın Mançurya'yı fethi, İtalya'nın Habeş'i ilhak etmesi ve Hitler'in yürüttüğü agresif savaşta Avusturya ve Südetler Bölgesi'ni ilhak ederek ilk hedefine ulaşmasıyla birlikte Milletler Cemiyeti de çökmüştür. Birleşmiş Milletler'in faaliyetleri ise en geç Kore Savaşı'ndan itibaren dünya güçlerinin karşı karşıya gelmeleri ve Güvenlik Konseyi'nin bloke edilmesiyle –tamamen sona ermese de– felce uğramıştır.

Üçüncü dönüm noktası olan Sovyetler Birliği'nin dağılması ise BM yönetiminde yeni bir dünya düzeni kurulması umudunu getirmiştir. BM, bir dizi insancıl, barışı koruyucu ve barışa zorlayıcı müdahaleyle, savaş suçları mahkemeleri kurarak ve insan hakları ihlallerini kovuşturarak nihayet eyleme geçmeye muktedir olduğu izlenimini veriyor. Ama bir taraftan da, ABD ve müttefiklerinin Batı'ya "savaş ilanı" olarak yorumladığı terör saldırıları artmaya başladı. 2003 yılının mart ayında koalisyon birliklerinin Irak'a girmesine yol açan muğlak durumun devletler hukuku tarihinde başka bir örneği yok. Bir tarafta istediğini askeri yöntemlerle ve gerekirse tek başına yapabileceğine inanan, keyfi olarak, yani Güvenlik Konseyi'nin kararlarından bağımsız olarak, kendi savunma hakkını kullanan bir güç var ortada. BM'nin en güçlü üyesi, bu kurumun temel ilkesi olan şiddet yasağını ihlal ediyor. Ancak BM bu nedenle parçalanmadığı gibi, uluslararası düzeyde otoritesini sağlamlaştırarak bu sorunun içinden çıkıyor.

Bu belirsizlik, devletler hukukun anayasalaştırılması yolunda atılan adımların bu iki yıkıcı saldırıya rağmen kendine özgü normatif bir dinamik kazandığının bir işareti mi acaba? Yoksa uluslararası ilişkilerin hukuka bağlanması projesinde nihai sonun başlangıcı anlamına mı geliyor? Diplomasinin devletler hukukunun geleceğiyle ilgili açık bir yüzleşmeden kaçınması, dünya anayasa hukukuyla süper bir gücün hegemonyacı haklarının bir potada erimesi gibi kafa karıştıran bir durumu –ya da Carl Schmitt'in sözünü ettiği büyük alanda rekabetin korkutucu terkibinin oluşmasını– gizleyen bir retoriğin işine yarıyor.

Gerçekleştirilen revizyonların devletler hukukunun ilkelerini fiilen geçersiz kıldığını gördükçe, net tanımlanmış bir kavram olan "silahlı saldırının" propaganda amaçlı yumuşatılması ve devletler hukukunun yeni risklere "uyum sağlaması" gibi gerçeği gizleyen sözler hayra alamet değil pek. Hükümetleri yeni uluslararası terörün ülkede barınmasına izin veren ya da terörü destekleyen devletlere uygulanan ayrımcılık, ne dar kapsamlı bir meşru müdafaanın erozyonunu, ne de Cenevre Sözleşmesi'nin temel maddelerinin devre dışı bırakılmasını gerektirir. Yine yeni terörle ülke içinde etkin bir mücadele yürütülmesi de temel hakların tasfiye anlamına gelecek biçimde sınırlandırılmasını gerektirmez.[48] Elbette bu "hayaleti" bir hükümet değişikliğiyle ortadan kaldırmak mümkün. Ama yine de dinsel anlamda kendi tanımladığı "iyi" ve "kötü" kavramları boyunca jeostratejik açıdan da uygun bir dünya düzeni kurmak için kendi askeri, teknolojik ve ekonomik üstünlüğünü kullanan bir güç imgesi, sezgisel olarak faydalı bir alternatif (devletler hukukunun anayasalaştırılmasının ilerlemesiyle devletler hukukunun yerini liberal bir süper gücün etiğinin alması arasında bir alternatif) telkin ediyor.

Bu soru, devletler hukuku (ve devletler hukuku öğretisi) tarihine bakışımızı belli bir yöne çeviriyor. Bu alternatifi ve kavramsal arka planını anlamak için, uluslararası ilişkilerin (devletler hukukunun bir dünya vatandaşlığı anayasasına evrilmesi anlamında) hukuka oturtulması, her şeyi önceden tespit eden bir kavram gerektiriyor. Kant tarafsız hazırlanan ve uygulanan hukukun normatiflik ısrarında siyasi iktidarı rasyonelleştiren bir güç olduğunu söyler. Bu öncül olmadan, birçok sonucu olacak kararları, geliştirilmiş yöntemler yerine kendi değerleriyle savunan hegemonyacı bir tek taraflı güç farklı bir biçimde ortaya çıkar: yani devletler hukukuna bir alternatif olarak değil, devletler hukuku içinde tekrar tekrar geri dönen tipik bir emperyal türev olarak. Bu görüşe göre devletler hukuku devletlerarası koordinasyon işlevleriyle kısıtlıdır, çünkü devletler hukukunun temeli olan güç terkibini değiştirmekten çok yansıtır. Devletler

48 G. Gullaumé, "Terrorism and International Law", yayımlandığı yer: *International Criminal Law Quarterly*, 53. sayı, Temmuz 2004, s. 537-548.

hukuku, düzenleyici, barışçı ve dengeleyici işlevlerini ancak varolan güç ilişkileri temelinde yerine getirebilir; bir dünya örgütüne yetki vermek, uluslararası güvenlik ve insan hakları ihlallerini tespit etmek ve cezalandırmak için gerekli olan otorite ve öz-dinamiğe sahip değildir. Devletler hukuku bu öncül ışığında değişen güç terkipleri için esnek bir araç oluşturmakla birlikte, gücün doğuştan varolan özünün çözülebileceği bir erime potası da değildir. Devletler hukukun ideal tipleri söz konusu güç terkibine göre değişir. Bu skalanın bir ucunda egemen devletler arasındaki çok taraflı ilişkileri ifade eden devlet odaklı devletler hukuku, diğer ucunda ise uluslararası hukuktan, ancak sonunda onu kendi ulusal devlet hukukuna eşitlemek ve eklemek amacıyla geri çekilen emperyal bir gücün hegemonyacı hukuku bulunur.[49]

Peki biz bu farklı devletler hukuk anlayışlarından birinde nasıl karar kılacağız?[50] Bu farklı anlayışlar arasındaki anlaşmazlık, sadece devletler hukuku tarihinin doğru yorumu üzerine değil. Bu anlayışlar devletler hukuku tarihine öylesine nüfuz etmişlerdir ki, bu tarihin gerçek akışını etkilemektedirler. Güç ve hukuk ilişkisinin devletin içindeki aktörlerin normatif öz-algısından etkilenmedikleri söylenemez ve bu nedenle betimleyici bir biçimde anlaşılabilecek bir sabit değildir. Bu durum, güç ilişkilerini *her koşulda* hukuk ilişkilerinin hermenötik anahtarı olarak gören, sosyal-ontolojik görüşe aykırıdır. Oysa Kantçı versiyonda, demokratik bir anayasaya sahip ve ileri görüşlü bir süper gücün, devletler hukukunu sadece kendi çıkarları için araçsallaştırmaması, aksine, sonunda kendi elini kolunu bağlayacak olan bir projeyi bile desteklemesi olanaklıdır. Hatta, gelecekte yükselecek olan büyük güçleri önleyici savaş tehdidiyle korkutmadan zamanı geldiğinde siyasi bir devletler birliğinin kurallarını saptamak, uzun vadede bu süper gücün çıkarlarına uygun bile olabilir.

49 Bu bilgiyi Nico Krisch'in "Imperial Law" (2003) başlıklı yazısına borçluyum.

50 Bu konuda faydalı genel bilgi için krş. A. v. Bogdandy, "Demokratie, Globalisierung, Zukunft des Völkerrechts- eine Bestandsaufnahme", yayımlandığı yer: Zeitschrift für ausländisches und öffentliches Recht und Völkerrecht, 63. cilt, 4. sayı, s. 853-877.

2. Ulusun gücü - 1848 öncesi ve sonrasında Julius Fröbel

Duruma devamlılığı içinde yaklaşmak, günümüze değin devletler hukuku tarihini belirleyen karşıt eğilimleri anlamamızı sağlayacaktır. 19. yüzyıl boyunca egemen ulus devletlerin politik özlerinin ehlileştirilemeyeceği ve bu devletlerin dünya tarihini belirlediği inancı, Avrupa'nın birleşmesinde direnen siyasi girişimleri arka plana itti: "Ulus devlet, tözsel ussallığı ve dolayımsız gerçekliğiyle tindir ve bundan dolayı dünya üzerindeki mutlak güçtür." Devletler hukukunu Almanya'da belirleyici olan "devlet dış hukuku" başlığı altında ele alan Hegel (*Hukuk Felsefesi*, s. 331-340), yukarıdaki vurucu sözleriyle, Kant'ın " her ihtilafı çözen bir devletler birliğinin sağlayacağı ebedi barış" düşüncesine karşı çıkar. Çünkü Hegel'e göre egemen devletler arasındaki bir ihtilaf, dinsel "uzlaşımların" bağlayıcı ahlaki arka planı olmadığı için "sadece savaşla" çözülebilir.[51] Ne var ki, Almanya'da hümanist-aydınlanmacı liberalizmle, ulusallık taraftarı liberalizmin yer değiştirmesi ancak başarısız 1848 devriminden sonra yaygın biçimde gerçekleşecektir.

Bu bağlamda, reform pedagogu Friedrich Fröbel'in yeğeni olan 1805 doğumlu Julius Fröbel'in önemli bir yeri vardır. Fröbel Jena'da, bir Kantçı olan Jakob Friedrich Fries'in öğrencisi olmuş ve Feuerbach'ın din eleştirisinden etkilenmişti. Zürih'te coğrafya hocası olarak çalışmış, daha sonra Ruge vasıtasıyla Hegelci solcularla tanışmış, politik nedenlerle eğitmenlik görevinden istifa ederek yayıncılığa başlamış, ve radikal sol bir fraksiyon olan "Donnersberg'e üye olmadan ve Paulskirche'ye taşınıp Baden devrim hükümetinin üyesi olarak başarısızlığa uğramadan önce 1847'de yayımlanan iki ciltlik *System der socialen Politik*'i kaleme almıştı.[52] Kant ve Rousseau'dan esinlenilen bu radikal-demokrat "devlet hukuku", sosyal bir devletin kurulması ve siyasi partilerin demokratik bir irade oluşumundaki rolü üzerine, yazıldığı dönemi büyük ölçüde aşan orijinal düşünceleriyle dikkat çeken bir kitaptır. Bunun ötesin-

51 Hegel'in onurunu kurtarmak için çabalar eksik değildi; böyle bir çabanın son olarak ele alındığı yer: R. Fine, "Kant's theory of cosmopolitism and Hegel's critic", 29, 6, 2003, s. 611-632.

52 Aalen'deki Scentia yayınevi 1975 yılında kitabın fotomekanik bir baskısını yayımladı: J. Fröbel, *System der socialen Politik*, 2. baskı, Mannheim 1847 (Bundan sonra Fröbel (1847), 1. ve 2. cilt olarak anılacaktır). Biyografik verileri Rainer Koch'un kaleme aldığı baskının "Yeni Baskıya Önsöz" bölümünden aldım.

de Fröbel'in müzakereci yaklaşımı onu demokratik hukuk devletinin yordamsal yorumunun öncüsü yapmıştır.[53]

Ancak bizim için burada önemli olan, Kant'ın dünya vatandaşlığı idesinin 1848 devrimi öncesinde radikalleştirilmiş olmasıdır. Fröbel Kant'ın barış yazısının başlattığı çok yönlü tartışmaya tepki verir; Kant'ın "devletler arasında adalet ve ebedi barış talebini"[54] Hegel ve tarih okulunun 18. yüzyılın hümanist atmosferini değiştirdiği siyasi ve düşünsel bir ortamda savunmak zorunda kalır. Kavimlerin, dillerin ve ırkların kültür tarihsel, antropolojik, etnolojik ve coğrafi açıdan farklılıkları üzerine bütün bildiklerini birçok kimseye anlatır; çünkü o dönemde toplumsal ve kültürel yaşamın bu "doğal, bozulmamış" unsurları, özgürlük hedefli siyasi bir cemaatleşmeyi olumsuz etkilemektedir. Kültürün ilerleyişiyle milletler birbiri ardına "ayrılmalarına ve birbirine karışmalarına" rağmen, etnik grubun genetik kökenleriyle siyasi ulusun iradesi arasında bir gerilim süregelir. İsviçre bu durumun bir örneğidir: "Serbest bir birlik ya da müttefiklik bazında bir araya gelen milletler, parçalar bir bütün oluşturana dek, daha çok dış baskılarla birbirlerine bağlanırlar."[55] Fröbel, "milletlerin varoluşlarındaki ahlaki, özgür ve aslında siyasi özelliklerin" –"özgür iradeyle oluşan bir kardeşlik birliğinin" hayranıdır (I, 245) ve başından itibaren ulusal devletin ötesinde bir devletler federasyonuna yönelmiştir.

Doğaldır ki, ulusun amacı sadece kendi varoluşundan ibaret olunca, liberal devletlerin yurttaşlık bilinci de "vatanperverlikle sınırlı bir karakter"[56] oluşturacaktır. Fröbel "herkesin salt kendisine ait ölçüler uyarınca kendini tanımlaması"[57] adına devlet ve ulusun kolektif kimlik ve farklılıklarının doğuştan gelen özellikler olarak ortaya konmasına karşı çıkar. Fröbel'e göre, "kültürün nihai hedefine" ancak tek tek her bireye saygı gösterilmesi ve insanların birbirleriyle dayanışması halinde ulaşılır. Bu insanlık ideali, savaşı ortadan kaldıran, ulusal ve uluslararası siyaset,

53 J. Habermas, "Volksouveranität als Verfahren", (1988), yayımlandığı yer: *Faktizität und Geltung*, *a.g.e.*, s. 600-631, burada 612 vd.

54 Fröbel (1847), 2. cilt, s. 458.

55 Fröbel (1847), 1. cilt, s. 246 vd.

56 Fröbel (1847), 1. cilt, s.538.

57 Fröbel (1847), 1. cilt, s. 57.

devlet ve devletler hukuku arasındaki karşıtlığı bertaraf eden küresel bir devletler federasyonunda vücut bulmalıdır. Fröbel, Kant'ın dünya vatandaşlığı idesine, "tüm insanların katıldığı demokratik yapılanmış bir federal birlikle, bu gezegenin özerk bir mukimi, sahibi ve idarecisi olduğunun bilincine sahip insan soyunun kendi kendini yönetmesiyle"[58] önemli ölçüde bir biçim verir. Bunu yaparken örnek aldığı, Fransız Cumhuriyeti'nin yapısından çok, Birleşik Devletler'in federatif sistemi ve özellikle de İsviçre'deki uluslar devletidir.

Federatif bir dünya cumhuriyeti idesinin gevşek bir devletler birliğiyle ikame edilmesine gerek yoktur. Savaş hakkıyla birlikte birer üyeye dönüşmüş tekil devletlerin egemenliği ve bunun tersi olarak, Fröbel'in "anlık zaafla öne sürülen zavallı bir bahane" olarak gördüğü müdahale etmeme prensibi ortadan kalkmış olur: "Sorulması gereken tek soru, özgürlük ve kültür adına mı, yoksa egoizm ve hamlık adına mı müdahale edileceği olacaktır her zaman."[59] Savaş ancak bir "devrim olarak", yani demokrasi ve yurttaşlık haklarının kazanılması için gerçekleştirilen bir özgürlük hareketi biçimindeyse kabul edilebilir. Hatta iç savaş taraflarının bunun için müdahale eden güçlerin desteğini almaları bile gerekir.[60] Bu müdahalelerin hukuka uygun olup olmadığını devletler hukuku mahkemeleri denetlemelidir.

Gıyabi tutuklama kararıyla aranan devrimci Fröbel 1949'da Almanya'yı terk etmek zorunda kalmıştı. Sığındığı ABD'den sekiz yıl sonra ülkesine döndüğü dönemde durumu –L.A. von Rochau'nun izlenimlerine göre– sadece "gerçek politikaya" zihinsel bir dönüşümle sınırlı değildi. Fröbel, maceralarla dolu göçmenlik yıllarında edindiği ham deneyimleri öylesine uyumlu biçimde geliştirdi ki, çalışmaları, siyasi ortamda yaşanan değişimin temsilcisi oldu.[61] 1861 yılında, yani *System der socialen Politik*'ten 14 yıl sonra yayımladığı iki ciltlik *Theorie der Politik*'in[62] önsözünde "devrimci ruhun ataklığından" vazgeçti-

58 Fröbel (1847), 2. cilt, s. 469.

59 Fröbel (1847), 1. cilt, s. 250.

60 Fröbel (1847), 2. cilt, s. 462 vd.

61 Hatta ABD'de ırk sorununa duyarlılığın artması, bu aykırı insanı Sosyal Darvinizm'in öncüsü haline getirmişti.

62 Aalen Scientia Yayınevi'nde fotomekanik olarak yayımlanan Viyana baskısı, 1975 (Bundan sonra Fröbel (1861), 1. ve 2. cilt olarak anılacaktır).

ğini itiraf ediyordu. Fröbel bundan sonra, devletin, vatandaşları için değil, organik olarak düzenlenmiş, egemen ahlaki bir güç için, yani salt kendi için varolduğu düşüncesiyle Hegel'in ve Tarih Okulu'nun peşinden gitti. Devletler kendilerinin üstünde bir hükümrana tahammül edemedikleri için, kendi aralarındaki ilişkilerde "gücün kaynağı hukuk değil, hukukun kaynağı güçtür."[63] Devletler arasında sadece doğal durumun devam etmesi mümkündür: "Bu nedenle evrensel devlet, ahlaka kesinlikle aykırı bir düşüncedir; ve gerçekliği aşan bir ideal değil, düşüncenin bir hilkat garibesi, ahlaki yargının yolunu şaşırmasıdır."[64]

3. Kant, Woodrow Wilson ve Milletler Cemiyeti

Fröbel hiç kuşkusuz akademik anlamda dışlanan biriydi; ancak bir taraftan da Kant'ın projesi hakkındaki sert hükmüyle Hegel'in öğrencisi Adolf Lasson'un temel tezini ondan önce dile getirmekle kalmayıp[65], 1871-1933 yılları arasında Alman devlet hukuku öğretmenlerinin çoğunun temel görüşlerini dile getiriyordu.[66] Walther Schücking ve Hans Kelsen gibi enternasyonalistlerin etkisi, Erich Kaufmann ve Carl Schmitt gibi devletler hukukunu "inkâr eden" ünlülere kıyasla marjinal kalıyordu. Milliyetçiliğin ve güç devleti düşüncesinin dev gölgesi, bugün Batılı ülkelerdeki devletler hukuku uzmanlarının liberal girişimlerinin üzerinde hissedilmektedir. M. Koskenniemi kapsamlı bir kitap olan devletler hukuku tarihinin iki önemli bölümünü 1860'ların sonunda "Institut de droit international" ve "Revue de droit international et de législation comparée" çevresinde toplanmış olan hukukçuların –dürüst olmakla birlikte belirsizlik taşıyan– çabalarına ayırmıştı. Bu hukukçuların birçoğu daha sonra Lahey'deki barış konferanslarının hazırlanmasında görev aldılar. O ana kadar *jus in bello* (muharip güçlerle sınırlı olan savaş eylemlerinin sivilleştirilmesi, arkadan saldırı yasağı, sivil ve yaralıların korunması, savaş esirlerine insani davranılması, kültür varlıklarının korunması, vb) 1864'teki Cenevre Konvansiyonu'na

63 Fröbel (1861), 1. cilt, s.331.

64 Fröbel (1861), 1. cilt, s. 328.

65 A. Lasson, *Prinzip und Zukunft des Völkerrechts*, Berlin 1871.

66 M. Koskenniemi, *The Centle Civilizer of Nations. The Rise and Fall of International Law 1870-1960*, Cambridge 2002, s. 179-265.

rağmen bütünüyle bağlayıcı biçimde düzenlenmemişti: "Gerçekten de, savaş hukuku belki hiçbir zaman 1870-1913 tarihleri arasında olduğu kadar coşkuyla incelenmemişti."[67]

Bu milliyetçi liberaller, devletler hukuku uzmanlarının görevinin insanlığın politik vicdanını dillendirmek olduğundan yola çıkıyorlardı. Ulus devletlerin varlığı ve bağımsızlığı onlar için de son derece doğaldı; ancak sadece Avrupalı devletler, Aydınlanma'nın ideallerinin, insan haklarının ve temel insani ilkelerin ses getirebileceği bir kültürel ortam içindeydiler. Sadece uygar toplumlar, eşit devletlerden oluşan uluslararası bir birliğe girebilmek için gerekli olgunluğa sahip görünüyordu. Enternasyonalistler sömürgeciliğin vahşetine duyarsız kalmasalar da, onların gözünde Avrupalılara dünyanın diğer bölgelerindeki uygarlaşma sürecini hızlandırma görevi verilmişti bir kere. Beyaz Batının üstünlüğü perspektifinden bakıldığında, sömürgeci güçlerin kendi aralarındaki hakları düzenlerken, sömürgeleriyle ilişkilerini sözleşmelerle düzenlememiş olmaları çok doğaldı. Bu görüşe göre, kendileri ve sömürgelerinin uygarlıkları arasındaki uçurum ve bunun sonucunda ortaya çıkan eğitme misyonu, devletler hukukunun temel ilkelerinin evrenselliğiyle, sömürgeciliğin dışlama mantığının bağdaştırılabileceğini açıklamaya yetiyordu.

Hukukçular yine de devletler hukukun sadece dogmatik bir biçimde şekillenmesine yardımcı olmakla yetinmeyip, hukuksal –siyasi açıdan –özellikle de insani bir devletler hukukunun oluşması konusunda– çaba göstermiş ve başarılı olmuşlardı. Bu nedenle, Birinci Dünya Savaşı'nın daha önce örneği olmayan sınırsız şiddetinin, cephe savaşlarının ve –tank, gaz ve alev makineleri v.b.– savaş araçlarının kullanıldığı muharebelerin Avrupa halkları üzerinde yarattığı zihinsel şok daha büyük olmuştu. İlk büyük savaş, askeri gücün hukukla sınırlandırılması çabalarının tamamını yerle bir etmişti. Lahey Barış konferanslarının böylesine ironik biçimde inkârı, klasik devletler hukuku tarihindeki önemli dönemeçlerden birini teşkil eder; diğer büyük bir dönemeç ise Woodrow Wilson'un savaşın yarattığı şokla başlattığı devletler hukukun oluşturulması girişimidir. Uzun 19. yüzyıl,

67 M. Koskenniemi, *The Gentle..., a.g.e.* s. 87.

devletler hukukunun –olanaksız görünen– anayasalaştırılması sürecinin başlamasına zemin hazırlayan tarihi bir depremle sona ermiştir.

Kant'ın projesi, Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıyla ilk kez pratik siyasetin gündemine girer; kısa bir süre sonra da devlet hukuku ve devletler hukuku uzmanları arasında önemli bilimsel tartışmaların konusu olur.[68] Kant'ın projesi ancak Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı dehşetten sonra hukuk siyaseti ve hukuk kuramları açısından etkili oldu. Ancak savaştan kanı çekilmiş ve bitap düşmüş Avrupa'da barış hareketinin sloganları hükümetlerden ziyade, kamuoyunda yankı buldu. Bu noktada, hukuk eğitimi almış biri olarak felsefi düşünceleri hayata geçirmeye hazır olan bir Amerikan başkanının harekete geçme zamanı gelmişti.

Wilson, ilerici enternasyonalistlerin, özellikle de *Women's Peace Party* ve İngiliz radikallerinin oluşturduğu *Union of Democratic Control*'ün[69] etkisiyle, henüz savaş sürerken savaş sonrası düzenin temeli olacak bir barış ittifakı programı geliştirdi ve bu programı 1916 yılının mayıs ayında *American League to Enforce Peace*'e sundu. Wilson böylece ilk kez Avrupa'ya özgü ihtilaflara belirleyici biçimde el atan bir büyük gücün ağırlığını, müttefiklerin tereddütlerine rağmen ortaya koyuyordu.

Wilson, 1918 yılının kasım ayında Amerika'nın arabuluculuğuyla ateşkes ilan edildikten 3 ay sonra bir milletler cemiyeti komisyonunun başkanlığını üstlendi. Komisyon on bir gün gibi bir sürede bir tüzük taslağı hazırladı. Almanya'da Karl Vorländer, Karl Kautsky ve Eduard Spranger gibi siyasetle yakından ilgilenen bilim adamları ve aydınlar,[70] Wilson'un konuşmalarında Kant'ın milletler cemiyeti tasarımının izlerini görmüşlerdi. Gerçi Wilson hiçbir zaman Kant'ın "Ebedi Barış" yazısına atıfta bulunmadı, ancak bir dizi güvenli ipucu bu yazıyı bildiğini ortaya koyuyor.[71] Burada Kant'a entelektüel anlamda borçlu olunan, sadece siyasi hedefler değil, özellikle Milletler Cemiyeti'nin örgütlenmesi ve bileşimidir. Savaşın aforoz edilmesi, o güne değin

68 Hans Kelsen ve Carl Schmitt, George Scelle ve Hersch Lauterpacht'ı incelerler.
69 Th.Knock, *Woodrow Wilson and the League of Nations*, Princeton 1982, IV. Bölüm.
70 G. Beestermöller, *Die Völkerbundidee*, Stuttgart 1995, s. 16 vd.
71 G. Beestermöller, *Die Völkerbundidee*, Stuttgart a.g.e, s. 101 vd.

devletler hukukuna sadece ucundan değinmekle yetinen hukuk devrimi için bir kuantum sıçraması anlamına geliyordu. Milletler Cemiyeti'nin 26 maddelik tüzüğünün 11. maddesinin 1. bendinde " –üyelerinden birine yönelsin ya da yönelmesin– her savaş ya da savaş tehdidinin tüm Cemiyet'i ilgilendiren bir konu olduğu" belirtilir. Cemiyet üyelerinin hiçbiri tarafsız kalamaz. Müttefiklerin bu taahhüdünü, yine Amerikalı hukukçuların önemli katkılarıyla 1928'de imzalanan Briand-Kellog Paktı'nın 1. maddesindeki mutlak savaş yasağı izler. Kant'a göre Milletler Cemiyeti bu hedefe, egemen, ama barışçı ve demokratik devletlerin gönüllü olarak bu sorumluluğu üstlenmesiyle ulaşacaktır. O halde federasyonun, ulusal devlet olarak örgütlenmiş halkların demokratik bir hak olan kendi kaderlerini tayin hakkı temelinde, devletlerin egemenliğini devletlerin dayanışmasıyla birleştirmesi gerekiyordu. Görünen o ki, Wilson, Paris banliyölerinde imzalanan antlaşmalarla Avrupa ve Orta Doğu'da geniş kapsamlı teritoryal yeni bir düzenin temeline yerleştirilen ulusallık ilkesinin tahrip gücünü görememişti. Birlik kurulunun daimi üyeleri Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Japonya ve (sözleşmeyi imzalamayan) ABD'ydi. Wilson bu ülkeleri, hukuk devleti ve demokratik kendi kaderini tayin hakkı temelinde kurulmuş yeni bir dünya düzeninin öncüleri olarak görmekteydi. Liberal bir yaklaşım, yeni üyelerin birliğe dahil edilmesinin somut koşullarını belirler. Kant'ın da belirttiği gibi, ancak kozmopolit bir hukukun uygulamaya konması, savaşın kesin olarak ortadan kaldırılması anlamına gelecektir: "Ulaşmaya çalıştığımız, yönetilenlerin onayına dayalı ve insanlığın ortak görüşüyle sürekliliği sağlanacak olan hukukun üstünlüğüdür."[72]

17. maddenin savaşı önleyici hükümleri, karşılıklı yardım yükümlülüğü, silahlanmanın sınırlandırılması, ekonomik yaptırımlar ve ihtilafların (hakem kurulu, uluslararası mahkeme ya da cemiyet kurulu aracılığıyla) barışçıl çözüm yöntemleri bazında kolektif bir güvenlik sistemi oluşturur.[73] Ancak yeni bir durum olan "taarruz savaşı" yazıya dökülmediği, uluslararası

72 R. S. Baker (ed.), *The Public Papers of Woodrow Wilson*, I, New York 1925, s. 233

73 A. Verdross ve B. Simma, *Universelles Völkerrrecht*, 3. baskı, Berlin 1984, s. 66 vd.; E.Klein, "Die internationalen und supranationalen Organisationen", yayımlandığı yer: W. G. Vitzthum, *Völkerrecht, a.g.e.*, s. 273 vd.

bir mahkeme kurulmadığı ve barış yanlısı olmayan devletlere yaptırım uygulama iradesine ve gücüne sahip bir ulus-üstü kurum olmadığı sürece, Milletler Cemiyeti'nin daha sonra Japonya, İtalya ve (Milletler Cemiyeti'nden çıkarılan) Almanya'nın oluşturacağı mihver devletlerin saldırganlığı karşısında yapılacak bir şey yoktu. Milletler Cemiyeti, faşist Almanya'nın Avrupa'yı sadece fiziksel anlamda vurmakla kalmayıp, maddi anlamda da çölleştiren bir savaşa başlamasıyla felç oldu. Savaşın yıkımdan daha derin olan bir uygarlık kırılması Alman kültürünü ve Alman toplumunu etik temellerinden vurdu – ve insanlığı da bunu aşmak zorunda bıraktı.

Birleşmiş Milletler Ana Sözleşmesi, "Uluslararası Topluluğun Anayasası" olabilir mi?

Artık baş edilmesi gereken bela, sadece topyekün bir muharebeye dönüşen savaş değil, şiddetin şimdiye değin tahayyül edilemeyecek biçimde barbarlaşması, "aşılması imkânsız" sanılan eşiklerin ötesine geçilmesi, derinlerdeki "kötü"nün yoğun biçimde sıradanlaşmasıydı. Bu yeni belayla karşı karşıya kalan devletler hukukunun, müdahale etmeme koşulunun varolup olmadığını belirleyen öncüllere bağlı kalması artık mümkün değildi. Nasyonal Sosyalist rejimde Avrupa Yahudilerinin yok edilmesiyle doruk noktasına ulaşan kitlesel kıyım, daha genel söylemek gerekirse totaliter rejimlerde devletin kendi halkına karşı işlediği suçlar, egemen devletler hukuku öznelerinin prensipte suçsuz olduğu savının temelini yok etti. İşlenen çirkin ve korkunç suçlarla, devlet icraatlarında hiçbir şekilde ahlaki ve cezai bir ayrım yapılmaması noktasına gelindi. Hükümetlerin ve resmi sorumluların, memurların ve yardakçıların dokunulmazlıklarını korumaları artık mümkün değildi. Nürnberg ve Tokyo'daki askeri mahkemeler, görevlileri, devlet memurlarını ve vekilleri –daha sonra devletler hukukunun konusu olacak cürümleri, önceden uygulayarak– savaş suçundan, bir saldırı savaşına hazırlık suçundan ve insanlığa karşı işlenmiş suçlardan mahkûm etti. Bu durum, devletler hukuku için, devletlerin hukuku olarak sonun başlangıcı anlamına geliyor, bir taraftan da bir uluslararası ceza mahkemesi kurma düşüncesine alışmak için ge-

çen uzun süreçte ahlaki bir dönüm noktasını teşkil ediyordu. Roosvelt ve Churchill Atlantik Sözleşmesi'yle henüz savaş sırasında "kapsamlı ve kalıcı bir genel güvenlik sistemi kurulmasını" istemişlerdi. Dört galip devlet Yalta Konferansı'ndan sonra diğer ülkeleri San Francisco'daki kuruluş konferansına davet etti. 51 kurucu üye hemen iki ay sonra, 25 Nisan 1945'te Birleşmiş Milletler Ana Sözleşmesi'ni oy birliğiyle kabul etti.

Kuruluş kutlamalarının coşkusuna rağmen, bu yeni örgütte savaştan korunmak gibi dolaysız bir amacın ötesinde, devletler hukukunu bir dünya anayasası hukukuna dönüştürmenin gerekip gerekmediği konusunda görüş birliği yoktu. Bugün geriye baktığımızda, San Francisco'da temsil edilen devletler birliğinin devletler hukukunun anayasalaştırılması için aşılması gereken eşiği aştığını görüyoruz; tabii eğer anayasalaştırılmayı yukarıda sözü edilen biçimde anlıyorsak: "Anayasalaştırmanın hedefi (...) yasa koyucunun (devletler hukukunda öncelikle yasaları yapan devletlerdir bu yasa koyucular) mutlak gücünün, daha üstün olan hukuk ilkeleri ve özellikle insan hakları bazında sınırlandırılmasıdır."[74]

Milletler Cemiyeti'nin iki dünya savaşı arasındaki yüz kızartıcı başarısızlığıyla karşılaştırıldığında, kısa 20. yüzyılın temel özelliğinin ironik bir tezat (devletler hukuku alanında atılan dev adımlar ve diğer taraftan bu kazanımların gerçek hayatta etkili olmasını bloke eden Soğuk Savaş'ın güç terkipleri) olduğunu görürüz. Gerçi bu dönemde de Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındakine benzer diyalektik bir hareket görüyoruz: savaş sırasındaki gerileme, savaş sonrasında bir yenilenme hareketi ve ulaşılan noktada yeniden ve bu kez daha da derin bir hayal kırıklığı. Kore Savaşı'ndan bu yana bloke edilmiş olan BM'nin eylem beceriksizliğini de bu şekilde betimleyebiliriz. Ancak bu kez söz konusu olan, devletler hukukunda ulaşılan noktadan bir gerileme değil, siyasi düzlemde diş gıcırtılarının duyulduğu bir sessizlik. Hatta Birleşmiş Milletler varolan örgütlenmesiyle "sıradan bir işletme" izlenimi veriyor. Ama yine de yeni normlar üretilmesi için örgütsel bir çerçeve oluşturmaya devam ediyor.

74 B.- O. Bryde, "Konstitutionalisierung...", *a.g.e.*, s. 62.

İlk ele alacağımız konu, devletler hukuku alanında 1945'ten bu yana –etkisiz olsa da– yürütülen yeniliklerle, Kant'ın, varolan durumun bağımsız cumhuriyetlerin gönüllü olarak birleşmesinden oluşan bir federasyon tarafından ikame edilmesi düşüncesinin aşılmış olması. Ancak bu yenilikler, şiddeti monopolleştiren bir dünya cumhuriyetine doğru ilerlemekten çok, –en azından kendi iddiası itibariyle– ulusüstü düzeyde kabul gören bir barış ve insan hakları düzenine işaret eder. Bu düzen, dünya toplumunda giderek gelişen pasifizm ve liberalleşmeyle, ulus-aşırı düzeyde, dünya hükümeti olmadan varolan bir dünya iç politikası için gerekli koşulları oluşturmalıdır. Tabii hukuk yazınında BM Ana Sözleşmesi'nin bir anayasa olarak yorumlanıp yorumlanamayacağı çok tartışmalı bir konudur.[75]

Bu konuda uzman değilim ve bu nedenle, Milletler Cemiyeti'nin tüzüğüyle karşılaştırıldığında, BM Ana Sözleşmesi'ne öncelikle anayasa niteliği kazandıran üç normatif yeniliği öne çıkarmakla yetineceğim. Elbette bu, Sözleşme'nin olduğu şekliyle bir anayasa oluşturduğu ya da anayasa olarak planlandığı anlamına gelmiyor. Sözleşme'nin cümleleri, iki ayrı görüntüyü içeren şaşırtmacalı resimler gibi alışılagelmiş biçimde okunmaya olduğu gibi, bir anayasa olarak yorumlanmaya da açıktır. Ve bunun nedeni de öncelikli olarak Sözleşme'nin şu üç özelliğidir:

– Barışın sağlanması hedefinin insan hakları politikasıyla açıkça birleştirilmesi;
– Şiddet yasağının gerçekçi bir adli kovuşturma ve yaptırım uyarısıyla birleştirilmesi;
– BM'nin kapsayıcılığı ve hukukunun evrenselliği.

Ancak Birleşmiş Milletler'in, üye devletleri, kendilerini siyasi açıdan görüş biçimlerini yapısal olarak değiştirmeye yönlendirecek bir anayasaya sahip olup olmadığı gibi güncel bir soru, ancak 1989/90'dan bu yana yaşanan gelişmelerle gündeme gelmiştir. Hatta bu konu ancak son Irak Savaşı'ndan sonra dev-

75 Bardo Fassbender, "The United Nations..."da (*a.g.e.*) anayasaları oluşturan sekiz özelliği sıralar: "A Constitutive Moment, System of Governance, Definition of Membership, Hierarchy of Norms, 'Eternity' and Amendment, A 'Charter', Constitutional History,Universality and the Problem of Sovereignty."

letler hukuku disiplini ve siyasi kamuoyu arasında kutuplaşma yaratan bir etkiye sahip olmuştur. BM Ana Sözleşmesi, bence, üye devletlerin kendilerini artık devletler hukuku sözleşmelerinin öznesi olarak görmek zorunda olmayacakları, siyasi bir dünya toplumunu yurttaşlarıyla birlikte kurucu üye olarak görebilecekleri bir çerçeve sağlıyor. Bu tür bir yapısal dönüşümün devletler hukuku öznelerinin özalgılarını etkileyip etkilemeyeceği dünya toplumunun kültürel ve ekonomik dinamiklerine bağlıdır.

5. Devletler hukukunda üç yenilik

Yukarıda değinilen –1919 ve 1928'de gelinen noktayı aşan– 1945 ve 1948 yıllarında yapılan üç yeniliği, bu konunun niçin "Batı'nın bölünmesinin" arka fonunu oluşturduğunu görebilmek adına açıklamak istiyorum.

(a) Kant, savaşın ortadan kaldırılmasını kozmopolit bir anayasal durum oluşturmak olarak anlıyordu. Bu proje Woodrow Wilson'u Milletler Cemiyeti girişimine iten bağlamı oluşturmuş olsa da, Milletler Cemiyeti nizamnamesi tek başına dünya barışıyla insan haklarını temel alan bir dünya anayasası arasında bir ilinti kurmaz. Devletler hukukunun geliştirilmesinde tek hedef savaşı önlemek olmuştur. Bu durum, giriş bölümünün ikinci cümlesinde "temel insan haklarına, insan kişiliğinin onur ve değerine olan inancın" vurgulandığı ve 1.1 ve 1.3'üncü maddelerinde, dünya barışının ve uluslararası güvenliğin siyasi hedefine, bütün dünyada "ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygıyla" ulaşılacağının yer aldığı Birleşmiş Milletler Ana Sözleşmesi'yle değişir. 10 Aralık 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Ana Sözleşme'nin girişinde değinilenlere açıkça atıfta bulunarak bu bağlantının altını çizer.

Uluslararası topluluk böylece o güne değin ulus devletlerin hayata geçirdiği anayasa ilkelerini tüm dünyada geçerli kılar.[76] Sözleşme'nin 1.1. maddesinde belirtilen barışın sağlanmasına yöne-

76 İnsan haklarının uluslararası yaygınlık sorunu için krş. H. Brunkhorst, W.R. Köhler ve Lutz-Bachmann (yayıma hazırlayan), *Recht auf Menschenrechte*, Frankfurt a.M. 1999.

lik özel hedeflerin yanı sıra, insan haklarının küresel düzeyde desteklenmesi ve uygulanması da yavaş yavaş Birleşmiş Milletler'in gündemine girer. Bu arada Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi, "barışın ihlal edilmesi", saldırganlık ve "barışın tehdit edilmesi" gibi suçların maddi unsurlarını, insan hakları politikalarıyla bağlantılı olarak yorumlar. Birleşmiş Milletler o güne değin kendini sadece devletler arasındaki ihtilaflar ve saldırılardan sorumlu hissederken, giderek, devlet otoritesinin yıkılması, iç savaş ve insan hakları ihlalleri gibi durumlara da müdahale etmeye başlar.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 1966 yılında, uluslararası antlaşmalarla bir taraftan sivil ve siyasi haklar, diğer taraftan ekonomik, sosyal ve kültürel haklar üzerinden ayrıntılandırıldı ve buna ek olarak Beyanname yeni ayrımcılık karşıtı konvansiyonlarla takviye edildi. Bu bağlamda, tüm dünyada insan hakları ihlallerini denetleyen ve raporlayan kayda değer sistemler oluşturuldu. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, gerektiğinde söz konusu hükümetlere diplomatik yollardan baskı yapma yetkisine sahip. Komisyon, yurttaşların hükümetlerin hukuk ihlalleriyle ilgili yaptıkları ferdi başvuruları da değerlendiriyor. Bu bireysel şikayetlerin pratikte çok büyük bir önemi olmasa da, yurttaş bireylerin devletler hukukunun dolaysız özneleri olarak tanınmaları açısından çok önemli bir müessesedir.[77] Ancak devletler hukukundan dünya yurttaşları hukukuna giden yolun ne kadar uzun olduğunu, 1987 yılında 51 imzayla yürürlüğe giren BM işkence sözleşmesini imzalayanlardan çok daha az sayıda devletin, bireysel şikâyetlerle ilgili öngörülen yükümlülüklerini yerine getirmiş olması açıklıyor.

(b) Sözleşme'nin temel düşüncesi, bir askeri birliğin ya da bir koalisyonun üyeleri arasında imzalanacak uluslararası bir sözleşmenin temel şiddet yasağını kesinlikle yürürlükten kaldıramayacak olmasıdır. Burada tek istisna, dar bir tanıma sahip; istendiğinde yumuşatıcı farklı yorumlamalara asla izin vermeyen kendini savunma hakkıdır. Yani müdahale edilmeme ilkesi genel şiddet yasağını ihlal eden üyeler için geçerli değildir. Sözleşme, kuralların ihlal edilmesi halinde yaptırım, gerektiğinde

77 Kay Hailbronner, "Der Staat und der Einzelne als Völkerrechtssubjekte", yayımlandığı yer: W. G. Vitzthum, *Völkerrecht*, *a.g.e.*, s. 161-267.

güvenliği sağlama işlevi olan askeri güç kullanımını öngörür.[78] Sözleşme'nin 42. maddesi, devletler hukukun anayasalaştırılması yolunda ikinci önemli adımdır. Milletler Cemiyeti Konseyi, üyelerine, zorlayıcı önlemleri sadece tavsiye edebiliyordu. Güvenlik Konseyi ise gerekli bulduğu askeri önlemleri kendi alabiliyor. Hatta 43. madde Güvenlik Konseyi'ne üyelerin tahsis edeceği silahlı kuvvet ve lojistik desteği kendi komutasında kullanma yetkisi de veriyor.

Ancak bu madde hayata geçmedi ve bir BM başkumandanlığı hiçbir zaman oluşturulamadı. Birleşmiş Milletler bu arada çok sayıda olaya müdahale etti. Bu gerçek ışığında, üye devletlerin bu amaçla hızla müdahale edebilecek birlikler hazır bulundurması arzu edilirdi şüphesiz. Ancak Güvenlik Konseyi bugüne değin güçlü üye ülkeleri kendi koyduğu yaptırımları uygulamaya yönlendirdi (uygulamakla görevlendirdi ya da uygulamalarına izin verdi). Ana Sözleşme büyük güçlerin işbirliğine hazır olmalarını –Güvenlik Konseyi'nin işlevini zor bir sınava tabi tutan– veto hakkı taviziyle sağladı. BM'nin kaderinin, dünya güçlerini (bugün ise geri kalan tek süper gücü) kendi ortak uygulamalarına dahil edip edemeyeceğine bağlı olduğu hep biliniyordu. Üye devletlerin uygulamalara uyum göstermesi, ancak devletler birliğinin üyesi gibi hareket etme bilinci bilfiil desteklendiği ölçüde beklenebilir. Müdahale eden güçler, ulusun oluşumunda, yıkılan alt yapının, dağılan devlet otoritesinin, devlet egemenliğinin ve tükenmiş olan sosyal-etik kaynakların yeniden oluşturulmasında sorumluluk almaktan ne kadar az kaçınırlarsa, bu bilinç o kadar güçlü olur.

Bu arada şiddeti önleyen, barışı kalıcı kılan ve barışa zorlayan müdahaleler gibi alışılagelmiş pratikler, bir dünya iktidarı olmadan yönetim konusuna –hatta klasik anlamda devletin egemenliği altında olan dış güvenlik konusuna da– örnek teşkil ediyor. BM ne kendi yetkilerini tanımlamak ve kalıcı bir biçimde genişletmek yetkisine sahip, ne de yasal şiddet uygulamaları için gerekli araçları tekelinde bulunduruyor. Güvenlik Konseyi, sınırları çok dar tutul-

78 J. A. Frowein ve N. Krisch, "Chapter VIII. Action with respect to Threats to the Peace, Breaches of the Peace, and Acts of Aggression", yayımlandığı yer: B. Simma (editör), *The Charter of the United Nations*, A Commentary, Second Edition, Oxford 2002, s. 701-763.

muş siyasi konularda, merkezi olmayan, tek tek devletleri kapsayan iktidar monopolleri bazında çalışır. Ancak genelde Güvenlik Konseyi'nin kararlarını uygulamak için gerekli olan gücün ve araçların seferber edilmesi için genel sekreterin otoritesi yeterlidir.

Güvenlik Konseyi'nin yaptırım gücü, savaş suçları, taarruz savaşına hazırlanma, soykırım ve insanlığa karşı işlenen diğer suçlar gibi uluslararası düzeyde suç sayılan eylemleri kovuşturan savaş mahkemeleri kurmayı da kapsar. Hükümet üyeleri, devlet memurları, parti yöneticileri ve gönüllü yardımcıları da suçlu bir devletin hizmetinde işledikleri suçlardan sorumlu tutulmaktadır artık. Bu durum, uluslararası hukukun artık sadece devletler hukuku olmadığının bir başka kanıtıdır.

(c) Birleşmiş Milletler yapısı, liberal bir anayasaya sahip öncü devletlerden oluşan Milletler Cemiyeti'nin yapısının aksine, başından itibaren üyelerini içine almaya yönelik olmuştur. Her üye Ana Sözleşme'nin ilkelerine ve insan hakları beyannamelerine uymak zorundadır ama bir taraftan da Rusya ve Çin gibi devletler ilk günden itibaren Güvelik Konseyi'nin veto hakkı olan üyeleri arasında bulunmaktadırlar. Bu arada üye sayısı 193'e ulaşmış olan Birleşmiş Milletler'de liberal anayasalı devletlerin yanında, otoriter, despot ve suç işleyen rejimler de mevcuttur. Bunun bedeli, BM'nin beyan edilmiş ilkeleriyle üye devletlerin sadece birkaçı tarafından harfi harfine uygulanan insan hakları standartları arasındaki açık çelişkidir. Bu çelişki geçerli normları zedeler ve usulüne uygun olarak alınmış kararların meşruiyetine zarar verir – örneğin, Libya'nın İnsan Hakları Komisyonu'nun başkanlığını yürütmesinde. Ancak kapsayıcı üyelik bir taraftan da, uluslararası topluluğun devletler arasındaki ihtilafları iç ihtilaflara dönüştürme iddiasının gerekli koşullarını oluşturur.

Eğer bütün ihtilafların barışçıl olarak çözülmesi ve yargıya, adli kovuşturmaya, ceza infazına uygun uygar bir seyir izlenmesi gerekiyorsa, istisnasız bütün devletler uluslararası topluluğun ilgili tarafları olmak zorundadır. Francisco de Victoria ve Francisco Suarez'den bu yana Hıristiyanlığın ruhunda olduğu varsayılan "bütün ulusların" hukuki ve siyasi "birliği", ilk olarak BM bünyesinde kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Ve buna

uygun olarak, BM Ana Sözleşmesi'nin 43. maddesi BM hukukunun diğer uluslararası sözleşmeler karşısındaki üstünlüğünü belirler. Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 53. maddesi de uluslararası hukuktaki hiyerarşi eğilimini teyit eder: "Milletlerarası genel hukukun emredici bir normu, bir bütün olarak devletlerin uluslararası toplumunun, kendisinden hiçbir surette sapmaya müsaade edilmeyen ve ancak aynı nitelikte olan daha sonraki bir milletlerarası genel hukuk normu ile değiştirilebilecek olan bir norm olarak kabul ettiği ve tanıdığı bir normdur."

Ancak, 1945 yılında başlayan dekolonizasyon sürecinden kaynaklanan daha fazla üyenin birliğe dahil edilmesi, Avrupa uluslararası hukukunun çerçevesini yerle bir eder ve Batı'nın yorumlama tekeline son noktayı koyar. Gerçi 19. yüzyıl boyunca ABD, Japonya ve Osmanlı İmparatorluğu gibi Avrupa dışından ülkeler uluslararası hukuk özneleri çemberine katılmıştır; ama dünya toplumunun kültürel ve ideolojik çoğulculuğunun kavranmasının, devletlerarası hukuk kavramını değişikliğe uğratması ancak BM çerçevesinde gerçekleşmiştir. Genel Kurul üyeleri, ırk, etnisite ve din farklılıkları konusunda artan duyarlılığın bir sonucu olarak, olaylara birbirlerinin perspektiflerinden bakabilmeyi Kant'ta (ve ABD'deki ırkçılık sorunu bağlamında ilericilikle alakası olmayan Wilson'da) olmayan boyutlara ulaştırmışlardır. Bunun kanıtı insan hakları ruznamesi ve her tür ırk ayrımcılığını yok etmek üzerine varılan uzlaşmadır. BM, Viyana İnsan Hakları Konferansı'nı toplayarak kendi ilkelerinin ihtilaflı yorumlarıyla ilgili olarak kültürlerarası bir diyaloğun zorunlu olduğunu ortaya koymuştur.[79]

6. Soğuk Savaş'ın iki yüzü

Devletlerarası hukukun İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki hızlı gelişimi, onyıllardır siyasi gerçeklerden kopuk biçimde var olmaya devam eden kurumları ön plana çıkardı. Güvenlik Konseyi Kore krizi sırasında –kolektif bir özsavunmaya teşvik eder biçimde de olsa– bir kez daha askeri önlemlerde karar kıldı. Nürnberg ve Tokyo savaş mahkemelerinde kuşkuyla yakla-

79 J. Habermas, "Zur Legitimation durch Menschenrechte", yayımlandığı yer: *Die postnationale Konstellation*, *a.g.e.*, s. 170-192.

şılan "galiplerin adaleti" uygulamasını, Soğuk Savaş sırasında sürdürmek mümkün olmadı. NATO ve Varşova Paktı'nın karşılıklı nükleer tehditleri altında, hukuk ve siyaset bilimleri arasında, uluslararası hukuk ve uluslararası düzen arasında yapılan metodolojik ayrım, salt analitik olma özelliğini kaybetti. İki kutuplu dünyada normlar ve gerçek olgular –normların tatbik edilemediği olgular– arasında bile bir uçurum oluştu. İnsan hakları üzerine normatif söylem salt bir retoriğe dönüştü; uluslararası ilişkilerde "gerçekçi okulun" temsilcileri Washington'da da Moskova'da da siyaseti etkilemeye başladılar.

Soğuk Savaş'ın terkibi ve devletlerarası hukukun iflası, basit bir antropolojik öncülden yola çıkarak, uluslararası kuruluşların etkisiz olduğu gibi aşikâr bir sonuca varan bir kuramın lehine oldu.[80] Gerçekçi okulun kurucusu olan Hans Morgenthau'ya göre erkin, hep daha fazla erkin peşinde olmak, insanoğlunun doğasında vardı.[81] Morgenthau'ya göre, sadece güç ve gücün arttırılması isteğinin belirlediği uluslararası ilişkilerin kökeninde de bu değişmez nüve vardı. Böyle bir platformda, hukuksal düzenlemeler, güçler arasındaki sağlam olmayan, geçici çıkar terkiplerini yansıtmaktan öteye gidemezler. Düşmana ayrımcılık uygulamaya yarayan ahlaki yargılar ve savunmalar iyi sonuçlar veremez, çünkü en iyi ihtimalle akılcı, gerçekçi oyun-kuramsal düşüncelerle kontrol altına alınabilecek çatışmaları daha da yoğunlaştırır.[82] Öte yandan, ideolojik bir insan hakları retoriğinin güç hesaplarından kopması, Birleşmiş Milletler'in eşzamanlı olarak gerçeklerin yarattığı baskıdan bağımsız bir ortamda normlar üretmesini olduğu gibi gelecekteki bir dünya düzeninin siyasi biçimi üzerine tüm taraflar için varolan belirsizliği de açıklıyor. Ne 'gerçekçilerin' ne de 'idealistlerin' bir dünya toplumunun siyasi anayasası üzerine düşünce üretmek için nedenleri vardı. 'Gerçekçiler' zaten bunun gerçekleşeceğine inanmıyor, 'idealistler' ise ulaşılmaz bir uzaklıkta olduğunu

80 B. Zangl ve M. Zürn, *Krieg und Frieden*, Frankfurt .M. 2003, s. 38-55.

81 Th. L. Pangle ve P. J. Ahrensdorf, *Justice Among Nations*, *a.g.e.*, s. 218-238.

82 Morgenthau bu savla Carl Schmitt'i takip eder; krş. M. Koskenniemi, "Carl Schmitt, Hans Morgenthau, and the Im*a.g.e.* of Law in International Relations," yayımlandığı yer: M. Byers (editör), *The Role of Law in International Politics*, Oxford 2000, s. 17-34.

düşünüyorlardı. Morgenthau okulunun gerçekçiliğiyle 90'lı yılların hukuki neo-liberalizmi arasında ilginç bir bağlantı kuran Paul W. Kahn, savaş sonrası dönemdeki bu ikiliğin süregelen önemini görmüştü.

Gerçekçilerin ve idealistlerin birbirini tamamlayan çekimser tutumları ve –birbirlerine karşıt nedenlerle de olsa– yeni bir dünya düzeni tasarımının ortaya konmasını önemsememeleri, 1989'daki başlangıç anının aleyhine olmuştur: "Soğuk Savaş'tan insan hakları yasalarında olağanüstü bir ilerleme kaydedilen bir dönem olarak bahsedebiliriz; ama aynı dönemde insan haklarının yoğun bir biçimde ihlal edildiğini de teslim etmemiz gerekir. Bu dönemi nitelendirmek için Soykırım Konvansiyonu'na mı bakmalıyız, soykırıma yönelik davranışların aniden patlamasına mı? (...) BM'nin temel prensibi olan güç kullanımının yasaklanmasını mı dikkate almalıyız, yoksa bu dönemi karakterize eden sayısız savaşta ölenleri mi? Bu dönem devletin hukuk yoluyla kısıtlanacağını vaat eden bir dönemdi, buna rağmen karşılıklı kesin yıkım politikalarının benimsenmesiyle devletin yüceltilmesine yol açtı. Realistler, uluslararası hukuku yok sayabilirdi; idealistler ise inatla direnen olguların tümünü, modası geçmiş siyasi kurumların arkalarını korumaya yönelik bir eylemi olarak değerlendirebilirdi. Benzer şekilde, Batı'nın Soğuk Savaş'ın sonuçlanmasındaki katkıları da kolayca tanımlanamamaktadır. Fikirlerimiz miydi üstün gelen, yoksa askeri, teknolojik avantajlarımız, hak kavramımız ve ekonomik gücümüz mü? Elbette ikisi birden. Fakat o zaman bu, İkinci Dünya Savaşı sonrası uzlaşmayı telkin eden belirsizliğin Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle de çözümlenememiş olması anlamına gelir sadece."[83]

Savaş sonrası dönemin açıklanamayan ikircikli özelliği bugüne değin süregelen bir yüktür. Batı dünyası, son Irak Savaşı'yla ilgili ihtilaflarla ortak bir perspektifi olmadığının bilincine vardı ilk kez. Olsa olsa yeni liberaller 90'lı yıllarda hızlı bir ekonomik küreselleşmeyle devletin yok olacağını düşünmüşlerdir. Onları bu düşten sarsarak uyandıran, Beyaz Saray'ın savaş retoriği ve Hobbescu bir güvenlik rejiminin geri dönüşü oldu. Bu

83 P. W. Kahn, "American Hegemony and International Law", *Chicago Journal of International Law*, 2, 2000, s. 1-18, burada 13.

arada yeni bir dünya düzeniyle ilgili farklı senaryolar oluşuyor. Yeni liberal görüş ve Kant'ın projesinin yanı sıra, Amerikan yeni muhafazakârlarının hegemonyacı vizyonu netleşmeye başladı ve solun, kültürcü bir yaklaşımın göstergeleriyle yeniden canlandırdığı bir büyük bölge düzeni kuramının ortaya çıkmasına neden oldu. Bu konuya son bölümde değineceğim. Önce varolan durumu kaba hatlarıyla tanımlamak istiyorum.

7. Muğlak 90'lı yıllar

Toplum modelleri arasındaki rekabet sona erdikten ve Güvenlik Konseyi'nin bloke edilmesi aşıldıktan sonra, bu ana kadar harekete hazır bir filo olan Birleşmiş Milletler, dünya politikasının önemli bir forumu haline geldi. Güvenlik Konseyi sadece 1990-1994 yılları arasında, birinci Irak Savaşı'yla başlamak üzere, sekiz konuda ekonomik yaptırım ve barış sağlayıcı müdahaleye ve diğer bir beş konuda da askeri müdahaleye izin verdi. Bosna ve Somali'deki bozgunlardan sonra daha temkinli hareket etmeye başladı. Silah ambargosu ve ekonomik yaptırımların dışında, Zaire, Arnavutluk, Orta Afrika, Sierra Leone, Kosova, Doğu Timor, Kongo ve Afganistan'a asker gönderildi. NATO'nun Kosova müdahalesinde ve Amerikan ve İngiliz birlikleri Irak'a girdiğinde askeri müdahaleye onay vermemesi Güvenlik Konseyi'nin dünya çapında ne ifade ettiğini gösteren iki örnek. Kosova müdahalesinde Güvenlik Konseyi'nin kararsızlığını esefle karşılamak için yeterli neden vardı.[84] Irak konusunda ise açık olarak uluslararası hukuka aykırı bir tutumu reddederek olumlu tepkiler alan BM'nin bu konumunu, savaşın yarattığı gerçekleri tanımaktan titizlikle kaçınarak daha da pekiştirdi Güvenlik Konseyi. Birleşmiş Milletler'in siyasi ağırlığının arttığını gösteren üç gerçek var.

Güvenlik Konseyi sadece devletler arasındaki ihtilaflara değil, *devletlerin içindeki* ihtilaflara da şu biçimlerde müdahale ediyor artık:

– İç savaş ya da devletin yıkılması gibi durumlarda uygulanan şiddete tepki göstererek (Eski Yugoslavya, Liberya, Angola, Burundi, Arnavutluk, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Doğu Timor)

84 Bkz. S. 35; krş. N.Krisch'in eleştiri seçkisi, "Legality, Morality and the Dilemma of Humanitarian Intervention after Kosovo", *European Journal of International Law*, 13,1, s. 323-335.

– Ağır insan hakları ihlallerine ve etnik temizliğe tepki göstererek (Zimbabve, Güney Afrika, Kuzey Irak, Somali, Ruanda ve Zaire)

– Demokratik bir düzenin kurulması için (Haiti ve Sierra Leone).[85]

Güvenlik Konseyi bunun dışında Nürnberg ve Tokyo geleneğine uyarak, Ruanda'daki ve eski Yugoslavya'daki kıyımlar için *savaş suçları mahkemeleri* kurdu.

Ve nihayet şaibeli bir kavram olan "haydut devlet"[86] (John Rawl daha tarafsız biçimde "outlaw-states" der), sadece Batı'daki yöneticilerin retoriğine köktendinci bir zihniyetin yerleştiğini değil, devletlerarası hukuk çerçevesinde devletleri tanıma pratiğinin araçsallaştırıldığını da gösterir. Birleşmiş Milletler'in güvenlik ve insan hakları standartlarına uymayan devletler uluslararası ilişkilerde her geçen gün daha çok aşağılanıyor. İnsan Hakları İzleme Komitesi ya da Uluslararası Af Örgütü gibi tüm dünyada faaliyet gösteren denetleme örgütlerinin düzenli olarak hazırladığı raporların, bu tür devletlerin meşruiyetlerini kaybetmelerine önemli katkıları oluyor.[87] Ülke dışından gelen tehdit ve ikna çabaları ve ülke içindeki muhalefet (Endonezya, Fas ve Libya gibi) kimi ülkelerdeki hükümetleri yumuşatabildi.

Diğer taraftan bu olumlu gelişmelerin aksine işleyen ve hayal kırıklığı yaratan bir durum da mevcut: BM'nin mali kaynakları son derece kısıtlı. Örgüt birçok müdahalede, askeri kaynaklarını her zaman olduğu gibi sadece kendi başına kontrol etmek isteyen ve kendi ulusal kamuoyuna bağımlı olan hükümetlerin işbirliği yapmaya gönüllü olmaması engeliyle karşılaşıyor. Somali'deki iç savaşa müdahalenin başarısızlıkla sonuçlanmasının nedeni, Amerikan hükümetinin kendi halkının olumsuz tepkileri nedeniyle birliklerini geri çekmesiydi. Bu tür başarısız müdahalelerden daha da kötüsü, Irak Kürdistanı, Angola, Kongo, Nijerya, Sri Lanka ve aslında Afganistan örneklerinde olduğu gibi hiç gerçekleştirilmeyen müdahaleler ya da gecikmiş müdahaleler. Rusya

85 J. A. Frowein ve N. Krisch, "Chapter VII...", *a.g.e.*, s. 724 vd..

86 J. Derrida, *Rogues*, [*Schurken* F. A.M. 2003].

87 J. A. Frowein ve N. Krisch, "Konstitutialisierung...", *a.g.e.*, s. 429 vd.; B. Zangl ve M. Zürn, *Frieden und Krieg*, *a.g.e.*, s. 254 vd..

ve Çin gibi Güvenlik Konseyi'nde veto hakkı olan ülkelerin "iç işlerine" her müdahaleyi engelleyebilecek olmalarının yanı sıra, özellikle Kara Kıta, insanların yaşadığı felaketlerin eşdeğer olarak algılanmaması ve değerlendirilmemesinin acısını çekiyor.

Ruanda'da konuşlandırılmış olan Mavi Bereliler'in komutanı 1994 yılının ocak ayı başında Birleşmiş Milletler'in yetkili bölümünü toplu katliam olacağı konusunda uyardı. 7 Nisan'da başlayan katliamın ilk üç ayında çoğu Tutsi azınlığı olan 800 bin kişi öldü. BM, 1948 tarihli "Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme"den doğan askeri müdahale sorumluluğunu yerine getirmedi. Güvenlik Konseyi'nin ele aldığı vakalardaki o utandırıcı seçicilik, ulusal çıkarların hâlâ BM'nin küresel sorumluluklarından öncelikli olduğunu gözler önüne seriyor. Sorumlulukların böylesine düşüncesizce görmezden gelinmesi, bugün Batı'nın –siyasi olarak yetersiz bir örgütlenmeye sahip ekonomik küreselleşmenin etkilerini bir kenara bırakalım, sömürgecilik tarihinin uzun vadeli sonuçlarıyla ve en az bunun kadar önemli olan sömürgeciliğin bitirilmesindeki başarısızlığın yarattığı olumsuz sonuçlarla yüz yüze olan bir Batı'nın– hanesine eksi olarak yazılıyor.[88]

Bugün Birleşmiş Milletler sorumluluk alanına giren iki konuda da (uluslararası güvenliğin tehdidi ve yoğun insan hakları ihlalleri) yeni bir tür şiddetle karşı karşıya. BM, suçlu devletlerin meydan okumalarına gerektiğinde askeri güçle, kendisinin örgütlediği devlet güçleriyle karşılık verebilir. Hükümetler kitle kıyım silahlarının satın alınması ve illegal olarak üretilmesinde hâlâ tehlikeli bir biçimde rol alıyorlar ve etnik temizliklerde ve terör saldırılarında parmakları var. Ancak suçlu devletlerin yarattığı tehlikeler, devlet dışı şiddetin yarattığı risklerin arkasında kalıyor giderek. "Yeni savaşlar" daha çok bir devlet otoritesinin yıkılması sonucu ortaya çıkıyor. Bu devlet otoritesi –ideolojik cepheler boyunca gelişen klasik iç savaşların aksine– etnik milliyetçilik, kabile savaşları, uluslararası suç ve iç savaş teröründen oluşan meşum bir karışıma dönüşüyor.[89]

Köktendinciliğin enerji kaynaklarından beslenen, belli bir

88 H. Münkler, *Die neuen Kriege*, Hamburg 2002, s. 13 vd.

89 H. Münkler, *a.g.e.*; B. Zangl ve M. Zürn, *Frieden und Krieg*, *a.g.e.*, s. 172- 205.

bölgeyle sınırlı olmadığı için daha zor mücadele edilen günümüzdeki küresel terör ise bundan farklı.[90] Yeni olan, terörist hesaplar değil, (11 Eylül'ün sembolik gücüne rağmen) saldırıların biçimi bile değil, saldıranların kendilerine özel saikleri ve özellikle dünya çapında faaliyet gösteren, ancak zayıf bir örgütlenmeye sahip özelleştirilmiş şiddetin lojistiği. Teröristler açısından 11 Eylül 2001'den bu yana kazanılan "başarı"nın farklı faktörleri var. Bunlardan ikisini önemsememek mümkün değil: Birincisi, arızalanmaya yatkın olduğunun bilincinde olan çok karmaşık bir toplumda yaşanan korkunun yarattığı etki; ikincisi ise, devlet dışı örgütlenmelerin karşısına askeri devlet gücünün teknolojik potansiyeliyle çıkan, yoğun bir biçimde silahlanmış bir süper gücün abartılı tepkisi. Teröristlerin hesapları, saldırıların beklenen "askeri, dış politika, iç politika ile ilgili ve hukuki ve sosyal-psikolojik sonuçlarıyla birebir bağlantılı olan bir başarıya odaklanmıştır. [91]

Reforma gereksinimi olan Birleşmiş Milletler'in zaafları ortada. Ancak, uluslararası topluluğu giderek daha sık sorun çözücü ve yapıcı bir düzen için çalışmaya zorlayan yeni şiddet türleri, ulusal terkibin çözülmesi ve post-ulusal bir terkibe geçişteki en acil semptomlar sadece. Ve bugün küreselleşme kavramıyla dikkatleri üzerine çeken bu eğilimler, Kant'ın dünya vatandaşlığı düzeni projesine sadece aykırı değil, aksine bir taraftan da bu projeyi destekler nitelikte. Küreselleşme, hâlâ geleceğe dair bir ide olan dünya vatandaşlığı durumu için, dünya toplumuna ait siyasi bir anayasaya karşı gösterilen direncin daha baştan aşılmaz olarak algılanmasını engelleyen bir zemin oluşturuyor.

8. Reform gündemi

Birleşmiş Milletler'in merkez yapısının reform gündemi çok da çelişkili değil; bu gündemi çok basit bir biçimde mevcut organların başarı ve eksikliklerine bakarak belirlemek mümkün:

– Güvenlik Konseyi'nin geniş yetkileri göz önünde bulundurulduğunda, karar verme usul ve içeriklerinin dünyanın de-

90 Köktendinci hareketlerin farklı motivasyonlar bulduğu farklı kültür ortamlarının ayrıştırılması için bkz. M. Riesebrodt, *Die Rückkehr der Religion*, Münih 2001, s. 59-94.

91 P. Waldmann, *Terrorismus und Bürgerkrieg*, Münih 2003, s. 35.

ğişen jeopolitik durumuna uygun hale getirilmesi gerekiyor. Burada hedef, bu organın eylem gücünü arttırmak, dünya güçlerini ve dünyanın farklı bölgelerini uygun biçimde temsil etmek ve bu arada örgüte dahil olan süper gücün haklı çıkarlarını da gözetmek olmalı.

– Güvenlik Konseyi, gündemin belirlenmesinde ve karar aşamasında ulusal çıkarlardan bağımsız davranabilmeli. Ne zaman müdahale hakkı olduğunu ve müdahale etme *yükümlülüğü taşıdığını* genel hatlarıyla belirleyen hukuki kurallara bağlı olmalı.[92]

– Yürütme organının finansal olanakları[93] yetersiz; gerekli olduğunda üye ülkelerin kaynaklarına başvurabilmesi de kısıtlanmış durumda. Yürütme, tek tek ülkelerin merkezi olmayan güç tekelleri üzerinden, Güvenlik Konseyi'nin kararlarının etkili biçimde uygulanmasını garanti edecek şekilde güçlendirilmeli.

– Uluslararası Mahkeme'ye (henüz yaygın bir kabul görmeyen) bir Uluslararası Ceza Mahkemesi eklendi. Bu mahkemenin karar verme pratikleri, bilinen uluslararası suçların daha net olarak belirlenmesine ve derlenmesine yardımcı olmalı. *Jus in bello*'nun, BM önlemleri ve müdahalelerine maruz kalan halkları devlet içindeki polis yasaları gibi koruyacak bir müdahale yasasına dönüştürülmesi henüz mümkün olmadı. (Bu bağlamda bir kereliğine savaşların güvenlik önlemlerine dönüştürülmesindeki askeri-teknolojik gelişmeye güvenlik önlemleri de eşlik edebilir, yani hassas silahlar denilen silahların geliştirilmesiyle çakışabilir).

– Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul'un yasama kararlarının dolaylı da olsa bilgi sahibi bir dünya kamuoyu nezdinde daha güçlü bir meşruiyete gereksinimi var. Bu bağlamda diğer opsiyonların yanı sıra (BM organlarında tanıkların dinlenmesi hakkı ve ulusal parlamentoların rapor verme yükümlülüğü gibi konularda) sivil toplum örgütleri de önemli bir rol oynuyor.

92 krş. Commission on Intervention and State Sovereignty'in 2001 yılı aralık ayında Güvenlik Konseyi'ne yaptığı öneri. Bu öneride ağırlık "müdahale hakkından" "halkın korunması sorumluluğuna" kaymıştır.

93 Birleşmiş Milletler'in bütçesi New York kentinin yıllık bütçesinin % 4'ü civarında. Detaylı bilgi için: E. Kwakwa, "The international community, international law and the United States", yayımlandığı yer: M. Byers ve G. Nolte (derleyen), *United States Hegemony and the Foundations of International Law*, Cambridge 2003, s. 39.

– BM kendini taarruz savaşlarından, uluslararası şiddet eylemlerinden ve yoğun insan hakları ihlallerinden korunmayı sağlayan özel yasaların savunulmasıyla sınırladığı takdirde, faaliyetleri için zayıf bir meşruiyet yeterli olabilir. Temel hakların tüm dünyada meşru kabul edildiğini ve hukukun uygulanmasının adli makamlarca denetlenmesinin meşru olarak kabul edilen kurallarla sağlandığını varsayabiliriz. Her iki konuda da, siyasi olmakla birlikte devletten bağımsız olan uluslararası topluluğun ulus-üstü prosedürleri, demokratik anayasa devletlerinde çoktan yerleşmiş olan hukuk kurallarından beslenir. Ulus-üstü düzeyde siyasi görevler, hukukun geçerli kılınması için üstlenilen –ve kararlar geniş bir hareket alanı içinde verildiği için daha fazla meşruiyet gerektiren, yani kurumsallaşmış bir yurttaş katılımı isteyen– görevlerin önüne geçer. BM ailesinin şimdiye kadar değinmediğimiz 60 özel ve alt kuruluşu bu türden siyasi görevler üstlenmiştir. Tabii kimi örgütler, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun kitle imha silahlarını denetlemesinde olduğu gibi, Güvenlik Konseyi'nin yürütme organı gibi çalışırlar. 19. yüzyılda kurulan Dünya Posta Birliği ve Uluslararası Telekomünikasyon Birliği gibi örgütler teknik alanda koordinasyon işlevleri üstlenirler.

Ama Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve özellikle Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşlar dünya ekonomisi açısından önem taşıyan kararlar, yani özünde siyasi olan kararlar verme yetkisine sahiptir. BM'nin yakın ve uzak çevresindeki uluslararası örgütlerden oluşan bu gevşek ve karmaşık topluluğu anlayabilmenin anahtarı, dünya toplumunun küreselleşme sürecinde geçirdiği değişikliklerdir. Devletlerin niçin ulusaşırı şebekeler oluşturduğu, hatta niçin ulus-üstü birleşmelere girdikleri ve BM'nin duralayan reformlarını bir gün yeniden harekete geçirecekleri beklentisinin niçin tamamen gerçek dışı olmadığı sorularını yanıtlamak için dikkatimizi bu süreçlere çevirmek gerekiyor. Çünkü ekonominin ve toplumun küreselleşmesi, Kant'ın o yıllarda, dünya yurttaşlığı durumu düşüncesi olarak açıkladığım şeyi post-ulusal bir terkibe doğru geliştirdi. "Küreselleşme" süreci olarak tanımladığımız, ticaret ve ürünlerin, menkul mal ve finans piyasalarının, modanın, medya ve

programların, haberlerin ve iletişim ağlarının, ulaşım yollarının ve göç hareketlerinin, risklerin ve yüksek teknolojinin, çevreye verilen zararların ve salgın hastalıkların, organize suç ve terörizmin dünya çapında yayılması süreçleridir. Ulus devletler bu süreçte giderek karşılıklı bağımlılıkların belirdiği bir dünya toplumuna bağımlı hale geliyor. Bu dünya toplumunun işlevsel belirtimi kaygısızca teritoryal sınırlar boyunca ilerliyor.

9. Post-ulusal terkip

Bu sistemik süreçler egemen devletlerin gerçek bağımsızlıklarının toplumsal önkoşullarını değiştiriyor.[94] Ulus devletlerin kendi topraklarının sınırlarını, kendi nüfuslarının yaşam temellerini, kendi toplumlarının maddi var olma koşullarını kendi başlarına güvence altına almaları mümkün değil bugün. Coğrafi, sosyal ve nesnel açıdan bakıldığında, ulus devletler aldıkları kararların dışsal etkilerini karşılıklı olarak birbirlerine yüklüyorlar; bu kararlar, karar süreçlerine dahil olmayanları da etkiliyor. Bu nedenle ulus devletlerin, kültürel açıdan giderek karşılıklı bağımlılık üzerine kurulu olan bir dünya toplumunun düzenlenme, koordinasyon ve şekillendirme gereksinimlerinden kaçınmaları mümkün değil. Ulus devletler dünya siyaset sahnesinin hâlâ en önemli, en belirleyici aktörleri. Bu sahneyi, para ve nüfuz yoluyla kendi politikalarını yürüten çokuluslu kurumlar ve sivil toplum örgütleri gibi devlet dışı küresel oyuncularla paylaşmak zorundalar gerçi. Ancak sadece devletler, yönetme kaynakları üzerinde hakka ve meşru güce sahip. Devlet dışı aktörler sınırları aşan işlem-sistemlerinin (örn. uluslararası çalışan hukuk bürolarıyla bağlantılı piyasalar) düzenlenme gereksinimine özel hukukla karşılık verseler de[95], buradan doğan, ulus devletler ve devlet üstü ve ama siyasi olan birlikler tarafından uygulanmadığı sürece, bir "hukuk" değildir.

94 U. Beck, *Macht und Gegenmacht im globalen Zeitalter*, Frankfurt a..M. 2000; D. Held, A. McGrew (editör), *Governing Globalization*, Cambridge, BB, 2002.

95 K. Günther, "Rechtspluralismus und universaler Code der Legalität: Globalisierung als rechtstheoretisches Problem", yayımlandığı yer: L. Wingert ve K. Günther, *Die Öffentlichkeit der Vernunft...*, *a.g.e.*, s. 539-567; K. Günther ve Sh. Randeria, "Recht, Kultur und Gesellschaft im Prozess der Globalisierung", yayımlandığı yer: *Schriftenreihe der Werner Reimers Stiftung*, 4. sayı, Bad Homburg 2001.

Ulus devletler bir taraftan (yerel ve uluslararası çalışan şirketlerin yönetim kaynaklarının denetlenmesi gibi konularda) yetkilerini kaybederken, diğer taraftan yeni tür bir siyasi etki kazanıyorlar.[96] Ulus devletler ulusal çıkarlarını "hükümetlerin ötesinde bir yönetim" gibi yeni kanallardan geçirmeyi ne kadar hızla öğrenirlerse, diplomatik baskı ve askeri güç kullanımının geleneksel biçimlerinin yerine güç kullanımının daha "yumuşak" biçimlerini koyabilme şansları da o kadar artar. Uluslararası ilişkilerdeki biçim değişikliğinin en önemli göstergesi iç ve dış politika arasındaki sınırların kesin ayrımının ortadan kalkmasıdır.

Böylece devletlerarası hukukun anayasalaştırılması yolunda post-ulusal terkip, yolun yarısına denk düşer. Giderek karmaşıklaşan dünya toplumunda gündelik deneyimlerin karşılıklı bağımlılığı, farkına varılmadan ulus devletlerin ve yurttaşlarının özalgılarını değiştirir. Bir zamanlar bağımsız karar veren aktörler, bir taraftan işbirliğinin teknik zorunluluklarına boyun eğen ulus-aşırı şebekelerin üyelerinden, diğer taraftan uluslararası örgütlerin, normatif beklentilerin ve uzlaşma baskılarının yarattığı yükümlülükleri üstlenen üyelerden yeni roller öğrenirler. Bu bağlamda yeni hukuki ilişkilerin yapısından kaynaklanan uluslararası söylemlerin bilinçleri değiştiren etkisini de hafife almamalıyız. Yeni hukukun uygulanması konusundaki tartışmalara katılarak, memurlar ve yurttaşlar tarafından önce sadece sözlü olarak kabul edilen normlar yavaş yavaş içselleştirilir. Böylece ulus devletler de bunu paralel olarak kendilerini büyük siyasi birliklerin üyeleri olarak algılamaya başlarlar.[97]

Ancak Avrupa'nın birleşmesi sürecinde gözlemlediğimiz gibi, bu esneklik, ulus devletler birleşerek kıtasal rejimler oluşturduklarında varolan ortaklık biçimlerinin kaldırabileceği sınırları aşar. Çünkü bu rejimler uluslararası arenada faaliyet gösterme yetisine sahip aktörlere dönüşür dönüşmez devletin

96 M. Zürn, "Politik in der postnationalen Konstellation", yayımlandığı yer: Chr. Landfried (yayınlayan), *Politik in der entgrenzten Welt*, Köln 2001, s. 181-204; "Zu den Merkmalen postnationaler Politik", yayımlandığı yer: M. Jachtenfuchs ve M. Knodt (yayınlayan), *Regieren in internationalen Institutionen*, *a.g.e.*, s. 215-234.

97 Uluslararası ilişkilerin dönüşümdeki sosyal-yapısalcı anlayış için krş. A. Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge 1999.

özelliklerine bürünürler. Ve bu durumda böylesine büyük bölgeleri kapsayan birliklerde yurttaşların demokratik katılımlarının meşruiyetlerini kaybetmemeleri için, yurttaşlar arasındaki dayanışmanın üye devletlerin ulusal sınırlarını aşması gerekir.[98] Dayanışma her yerde olduğu gibi modern toplumlarda da, yurttaşlar arasındaki soyut, hukuki olarak biçimlendirilmiş şekliyle de olsa, kısıtlı bir kaynaktır. Bu nedenle, dünyanın diğer bölgelerine örnek olabilecek bir deneyim olan Avrupa'nın siyasi bütünleşmesi daha da önem kazanıyor. Asya'da, Latin Amerika'da, Afrika'da ve Arap dünyasında büyük bölgeleri kapsayan siyasi birliklere gidilmesi yolunda henüz ilk adımlar atıldı. Bu antlaşmalar daha sağlam ve aynı zamanda daha demokratik bir hale gelmedikçe, ulus-aşırı düzeyde siyasi uzlaşma pazarlıkları yapacak ve bunları bütün dünyada geçerli kılacak ortak aktörler de olmayacaktır.

Bu orta düzlemde uluslararası örgütler koordinasyon işlevlerini yerine getirdikleri sürece şöyle ya da böyle iyi çalışıyorlar. Ancak Batı dünyası kendi çıkarları doğrultusunda hegemonyacı bir adalet uyguladığı için, çevre ve enerji politikalarının ve özellikle finans ve ekonomi politikalarının dayattığı küresel düzenleme görevleri karşısında, başarısızlığa uğruyorlar. David Held, 1, 2 milyar insanın günde bir dolardan daha az, dünya nüfusunun % 46'sının ise günde 2 dolardan daha az bir parayla geçindiği, nüfusun % 20'sinin ise toplam dünya gelirinin % 80'ini tükettiği bir dünyada yaşam şansının eşitsiz dağılımına işaret etmekle yetinmez bu nedenle: "Genelde kalkınmakta olanlar için malların serbest dolaşımı harika bir amaç olabilir, ancak bu, dünyanın refah düzeyi en düşük ülkelerindeki fakirlerin dış pazarlara entegrasyon aşamasında son derece savunmasız olacakları göz önüne alınmadan sürdürülemez. Bu da kalkınma politikalarının küresel piyasalara entegrasyon sürecinin belli bir sırayla gerçekleştirilmesi, özellikle uzun vadeli yatırımların sağlık, eğitim ve fiziksel altyapıya aktarılması ve şeffaf, güvenilir siyasi birimlerin ve kurumların gelişmesini sağlayacak şekilde düzenlenmesi gerektiği anlamına gelir."[99]

98 Bu soru Fransa'da da ulus devlet ve Avrupa federalizmi yanlıları arasında tartışmalara yol açtı; krş. P. Savidan (editör), *la République ou l'Europe?*, Paris 2004.

99 D. Held, *Global Covenant. The Social Democratic Alternative to the Washington Consensus*, Cambridge 2004, s. 58.

Küresel toplumun yarattığı sorunların baskısı, artan düzenleme gereksinimi ve ulus-aşırı düzeyde (ulus devletler ve BM arasında) adil bir dünya iç politikasının olmaması karşısındaki hassasiyeti arttıracaktır.

Bu tür bir dünya iç politikasını yürütecek sistemler için gerekli yöntem ve aktörler şimdilik ortada yok. Gerçekçi olmak gerekirse, politik dünya toplumu ancak bu orta düzlem olmadan eksik kalan çok düzlemli bir sistem olarak mümkündür.

III. Yeni Dünya Düzeni için alternatif vizyonlar

11 Eylül'den sonra ABD'nin devletlerarası hukuk politikasında bir U-Dönüşü söz konusu mu?

Birleşik Devletler'in küresel düzeyde iş görmek için gerekli eylem kapasitesini geliştirmeye ihtiyacı yok. Süper güç, zarar verici yaptırımlardan korkmadan devletler hukukunun yükümlülüklerinden kaçma imkânına zaten sahip. Ancak bir taraftan da, Amerika'nın desteği, hatta yönetimi olmadan gerçekleştirilecek bir dünya vatandaşlığı projesi başarısızlığa uğramaya mahkûm. ABD, uluslararası oyunun kurallarına mı uyacağına, yoksa ipleri eline geçirmek için devletlerarası hukuku bir kenara itip araçsallaştıracağına mı karar vermek zorunda. Bush hükümetinin Çin, Irak, Yemen, Katar ve Libya'yla omuz omuza Uluslararası Ceza Mahkemesi'ni tanımama kararından başlayarak, özellikle de Irak'a tek taraflı bir zorlamayla girilmesi ve buna paralel olarak BM'nin etkisini ve adını yerle bir etme denemeleri, Amerika'nın devletlerarası hukuk politikalarında bir U dönüşüne işaret ediyor. Ancak öte yandan burada bir "U dönüşünden" söz edebilmek için 90'lı yıllarda ABD hükümetlerinin bunun karşıtı bir politika izlemiş olmaları gerekir elbette.

Oysa Amerika'nın sözü edilen dönemde de devletlerarası hukuk politikalarında savaş sonrası yıllardaki enternasyonalizmi doğrusal bir çizgide devam ettirmediği görülüyor. ABD 1945'ten sonra olduğu gibi Soğuk Savaş sonrasında da devletlerarası hukukta dikkat çekici biçimde etkin oldu. Ancak burada ikili bir gündem takip edildi. ABD bir taraftan ticaret ilişkileri-

nin ve finans pazarlarının liberalleşmesi, GATT'ın geliştirilerek Dünya Ticaret Örgütü'nün oluşturulması, düşünsel sermayenin korunması vb için uğraştı. Amerika'nın girişimleri olmadan, kara mayınları ve kimyasal silahlarla ilgili konvansiyonlar, nükleer silahların yaygınlaşmasını önlemeye yönelik antlaşmanın genişletilmesi, hatta Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Tüzüğü gibi başka alanlardaki yeniliklerin gerçekleşmesi mümkün değildi. Ancak Amerikan hükümeti diğer taraftan da birçok sözleşmeyi, özellikle de silahlanma denetimi, insan hakları, uluslararası suçların kovuşturulması ve çevrenin korunması konusundaki sözleşmeleri ya imzalamadı ya da baştan reddetti (Kara Mayınları Konvansiyonu ve nükleer silah denemelerinin yasaklanması, İnsan Hakları Komisyonu'na yapılan bireysel başvurular, Deniz Hukuku ve türlerin korunması sözleşmeleri ve aynı zamanda Biyolojik Silahlar Konvansiyonu'nun başarısızlığa uğraması ve ABD'nin tek taraflı olarak Anti Balistik Füze (ABM) Sözleşmeleri, Kyoto Protokolü ve Uluslararası Ticaret Odası (ICC) tüzüğünden çekilmesi). ABD diğer G7 ülkelerine oranla Genel Kurul'da imzalanan çok taraflı sözleşmelerin çok kısıtlı bir bölümünü imzalamış bulunuyor şu anda.[100]

Bu örnekler eylem alanını kısıtladığı için devletlerarası hukukun normlarından vazgeçen emperyal bir gücün klasik davranış biçimlerine uygun.[101] Hatta insani müdahaleler ve Güvenlik Konseyi'nin yetki verdiği ya da (NATO'nun Kosova operasyonunda olduğu gibi) en azından bilahare meşru kabul ettiği müdahaleler bile, süper gücün BM'nin güçlenmesi yönünde ikircikli davranmadığı izlenimini vermiyor. Devletlerarası hukukun çok taraflılığını kendi çıkarları için bir araç olarak gören bir süper gücün bakış açısından, bu gelişme tamamıyla muğlak bir anlama bürünüyor.[102] Taraflardan biri için devletlerarası hukukun anayasalaşması yolunda ileriye doğru bir adım olarak

100 J. Hippler ve J. Schade, "US-Unilateralismus als Problem von internationaler Politik und Global Governance", yayımlandığı yer: *INEF*, Duisburg Üniversitesi, 70. sayı, 2003; krş. *Compliance* 4. bölüm, yayımlandığı yer: M. Byers ve G. Nolte, *United States Hegemony...*, *a.g.e.*, s. 427-514.

101 bkz. N. Krisch taslağı (48. dipnot)

102 B.R. Roth, "Bending the law, breaking it, or developing it. The United States and the humanitarian use of force in the post-Cold War era", yayımlandığı yer: M. Byers ve G. Nolte, *United States Hegemony...*, *a.g.e.*, s. 232-263.

görülen, diğer taraf için emperyalist hukukun başarıyla uygulanması anlamına geliyor.

Hatta kimi yazarlar, ABD'nin 1945 sonrası tartışmasız enternasyonalist bir içeriği olan devletlerarası hukuk politikasını, kendi ulusal hukuk düzenini yaymak, yani devletlerarası hukukunun yerine kendi ulusal hukukunu koymak olarak görüyorlar: "Amerika enternasyonalizmin ve çok taraflılığın gelişmesine kendisi için değil dünyanın geri kalanı için yardım etti."[103] Böyle bakıldığında Roosevelt ve Wilson'ın kesinlikle enternasyonalist olan politikaları G.W. Bush'un tek taraflılık üzerine kurulu siyasetine yakınlaşıyor. Oysa Roosevelt ve Wilson deniz aşırı ittifaklara katılmış, yani "Önce Amerika Doktrini"nin neden olduğu izolasyona sırtını dönmüş ve böylece müttefiklerin Avrupa'daki güç politikalarına bulaşmışlardı. Bush her iki geleneğin de mirasına konmuş görünüyor: hem misyoner Amerika'nın idealizmine, hem de *entangling alliances*'lara [birbirine geçmiş ittifaklar] karşı uyaran Jefferson'ın realizmine. Bu başkan gönül rahatlığıyla, yeni bir liberal dünya düzeninin etiği adına, dünyanın farklı bölgelerindeki düzenle ve güvenlikle ilgili ulusal çıkarlarını tek taraflı olarak hayata geçirebiliyor, çünkü bu düzende Amerikan değerlerinin dünya ölçeğinde yayıldığını görüyor. Ancak kendi etiğinin küreselleşmesi bir kez uluslararası toplumun hukukunun yerini alırsa, adı hâlâ uluslararası hukuk olacak olan her şey başından itibaren emperyal bir hukuk olur.

Öte yandan Amerika'nın 1989/90'dan bu yana sürdürdüğü devletlerarası hukuk politikalarına eleştirel yaklaşımlar, Amerikan politikalarının devamlılık gösterdiğine dair aceleci ve yanlış tasarımları haklı çıkarmaz. Güç dağılımının son derece asimetrik olduğu, eşitsizliklerin, kültürel ve zamansal farklılıkların damgasını vurduğu, ancak sistemin dayatmasıyla giderek birbirine yaklaşan dünya toplumunun terkibinin kendisi öylesine muğlak ve ikilemlerle dolu ki, bir süper gücün siyasi kararlarının hedeflerinin sarih olması zaten çok garip olurdu. Gerçeğe aykırı olsa da, süper gücün kendini devletlerarası hukukun anayasalaştırıl-

103 J. Rubenfeld, "Two World Orders", yayımlandığı yer: *Prospect*, Ocak 2004, s. 32-37; J. Rubenfeld'in yazısının kısaltılmış hali, "Unilateralism and Constitutionalism", yayımlandığı yer: G. Nolte (ed.), *American and European Constitutionalism*, IV. Bölüm (yayımlanacak).

masında öncü olarak gördüğünü, Birleşmiş Milletler reformlarını hızlandırdığını ve –kendinin gayet net çıkarlarıyla uyumlu olsa da yerleşik yöntemleri de göz önünde bulunduran– siyasi bir dünya vatandaşlığı toplumunu hedeflediğini varsayalım. Bu ideal durumda dahi uluslararası ilişkilerin hegemonyacı güçler tarafından desteklenen hukuksallaşması yolunda atılan her adımın arkasında hâlâ güçlerin asimetrik düzeninin gizli olup olmadığını hemen görmek mümkün olmaz. Çünkü hegomonik hukuk da sonuçta bir hukuktur. Bu zor deneyin iyi sonuçlarına tanık olacak kadar yaşayacak olan tarihçilerin böylesine iyi niyetli ve uzak görüşlü bir üstün güce övgüler yağdıracağı kesin. Aynı süreci sonradan doğanların daha net bilgilerinden mahrum olarak yaşayan çağdaşlar için tarih, devletlerarası hukukunu bir taraftan anayasalaştırma diğer taraftan araçsallaştırma çabalarından oluşan muğlak bir karışım anlamına gelecek. Tabii bu insanların anayasalaştırmadan araçsallaştırmaya ya da tersi yönde basit bir dönüşüme tanık olmaları da hâlâ mümkün.

Bush hükümetinin tek taraflılığını emperyalizm tarihinin bir parçası olarak görenler, politikada yeni bir dönem başlatan değişimi basite indirgemiş olurlar. Amerikan Başkanı 2002 yılının eylül ayında, kendi tanımladığı ve kendisini yetkili kılan ve önleyici savaş açma hakkı veren yeni güvenlik doktrinini açıkladı. 28 Ocak 2003'te ulusun durumu üzerine yaptığı konuşmada, Güvenlik Konseyi'nin Irak'a hangi nedenle olursa olsun yapılacak bir saldırıya onay vermemesi halinde, gerekirse BM Şartı'nın şiddet yasağını deleceğini açıkladı coşkuyla ("The course of this nation does not depend on the decisions of others"). Bu iki açıklama, bugüne değin hiçbir Amerikan hükümetinin sorgulamadığı hukuk geleneğinden kopma anlamına geliyor. Bu, insan soyunun en büyük uygarlık kazanımlarının hiçe sayılması demek. Başkanın konuşmalarının ve yaptıklarının, evrensel hukuk süreçlerinin uygarlaştırıcı gücünün yerine, evrensellik iddiası taşıyan Amerikan etiğinin konmasını istediğinden başka bir anlamı yok.

2. Hegemonyacı liberalizmin zaafları

Bu durum beni başlangıçta sorduğumuz soruya geri götürüyor: Birleşmiş Milletler'in geçici olan eylemsizlik hali ve ve-

rimsiz çalışması bugünün dayatmaları karşısında Kant'ın projesinin öncülleriyle yollarımızı ayırmak için yeterli bir neden teşkil ediyor mu? Soğuk Savaş sonrasında kutupların olmadığı bir dünya düzeni oluştu ve süper güç bu düzende askeri, ekonomik ve teknolojik anlamda rakipsiz olarak üstün bir konuma sahip. Bu normatif açıdan yoruma açık olmayan bir gerçek. Ancak bu gerçekle, öncelikle hukukla değil güçle korunan bir *Pax Americana* tasarımı lehine bir karar verilmiş olması düşüncesi, normatif bir yargıyı zorunlu kılıyor. Süper gücün –ne iyi ki– aynı zamanda en eski demokrasi olması, demokrasi ve insan haklarının bütün dünyada yaygınlaşmasına yönelik olan hegemonyacı tek taraflılıktan çok farklı bir imge için esin kaynağı olabilir. Hedeflerin teoride örtüşmesine rağmen bu vizyon, Kant projesinin dünya vatandaşlığı düzeninden iki noktada –hem bu hedefe giden yollar açısından, hem de bu hedeflerin somut olarak nasıl gerçekleşeceği konusunda- ayrılır.

Hedefe giden yol bağlamında, etik olarak gerekçelendirilmiş bir tek taraflılığın devletlerarası hukuk bağlamında oluşturulmuş yöntemlere uzun süre bağlı kalması mümkün değil. Ve Yeni Dünya Düzeni'nin somut biçimiyle bağlantılı olarak, hegemonyacı liberalizmin hedefi, hukuka dayalı siyasi bir dünya toplumu değil, kâğıt üzerinde bağımsız, liberal devletlerden oluşan uluslararası bir düzendir. Bu düzende, bağımsız devletler, bir taraftan barışı sağlayacak bir süper gücün himayesinde olacak, diğer taraftan da, devletsiz bir dünya toplumu içinde tamamen liberalleşmiş bir dünya piyasasının buyruklarına itaat edeceklerdir. Böyle bir tasarım içinde barış sadece hukuk değil, emperyal güç tarafından da güvence altına alınacak ve dünya toplumu dünya vatandaşlarının siyasi birleşmeleriyle değil, sistemsel ilişkilerle ve nihayetinde piyasa üzerinden entegre olacaktır. Böyle bir vizyon için ne ampirik ne de normatif nedenler söz konusudur.

Görünen o ki, ciddi bir tehlike olan uluslararası terörizmle, devletler arasındaki savaşların klasik yöntemleriyle, yani tek taraflı hareket eden bir süper gücün askeri üstünlüğüyle de etkin bir biçimde mücadele etmek mümkün değil. Düşmanın lojistiğini vurmanın tek yolu, istihbarat örgütlerinin, polisin ve adli takibin etkin bir ağ oluşturmasıdır. Ve terörizmin köklerine in-

menin tek yolu, toplumsal modernleşmenin kültürler arasında özeleştiri bazında bir uzlaşmayla birleşmesidir. Bu imkânlara ise devletlerarası hukuku çiğneyen bir dünya gücünün hegemonyacı tek taraflılığından ziyade, yatay olarak hukuksallaşmış ve işbirliği bazında işleyen uluslararası bir topluluk sahiptir. Siyasi gücün asimetrik dağılımına denk düşen tek kutuplu bir dünya, salt ekonomide ademi merkeziyetçi olmakla kalmayan bir dünya toplumunun karmaşıklığının artık tek bir merkezden yönetilemeyeceği gerçeğini gizliyor. Kültürler ve dünya dinleri arasındaki sorunları da tıpkı dünya piyasalarındaki krizler gibi sadece siyasi araçlarla önlemek mümkün değil.

Hegemonyacı bir liberalizmi normatif gerekçelerle önermek de mümkün değil. En iyi senaryodan yola çıksak ve egemen gücün niyetlerinde dürüst ve samimi olduğunu ve en akıllı politikalara sahip olduğunu varsaysak bile, bu "iyi niyetli egemen gücün" aşılması olanaksız bilişsel zorluklarla karşılaşması kaçınılmazdır. Öncelikle kendini savunma, insani operasyonlar ve kendi yönetiminde uluslararası mahkemeler kurma kararları vermek zorunda kalan bir hükümet, ne kadar ihtiyatlı davranırsa davransın, olayları tartarken kendi ulusal çıkarlarını diğer ulusların da paylaşabileceği, genelleştirilebilecek çıkarlardan ayırt edip edemediğinden asla emin olamaz. Bu olanaksızlık bir iyi niyet sorunu değil, pratik söylemlerin mantığı gereğidir. Taraflardan birinin, bütün taraflar adına aklın gereği makul olanı önceden belirlemesi, tarafgir olması muhtemel önerinin söylemsel bir düşünce ve irade oluşumu sürecine tabi kılınmasıyla sınanabilir ancak.

"Söylemsel" süreçler, eşitlikçi kararları, karar verilmeden önce dile getirilen argümanlara bağımlı kılar (böylece sadece gerekçelendirilmiş, haklı kararlar kabul edilir); bunun ötesinde bu kararlar kapsayıcıdır (böylece söz konusu bütün taraflar kararlara katılabilirler); taraflar karşılıklı olarak birbirlerinin bakış açısını devralırlar (böylece söz konusu bütün çıkarlar arasında adil bir denge kurulur). Tarafsız bir karara varma sürecinin bilişsel anlamı işte budur. Ölçü bu olduğunda, kendi sözde evrensel siyasi kültür değerlerine atıfta bulunan tek taraflı bir icraatın etik gerekçeleri baştan itibaren eksik kalır.[104]

104 J. Habermas, "Replik auf Beiträge zu einem Symposium der Cardozo Law School", yayımlandığı yer: *Die Einbeziehung des Anderen*, a.g.e., s. 309-398.

Bu eksik, hegemonyacı gücün ülkesinde demokratik bir anayasaya öncelik verilmesiyle de telafi edilemez. Çünkü bilişsel olarak yurttaşlar da hükümetleriyle aynı sorunla karşı karşıyadır. Siyasi bir birliğin yurttaşları, başka bir siyasi birliğin kendi yerel bakış açısı ve kültürel ortamında evrensel değerler ve prensiplerin yorumlanmasının ve değerlendirilmesinin sonuçlarını önceden bilemezler. Liberal bir birliğin yurttaşları, evrensellik iddiaları açıkça belirleyici olan çıkarların tikel doğasıyla örtüşmediği sürece, kısa ya da uzun vadede bilişsel uyumsuzluklara karşı duyarlı olmaya devam ederler.

3. Yeni liberal ve Marksist tasarım

Ancak hegemonyacı liberalizm Kant'ın projesine tek alternatif değildir. Son olarak bugün birçok taraftarı olan şu üç farklı vizyonu incelemek istiyorum:

– Daha önce değinilen devletsiz bir dünya pazarı toplumunun yeni liberal tasarımı

– Post-Marksistlerin güç merkezi olmayan yayılmış imparatorluk senaryosu

– Mukayese kabul etmeyen yaşam biçimlerini tartışmalı biçimde birbirlerine karşı savunan yarıkürelere dair anti-Kantçı proje.

Yeni-liberal dünya piyasası toplumu tasarımı, devlet ve politikanın marjinalleşeceğinden yola çıkar. Politika, en iyi ihtimalle bekçi devletlerin önemsiz işlevlerini üstlenir.[105] Devletten bağımsızlaşan uluslararası hukuk ise küresel pazar ilişkilerini kurumsallaştıran, bütün dünyayı kapsayan bir özel hukuk düzenine dönüşür. Yürütme erkini üstlenen yasalar iktidarının devlet yaptırımlarına gereksinimi yoktur artık, çünkü dünya pazarının sunduğu koordinasyon hizmeti, dünya toplumunun devlet öncesi biçimde entegre olması için yeterlidir. Marjinalleşen devletlerin, gerileyerek varolan diğer birçok sistemden biri olması söz konusudur artık, çünkü toplumun yurttaşlarının yalnızlaşması ve apolitikleşmesi, cemaatleşme ve vatandaşlık kimliğini gereksiz kılar. Küresel insan hakları sistemi, yurttaşların

105 J. M. Guéhenno, *Das Ende der Demokratie*, Münih ve Zürih, 1994.

dünya pazarına belli ölçüde "bağımlı" olan negatif özgürlükleriyle yetinir.[106]

90'lı yıllarda popüler olan bu vizyon, bugün Hobbescu güvenlik rejimlerinin geri dönüşü ve siyasi anlamda cemaatleşen dinlerin tahrip gücüyle aşılmış bulunuyor. Politik olmayan bir dünya pazarı toplumu, uluslararası terörizmin sahneye çıktığı ve köktendinciliğin, unutulan siyasi kategorileri yeniden canlandırdığı bir tabloya uygun düşmüyor artık:

"Şer ekseni" de rakipleri düşmana dönüştürür. Neo-liberalizmin güzel 'Yeni Dünya'sı sadece ampirik anlamda değer kaybetmekle kalmaz, çünkü normatif olarak zaten başından itibaren zayıftır. Çünkü bireylerin vatandaşlık özerkliklerini ellerinden alır ve onları kontrolsüz ve karmaşık olayların rastlantısallığına salıverir. Özel hukuk öznelerinin öznel özgürlükleri, otonom toplum yurttaşlarını kukla gibi yöneten iplere benzer. Post-Marksizmin bütün dünyaya yayılmış emperyal güç senaryosu, yeni liberal projenin küreselleşmeyi eleştiren diğer yüzünü açığa çıkarır. Post-Marksist senaryoyla yeni liberal proje, devletin güç politikalarıyla ilgili klasik yaklaşımla vedalaşmak konusunda örtüşmekle beraber, etkin özel hukuk toplumunun küresel barışı konusunda ayrılırlar. Devletten bağımsız özel hukuk ilişkileri, –anarşik dünya toplumunda manipülatif - kan emici merkezle, kanı emilmiş çevre arasında derin bir uçurum açan– anonim bir güç dinamiğinin ideolojik ifadesi anlamına gelmektedir artık. Küresel dinamik, devletler arası iletişiminden koparak bir sistem olarak bağımsızlaşmıştır, ancak ekonomiye tek başına hâkim olamaz.[107] Kendi değerini arttıran sermayenin ekonominin motoru olmasının yerini, alt yapı ve üst yapıya aynı oranda sızan ve aynı zamanda kendini kültürel olduğu gibi ekonomik ve askeri bir güç olarak ortaya koyan, belirsiz dışa-

106 Kahn, "American Hegemony..." *a.g.e.*, s. 5: "As international law expands from a doctrine of state relations to a regime of individual rights, it poses a direct challenge to the traditional, political self-conception of the nation-state. Human rights law imagines a world of depoliticised individual, i.e. individuals whose identity and rights precede their political identifications. Similarly, the international law of commerce imagines a single, global market order in which political divisions are irrelevant. In both the domain of rights and commerce, the state is reduced to a means, not an end."

107 M. Hardt ve A. Negri, *Empire*, Harvard 2002.

vurumcu bir güç alır.[108] Gücün ademi merkezileşmesi, dağınık direnişin yerel karakterinde ifade bulur.

Çok net olmayan bu tasarım, –medya aracılığıyla giderek yoğunlaşan bir şebekeye ve ekonomik olarak artan bir entegrasyona maruz kalan dünya toplumunda bir taraftan da sosyal farklılıkların arasını açan ve kültürel parçalanmayı derinleştiren– küreselleşme süreçlerinin bir sonucu olarak devletlerin uyguladığı şiddetin benzeştiğinin açıkça ortaya çıkmış olmasından beslenir. Son derece spekülatif olan bu yaklaşım –sosyal bilimlere getirilerini nasıl değerlendirirsek değerlendirelim– devletlerarası hukukun geleceğine önemli bir katkıda bulunmayacaktır, çünkü hukukun normatiflik ısrarına temel kavramlar düzeyinde bile yer vermez.[109] Ancak, devletlerarası hukuk tarihinin kendine özgü diyalektiğini, hukukun biçimlendirme görevinin tamamen ortadan kalktığı bir hukuk tasarımıyla anlamak mümkün değildir. İnsan hakları ve demokrasinin eşitlikçi-bireyci evrenselliğinin de, gücün dinamiğiyle örtüşen bir "mantığı" olmasına izin vermek zorundayız.

Carl Schmitt yaşamı boyunca Kant'ın projesinin evrenselci önkoşulları üzerine kafa yorduğu için, devletlerarası hukuka yönelttiği eleştiri, bağlamsal nedenlerle adil olanın iyi olan karşısındaki önceliğini reddedenler ve us-eleştirel nedenlerle her evrensel söyleme, bu söylemlerde tikel çıkarların gizli olduğu kuşkusuyla yaklaşanlar tarafından yeniden ilgiyle karşılanır. Böyle bir etik bilişsellik karşıtı yaklaşım temelinde Schmitt'in teşhisi, siyasetin devletten kopması ve kültürel büyük alanların oluşması gibi güncel eğilimlere bir açıklama getiriyor.

108 M. Koskenniemi, "Comments in Chapters 1 and 2", yayımlandığı yer: M. Byers ve G. Nolte, *United States Hegemony..., a.g.e.*, s. 98: "Instead of making room for only a few non-governmental decision makers, I am tempted by the larger vision of Hardt and Negri that the world is in transit toward what they, borrowing from Michel Foucault, call a bio-political Empire, an Empire that has no capital, that is ruled from no one spot but that is equally binding on Washington and Karachi, and all of us. In this image, there are no interests that arise from States-only interest-positions that are dictated by an impersonal, globally effective economic and cultural logic."

109 M. Koskenniemi başka bir yerde (*The Gentle..., a.g.e.*, s. 494 vd) "formalizm kültürü" gibi dikkatli bir formülle hukukun dürtüsel olarak normatif olduğunu pekâlâ dile getirir.

4. Kant mı, Carl Schmitt mi?

Carl Schmitt bir devletlerarası hukuk bilimcisi olarak iki temel sav geliştirmiştir. Birincisi, "ayrımcı bir savaş kavramına" ve uluslararası ilişkilerin artan ölçüde hukuksallaştırılmasına karşı çıkmasıdır. Devletlerin yerini emperyal güçlerin hüküm sürdüğü büyük alanların almasını öngören ikinci savıyla klasik devletlerarası hukukun sözde üstünlüklerini Avrupa devletler sisteminin çözülmesinin ötesine taşıyarak kurtarmak ister.

Schmitt savaşın devletlerarası hukuk açısından meşruiyetini savunarak bir taraftan Milletler Cemiyeti ve Briand-Kellog Paktı'na, diğer taraftan da Versailles Barış Antlaşması'nın ortaya attığı savaş suçu sorunsalına tepki gösterir. Çünkü savaş ancak devletlerarası hukukla mahkûm edildiği takdirde, savaşı yürüten yönetim "suçlu" konumuna düşer. Schmitt klasik devletler hukukun temel suçsuzluk varsayımını, karşı tarafın ahlaki değerlendirmelerin uluslararası ilişkileri zehirlediği ve savaşları yoğunlaştırdığı gerekçesiyle savunur. Wilson'ın Milletler Cemiyeti politikasının evrenselci barış idealini, "haklı ve haksız savaş ayrımının, dost ve düşman arasında giderek daha derin, daha keskin, daha 'topyekûn' bir ayrıştırmaya"[110] neden olmaktan sorumlu tutar.

Her adalet tasarımı uluslararası alanda tartışmalı olacağı için, uluslar arasında bir adalet olması da söz konusu değildir. Bunun altında yatan kabul, uluslararası ilişkilerdeki normatif savunmaların çıkarları örtmek için bahane olduğudur. Durumu ahlakileştiren taraf rakibe yakışıksız biçimde ayrımcılık uygulanmasından kendine çıkar sağlamaya çalışır; karşı tarafın dürüst düşman statüsünü inkâr ederek (*justus hostis*), aslında eşdeğer olan taraflar arasında asimetrik bir ilişki yaratır. Daha da kötüsü, bugüne değin hep aynı algılanan savaşı ahlakileştirerek çatışmayı alevlendirir ve yasal olarak uygar olan savaşı "yozlaştırır". Schmitt, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Nürnberg Mahkemesi'nde Friedrich Flick'i savunduğu hukuk raporunda bu savını yine yoğun biçimde dile getirir;[111] topyekûn savaşın

110 C. Schmitt, *Die Wendung zum diskriminierenden Kriegsbegriff*, Berlin, 1988 (1938), s. 50.

111 C. Schmitt, *Das internationalrechtliche Verbrechen des Angriffskrieges* (yayımlayan H. Quaritsch); Berlin 1994.

vahşeti[112] onun devletlerarası hukukun öznelerinin suçsuzluğuna olan inancını sarsmamıştır anlaşılan.

Savaşın mahkûm edilmesi uluslararası ilişkilerin "hukuksallaştırılması" yolunda bir adım olarak algılandığında, savaşın "ahlakileştirilmesinden" şikâyet etmek de pek bir anlam taşımıyor. Çünkü bu niyet gerçekleştiğinde, haklı ve haksız savaş arasında maddesel, doğal, hukuksal ve dinsel açıdan yapılan ayrımın yerini, hukuk yöntemleri açısından yapılan yasal ve yasal olmayan savaşlar ayrımı alır. Yasal savaşlar böylece bütün dünyayı kapsayan polisiye önlemler anlamına gelir. Bir Uluslararası Ceza Mahkemesi kurulduğunda ve savaşla ilgili suçlar yasalarda derlendiğinde, pozitif hukuk, uluslararası düzeyde de yerleşecek ve davalıları ceza yargılamaları usullerinin korumasında ahlaki önyargılardan koruyacaktır.[113] Güvenlik Konseyi'nin Irak'ta kitle imha silahlarının varlığının yeteri kadar açık olmaması ve denetimlerin devam etmesi konusundaki kavgası, savaş ve barış konusundaki yargılama usullerinin işlevinin ne olduğunu açığa çıkarmıştır en azından.

Schmitt'e göre yasal pasifizmin şiddeti cesaretlendireceği kesindir, çünkü dile getirmese de, savaşın şiddetinin yasalarla ehlileştirilmesi yönündeki her çabanın, farklı adalet anlayışlarını karşılaştırmak mümkün olmadığı için başarısızlıkla sonuçlanacağına inanır. Rakip devletler ve ulusların bir adalet tasarımı konusunda –hele de demokrasi ve insan hakları gibi özgürlükçü kavramlar konusunda– uzlaşmaları mümkün değildir. Ancak Schmitt bu tezi felsefi açıdan gerekçelendirmez.[114] Bunun yerine anti-bilişsel yaklaşımını, varoluşçu bir "politika kavramına"[115] dayandırır. Schmitt kolektif kimliklerini birbirlerine karşı şiddetle savunan, öfkeli ve şiddete hazır ulusların arasında telafisi imkânsız bir karşıtlık olduğuna inanır. Schmitt'te politika kavramının önce ulus devlet bazında, sonra halkçı-ulusal anlamda ve nihayet sadece şiddet fantazmalarıyla dolu muğlak yaşam

112 C. Schmitt, *Das internationalrechtliche Verbrechen des Angriffskrieges*, a.g.e., s. 16.

113 K. Günther, "Kampf gegen das Böse?", yayımlandığı yer: *Kritische Justiz* 27, 1994, s. 135-157.

114 Bu nedenle bu noktada etiğin bilişselliği sorununu bir kenara bırakabilirim, krş. J. Habermas, *Erläuterungen zur Diskursethik*, Frankfurt a. M. 1991.

115 R. Mehring (yayıma hazırlayan), *Ein kooperativer Kommentar zu Carl Schmitt "Der Begriff des Politischen"*, Berlin 2003.

felsefeleriyle tanımlanması, Kant'ın siyasi şiddetin hukuka tabi olunması tasarımıyla sosyal-ontolojik karşıtlığın nedenidir.

Schmitt'in Kant'ın hukuk öğretisinin evrenselliğinde reddettiği, kendisinin ulus devletin içinde ve ötesinde anayasanın yerini alması gerektiğini düşündüğü iktidarın rasyonelleştirilmesi işlevidir.

Schmitt'e göre, devletin bürokratik yürütme erkinin içine girilemeyen, us-dışı çekirdeğini politika oluşturmaktadır. Hukuk devletinin ehlileştirme işlevi bu çekirdeğin içine girmemelidir, aksi takdirde devletin iç ve dış düşmanlara karşı kendini savunan çıplak özü zarar görebilir.[116] Schmitt'e imparatorluk Almanyası'nın anti-parlamenter devlet iradesi pozitivizminden miras kalan "devletin hukukun gerisinde olması" idesi, öğrencileri vasıtasıyla Federal Almanya'nın devlet hukuku öğretisini de etkilemiştir. Ancak Schmitt'in kendisi 30'lu yıllarda anlatımsal-dinamik "politika kavramını" devletten koparmış, bu kavramı önce, mobilize "halka", yani faşişt anlamda harekete geçirilen ulusa, daha sonra da savaşan gerillalara, iç savaşların taraflarına ve özgürlük hareketlerine vb aktarmıştır. Bugün herhalde intihar saldırıları gerçekleştiren fanatik terörist gruplara aktarırdı: " Schmitt için, –üyelerinden ölmeye hazır olmalarını isteyen insan birliklerinin oluşturduğu bir dünya olarak– politikayı empatiyle savunurken tek önemli olan, aşkınlıktan ve varoluşçu bir ciddiyetten uzak bir dünyaya, ' biteviye rekabetin ve biteviye tartışmaların dinamiğine' ve ' kitlelerin anti-dinci bir dünyevi aktivizme inançlarına' etik açıdan temel bir eleştiride bulunmaktır."[117]

Ancak Schmitt henüz 1938'de "Aşağılayıcı Savaş Kavramı Üzerine" başlıklı yazısının ikinci baskısında, devletlerarası hukukun şiddet yasağına tutucu bir yaklaşımdan uzaklaşır. Savaşın insani nedenlerle ortadan kaldırılmasının sonucu olarak gördüğü ve kaygı verici bulduğu "topyekûn savaşa" dönüşme-

116 Chr. Schönberger, "Der Begriff des Staates im Begriff des Politischen", yayımlandığı yer: R. Mehring, *Ein kooperativer Kommentar..., a.g.e.*, 21; krş. H. Brunkhorst, "Der lange Schatten des Staatswillenspositivismus", yayımlandığı yer: Leviathan, 31. yıl, 3. sayı, 2003, s.360-363.

117 Chr. Schönberger, yayımlandığı yer: R. Mehring, *Ein kooperativer Kommentar..., a.g.e.*, S. 41

sini bu arada kabul ettiği için, savaş taraftarı devletlerin klasik devletler hukukuna dönüşünü gerici bularak reddeder; "Yani bizim eleştirimiz kökten yeni düzenlemeler düşüncesine karşı değil".[118] Schmitt daha sonra, 1941 yılında, savaşın tam ortasında Alman Reich'ının Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesine bakarak, ileri doğru, katıksız faşistçe[119], ama savaştan sonra Nazi içeriği hızla yok olan devletler hukuku tasarımını[120] geliştirir. Bu ikinci sav, politikanın devletten bağımsızlaştırılması idesini tekrar ele alır ve bunun karşısına –tehlikeli sularda akan siyasi enerjiye yeniden otoriter bir biçim vermesi amacıyla– büyük bölge projesini koyar.

Schmitt 1823 tarihli Monroe Doktrinini (uygun bir biçimde okuyarak), dünyayı teritoryal olarak "büyük bölgelere" bölen ve bu bölgeleri "bölgeye yabancı güçlerin" müdahalelerinden koruyan bir devletlerarası hukuk terkibi için model olarak seçer: "İlk haliyle Monroe öğretisinin siyasi hedefi, yabancı bölge güçlerinin müdahalelerini dışlayarak, *status quo*'ya meşruiyet sağlayan dönemin güçlerine karşı yeni bir siyasi düşünceyi savunmaktı."[121] Devletler hukukunun çizdiği sınırlar, devletlerin egemenlik alanı olarak tasarlanmış olmayan, emperyal güçlerin "nüfuz alanları" ve onların yaydığı siyasi idelerin hükümranlık alanlarını birbirinden ayırır. "İmparatorluklar" hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Bu imparatorlukların topraklarındaki bağımlı ulus ve halklar, öncelikli konumunu tarihteki performansından alan "doğal" bir iktidar gücünün otoritesine boyun eğer. Devletlerarası hukukun öznesi mertebesi kendilerine hediye edilmemiştir: "Her millet iyi bir modern devlet aygıtı kurma performansını gösterecek güçte değildir, ve milletlerin çok azı kendi örgütsel, endüstriyel ve teknik güçleriyle modern bir ekonomik savaşı yürütecek güçtedir."[122]

Devletler hukukunun büyük bölge düzeni, müdahale etmememe prensibini, kültürlerini ve yaşam biçimlerini birbirleri

118 C. Schmitt, *Die Wendung...*, *a.g.e.*, s. 53

119 C. Schmitt, *Völkerrechtliche Großraumordnung*, Berlin 1991 (1941).

120 C. Schmitt, *Der Nomos der Erde im Völkerrrecht des Jus Publicum Europäum*, Berlin 1997 (1950).

121 C. Schmitt, *Völkerrechtliche Großraumordnung*, *a.g.e.*, s. 34.

122 C. Schmitt, *Völkerrechtliche Großraumordnung*, *a.g.e.*, s. 59.

karşısında iktidarlarıyla ya da askeri şiddetle savunan büyük güçlerin nüfuz alanlarına aktarır. "Politika" kavramı, büyük bir bölgenin kimliğine, düşünceleri, değerleri ve ulusal yaşam biçimleriyle damgalarını vuran emperyal güçlerin varlıklarını ortaya koyma biçimleri ve cazibe güçlerinde gizlidir. Adalet tasarımları ise hiçbir zaman bir ölçüye tabi olmamıştır. Klasik devletler hukuku düzeninin de, yeni devletler hukuku düzeninin de garantisi, "içerik itibariyle herhangi bir adalet düşüncesi ya da uluslararası bir hukuk bilinci değil, "güçlerin dengesidir."[123]

Başlangıcında "Üçüncü Reich"a atıfta bulunan devletlerarası hukukla ilgili bu büyük bölge düzeni projesine değinmememin nedeni, bu projenin, sonuçları felaketler doğuracak bir dönem ruhu kazanma ihtimali. Bu proje, –yeni liberal ve post-Marksist tasarımlarda olduğu gibi– siyasi birliklerin ve eylem yetisi olan hükümetlerin gerçek önemlerini azımsamadan, politikanın devletten kopmasına yönelik eğilimlerle ilintilenir. Proje, Kant'ın projesinde de önemli bir yeri olan kıtasal rejimlerin oluşmasını önceden haber verir; ama bu büyük bölgelere, "kültürlerarası savaş" idesine ilişkin yananlamlar yükler. Postmodern kuramlara ait dinamik-anlatısal bir güç kavramıyla çalışır. Ve insan hakları ve demokrasinin genel kabul gören yorumlarıyla ilgili kültürlerarası bir uzlaşım olanağına karşı olan yaygın kuşkuyla ilintilenir.

Yeni kültürel çatışmalar bazında ampirik dayanakları olmasına rağmen felsefi anlamda sağlam gerekçeleri olmayan bu kuşku temelinde, hegemonyacı liberalizmin tek kutuplu dünya düzeninin karşısına, tamamen imkânsız görünmeyen modernize edilmiş bir büyük bölge kuramı koymak gerekir. Ancak hegemonyacı liberalizm, Schmitt'in Batı modernitesine karşı önyargılarıyla başlayan ve hâlâ daha modernitenin normatif öz-kavrayışını belirleyen özgüven, kendi kaderini belirleme ve kendini gerçekleştirme gibi önemli sonuçları olan düşünceler karşısında tamamen duyarsız kalır.

123 C. Schmitt, *Völkerrechtliche Großraumordnung*, *a.g.e.*, s. 56.

Alıntılar:

Yayımlandığı yer: *Blätter für deutsche und internationale Politik*, Şubat 2002, s. 165-178

Yayımlandığı yer: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 17 Nisan 2003 s. 33.

Yayımlandığı yer: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 31 Mayıs 2003, s. 33 ve devamı.

Yayımlandığı yer: *Blätter für deutsche und internationale Politik*, Temmuz 2003, s. 801-806.

Yayımlandığı yer: *Gazeta Wyborcza*, 17 Ocak 2004.

Yayımlanmamış olan bu metin, Madrid, Barselona ve Viyana'da yapılan konuşma metinlerinden oluşmuştur.

Yayımlandığı yer: *Blätter für deutsche und internationale Politik*, Ocak 2004, s. 27-45

Yayımlanmadı.

11 Eylül 2001'de yapılan saldırıda sadece İkiz Kuleler değil, Batı'nın birliği de çöktü.

Ünlü düşünür ve siyaset kuramcısı Jürgen Habermas, *Bölünmüş Batı*'da Batı'nın bölünmüşlüğüne uluslararası terörizmin değil, ABD'nin uluslararası hukuku görmezden gelen, Birleşmiş Milletler'i köşeye sıkıştıran ve Avrupa'yla yollarını ayırmaktan çekinmeyen politikalarının neden olduğunu belirterek, Irak'a karşı açılan "özgürleştirme ve demokratikleştirme savaşı"nın siyasi yansımalarına karşı şöyle uyarıyor okuru: "Yanlışa düşmeyin, Amerika Birleşik Devletleri'nin normatif otoritesi harap olmuş durumda!"

11 Eylül 2001'den sonra yapılmış söyleşilerden ve Kantçı projenin geleceği üzerine kapsamlı bir makale olan "Kantçı Proje ve Bölünmüş Batı"dan oluşan *Bölünmüş Batı*, Habermas'ın "Küçük Siyasi Yazılar" dizisinin en güncel parçası.

KİTAP
2006
SKB 0004048 VAZ

ISBN 978-975-08-1215-6
9 YTL
9 789750 812156